

2018

В.В. Безуглий
Г.О. Лисичарова

ГЕОГРАФІЯ

ГЕОГРАФІЯ

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ

В.В. Безуглий, Г.О. Лисичарова

10

10

Короткий словник країнознавчих термінів

Адміністративно-територіальний устрій – поділ території держави на систему адміністративних одиниць (край, область, провінція, департамент, округ, штат, земля, кантон, повіт, район, громада, місто тощо), відповідно до якого утворюється вертикальна структура органів державної влади і управління, а також здійснюються спрямовані процеси централізації або децентралізації.

Аквакультура (лат. *aqua* – вода і *cultura* – оброблення, догляд) – розведення і вирощування водних організмів (риб, молюсків, ракоподібних, водоростей) в умовах, що контролюються, для підвищення продуктивності водоймищ.

Акреції (англ. *accretion* – розростання, приріст, збільшення) – нарощування території.

Географічний (територіальний) поділ праці – просторова форма суспільного поділу праці, яка виражається у спеціалізації окремих районів і країн на виробництві окремих видів продукції та подальший обмін ними.

Географічний простір – складний земний простір, розміщений на конкретній території, що розвивається в часі та охоплює всі сфери географічної оболонки: літосферу, гідросферу, атмосферу, біосферу і соціосферу.

Глобалізація (фр. *global* – цілий, загальний) – процес перетворення світового господарства в єдиний ринок товарів, послуг, робочої сили й капіталів.

Держава – політична форма організації життя суспільства, яка здійснює свої повноваження на певній території і встановлюється в результаті виникнення і діяльності особливої системи органів і організацій, які являють собою механізм держави.

Економічна зона на морі (або морська економічна зона) – район поза межами територіальних вод шириною 200 морських миль, у якому приморська держава має суверенні права на розвідування й розробку живих і мінеральних ресурсів моря.

Економічний район – територіально цілісна частина господарства країни, що характеризується спеціалізацією як основною господарською функцією, комплексністю, тобто взаємопов'язаністю і збалансованістю (пропорційністю) найважливіших підрозділів і елементів господарства.

Етнос (грец. *ethnos* – народ, плем'я) – позачасова, позатериторіальна, позадержавна спільнота людей, об'єднаних спільним походженням (реальним або міфічним), культурою (або деякими її елементами), мовою (часто, але не завжди), історією (справжньою або вигаданою), традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнічним (назвою).

Зона вільної торгівлі – форма міжнародної економічної інтеграції, у відповідності з якою відмінюються торгові обмеження між країнами-учасниками інтеграційного об'єднання, де перш за все знижуються або скасовуються митні збори.

Інтернаціоналізація виробництва – процес розвитку економічних зв'язків між національними господарствами, коли економіка однієї країни є частиною світового виробничого процесу.

Конфедеративна держава (лат. *confederatio* – союз, об'єднання) – постійний союз суверенних держав, створений для досягнення політичних або військових цілей.

Конфесія (лат. *confessionalis* – віросповідний) – спільність послідовників тієї чи іншої релігії на основі віросповідального підходу.

Країна – певною мірою синонім поняття держава, але це форма, яка має скоріше суспільно-економічний або культурно-історичний зміст і не завжди має суверенітет.

Країнознавство – комплексне вивчення країн або крупних їх районів з метою виявлення на конкретних територіях загальних закономірностей.

Кустарне виробництво – дрібне домашнє товарне виробництво або децентралізована мануфактура.

Латифундизм (лат. *latus* – обширний та *fundus* – земля, маєток) – система землеволодіння в Латинській Америці, основу якої складають великі поміщицькі земельні володіння – латифундії.

Мегалополіс (грец. *megalopolis* – великий, *polis* – місто) – найкрупніша форма розселення, яка утворюється в результаті зрощення великої кількості сусідніх міських агломерацій.

Міграція (лат. *migro* – переходжу, переселяюся) – переміщення людей, що пов'язані, як правило, із зміною місця проживання.

Міжнародні організації – одна з найважливіших форм багатостороннього співробітництва між державами, що створюються на підставі угоди між учасниками.

Міжнародний географічний поділ праці (МГПП) – форма суспільного територіального поділу праці, яка являє собою поділ праці між країнами, спеціалізацію їх виробництва на певних видах продукції, якими вони обмінюються.

Монокультурна спеціалізація – вузька спеціалізація господарства країн на виробництві, як правило, сировинних або продовольчих товарів, розрахованих головним чином для експорту.

Народ – історично змінна спільність соціальних груп, яка включає в себе на різних етапах історії класи і прошарки, що беруть участь у вирішенні проблем суспільного розвитку.

Нація (лат. *natio* – плем'я, народ) – історична спільність людей, що склалася в процесі формування спільності їх територій, економічного зв'язку, літератури, мови, деяких особливостей культури та характеру.

Нові індустріальні країни – держави, основу економіки та експортного потенціалу яких унаслідок динамічного господарського розвитку в 70–90-ті рр. ХХ ст. склали трудомісткі галузі промисловості.

Опустинювання – процес, що призводить до втрати природним комплексом суцільного рослинного покриву з подальшою неможливістю його відновлення без участі людини.

Офшорні центри – території, де діють податкові, валютні та інші пільги для тих нерезидентів, які базують свої рахунки й фірми на цих територіях, але здійснюють свої операції виключно з іншими країнами.

Постіндустріальне суспільство – стадія суспільного розвитку, що приходить на зміну державно-монополістичному капіталізму, індустріальному суспільству.

Природно-ресурсний потенціал території – сукупна продуктивність природних ресурсів, засобів виробництва й предметів споживання, яка виражається у їх сукупній споживчій вартості.

Раса – історичні групи людей, об'єднанні спільністю походження, що виражається у спільності спадкових другорядних зовнішніх фізичних особливостей, що передаються нащадкам (колір шкіри, очей, волосся, форма голови, зріст тощо).

Регіон (лат. *regio, regionis* – область, округ) – певна історико-географічна область, що об'єднує території не менше ніж двох країн, має досить конкретно визначені

межі і відносно спільні природні, історичні, соціально-культурні та господарські особливості.

Ринкова економіка – економіка, що базується на такій системі ринкових відносин, які характеризуються наявністю механізму вільного ціноутворення, а також вільного підприємництва на основі економічної самостійності, концепції рівноправності суб'єктів господарювання в боротьбі за споживача.

Світове господарство – система міжнародного поділу праці та торговельно-економічних, фінансових, науково-технічних відносин між різними країнами; сукупність національних господарств країн світу.

Світовий ринок – складова частина всесвітнього господарства, представлена системою обміну товарів і послуг між продавцями і покупцями.

Технополіс (грец. *techne* – наука, ремесло та *polis* – місто) – науково-виробничий територіальний комплекс з розробки й виробництва наукоємної продукції.

Транснаціональна корпорація (ТНК) – поєднання підприємств, що складається із головної компанії та закордонних філіалів.

Унітарна держава (лат. *unitar* – єдність) – форма державного устрою, за якою територія держави не має у своєму складі федеративних одиниць (штатів, земель тощо), а поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (департаменти, області, райони тощо).

Федеративна держава (лат. *federatio* – союз, об'єднання) – форма державного устрою, за якої декілька державних утворень, що юридично мають визначену самостійність, утворюють єдину союзну державу.

Форма державного устрою – територіально-організаційна структура держави, що встановлює порядок розподілу країни на частини і взаємовідносини центральних і місцевих органів влади.

Форма правління – організація верховної державної влади, порядок утворення її органів і їх взаємодія з населенням.

Цивілізація (лат. *civilis* – громадянський) – форма суспільного життя людей, якій властиве відтворення власної матеріальної і соціально-політичної структури відносин на основі пріоритету властивих їй духовних норм, цінностей, ідеалів і життєвих сеансів.

Шановні десятикласниці та десятикласники!

Вітаємо вас із початком нового навчального року. Географічні курси попередньої школи (6–9 класів) підготували вас до вивчення навколишнього світу на глобальному, регіональному і країнознавчому рівнях. Новий курс посідає особливе місце поміж навчальних предметів середньої школи: він доповнить ваше уявлення про географічну картину світу, розкриє географію як конструктивну науку і сформує географічне мислення на основі історичного, територіального, комплексного, типологічного, проблемного і практичного підходів.

Для досягнення цілей географічного курсу 10 класу пропонуємо вам підручник, у якому значну увагу приділено реалізації компетентнісного підходу до вивчення географії. *Компетенція* – це сукупність знань, умінь і навичок, які необхідні для конкретної роботи; здатність і готовність ефективно застосовувати знання на практиці. Отож цей підручник не лише сприятиме розвитку *ключових компетентностей* (зокрема, умінню вчитися, спілкуватися державною мовою, ініціативності й підприємливості, обізнаності у сфері культури, екологічної грамотності, інформаційно-цифрової, соціальної та громадянської компетентностей), а й формуватиме *предметну компетентність*, складниками якої є *ключові географічні компетенції* (навчально-пізнавальні, здоров'язбережувальні, загальнокультурні, комунікативні й інформаційно-географічні), та *міжпредметні географічні компетенції* (природничо-математичні, країнознавчі, картознавчі та інші компетенції особистості).

Тож порадимо, як ліпше працювати з підручником. Кожен розділ розпочинається з інформації щодо очікуваних результатів засвоєння вами матеріалу, а кожен параграф має рубрику «**Пригадайте**», що допоможе пов'язати ваш життєвий досвід з новим матеріалом і поглибити та розширити ваші компетенції.

Рубрика «**Поміркуйте**» має на меті запобігти механічному запам'ятовуванню змісту параграфів, звернути вашу увагу на найсуттєвіше в темі, на різнобічність матеріалу, який ви вивчатимете. Для закріплення основних тез кожного параграфа введено рубрику «**Запитання і завдання**», а для узагальнення вивченого в темі – рубрику «**Перевірте себе**». Рубрика «**Для допитливих**» містить додаткову інформацію, яка допоможе поглибленому вивченню географії. Для унаочнення сприйняття вами теоретичного матеріалу підручник містить різноманітний ілюстративний матеріал, зокрема малюнки, схеми, карти, діаграми, фото. Теорія курсу в підручнику тісно пов'язана з практикою. Для вас наведено умови і завдання програмних **Практичних робіт і досліджень**, які дадуть вам змогу набути практичних умінь і навичок з географічних досліджень.

Бажаємо вам успіхів у вивченні географії та набуття всіх необхідних компетенцій!

Автори

В.В. Безуглий, Г.О. Лисичарова

Географія

(рівень стандарту)

Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

10

Київ
«Генеза»
2018

УДК 911(075.3)
БЗ9

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Навчальне видання

БЕЗУГЛИЙ Віталій Вікторович, ЛИСИЧАРОВА Галина Олександрівна

ГЕОГРАФІЯ *(рівень стандарту)*

Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Головний редактор *Наталія Заблоцька*. Відповідальна за випуск *Світлана Андрющенко*. Редактор *Олексій Довгань*. Обкладинка *Тетяни Куц*.
Макет і художнє редагування *Людмили Кузнецової*. Виготовлення ілюстрацій
Наталія Кононенко. Технічний редактор *Цезарина Федосіхіна*.
Комп'ютерна верстка *Олени Білохвост, Олени Бідненко*. Коректор *Любов Федоренко*

Формат 70×100/16. Ум. друк. арк. 15,6. Обл.-вид. арк. 15,55.
Тираж 39 272 пр. Вид. № 1943. Зам. №

Видавництво «Гене́за», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5088 від 27.04.2016.

Віддруковано у

Безуглий В.В.

БЗ9 Географія (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл.
заг. серед. освіти / В. В. Безуглий, Г. О. Лисичарова. –
Київ : Гене́за, 2018. – 192 с. : іл.

ISBN 978-966-0913-0.

УДК 911(075.3)

ISBN 978-966-11-0913-0

© Безуглий В.В.,
Лисичарова Г.О., 2018
© Видавництво «Гене́за»,
оригінал-макет, 2018

ВСТУП

Ви дізнаєтеся про:

- зміст курсу «Географія: регіони і країни», за основу якого обрано поділ світу на субрегіони за класифікацією ООН;
- роль країнознавства в пізнанні сучасного світу та сукупність джерел знань про субрегіони і країни світу;
- важливість знання і розуміння політико-географічних закономірностей глобалізованого світу, сутність, види й наслідки процесу глобалізації;
- склад і динамічні зміни сучасної політичної карти світу загалом і окремих регіонів.

Ви навчитеся:

- розпізнавати на карті субрегіони світу, держави та їхні кордони;
- наводити приклади й користуватися основними джерелами географічних знань про субрегіони світу;
- розуміти пізнавальну й конструктивну роль країнознавства в сучасному світі.

§ 1. ШО ВИВЧАЄ КУРС «ГЕОГРАФІЯ: РЕГІОНИ І КРАЇНИ». СУБРЕГІОНИ СВІТУ

• **Що вивчає курс «Географія: регіони і країни».** Нині у світі постійно зростає цікавість до дослідження й опису різних країн світу. Наука, що вивчає країни і різні регіони світу, зветься **країнознавством**.

Країнознавство є каркасом географічної науки, воно узагальнює й поєднує досягнення інших географічних дисциплін (географії промисловості,

Країнознавство – традиційна географічна дисципліна, що комплексно вивчає країни та їхні райони, систематизує й узагальнює різні дані про їхню природу, населення, господарство, культуру й соціально-політичний устрій.

Мал. 1. Структура країнознавства

міки, соціуму, а також військовий потенціал певної країни або групи країн в інтересах вищого політичного й військового керівництва. Туристичне країнознавство вивчає країну з позиції її привабливості для туризму.

• **Регіони світу.** У повсякденному житті ми часто стикаємося з поняттям «*region*», говорячи про регіональну політику, чи регіональну економіку, чи регіони світу тощо. Сам термін «*region*» виник на основі латинського кореня, який означає «область», «округ». Його синонімом є термін «район», однак на практиці його частіше застосовують до території меншого масштабу, переважно всередині території великих країн (наприклад, США, Україна, Китаю та ін.).

Розрізняють регіони різного масштабу. На глобальному (світовому) рівні виокремлюють фізико-географічні регіони – континенти. Економічний підхід лежить в основі виокремлення економічних регіонів світу (Західна Європа, країни Азійсько-Тихоокеанського регіону, Близькосхідний регіон тощо).

Є також наукові підходи до диференціації світу, що ґрунтуються на застосуванні історичних, цивілізаційних, соціальних, культурних, етнічних, конфесійних, лінгвістичних та інших критеріїв.

Як початкову одиницю регіонального поділу світу логічно розглядати *географічний субрегіон*,

Субрегіон (лат. *regio, regionis* – область, округ) – певна історико-географічна область, що об'єднує території не менше як двох країн, має досить конкретно визначені межі й відносно спільні природні, історичні, соціально-культурні та господарські особливості.

Мал. 2. Регіональний поділ світу за класифікацією ООН

тобто територію більш або менш цілісну історично, географічно, політично, з погляду культури і традицій господарювання. Подібні субрегіони відзначаються різним ступенем внутрішньої єдності, а часто штучно роз'єднані: усе це залежить від їхньої історичної долі й типу цивілізацій, що склалися, перебігу етнічних процесів, напрямку господарських зв'язків, розвитку транспортних шляхів тощо.

Дотепер не існує єдиного уніфікованого підходу до виокремлення регіонів світу. Та найпоширенішою стала класифікація, що запровадили фахівці ООН (мал. 2). З огляду на сучасний стан економічного, історичного, культурного й географічного розвитку країн світу, у кожній частині світу виділяють 4–5 субрегіонів, що об'єднують 194 суверенні держави (табл. 1).

Таблиця 1. Субрегіони світу за класифікацією ООН

Регіони світу				
Європа (44 держави)	Азія (47 держав)	Африка (54 держави)	Америка (35 держав)	Австралія та Океанія (14 держав)
Північна Європа (10 держав)	Центральна Азія (5 держав)	Північна Африка (6 держав)	Північна Америка (Англо-Америка – 2 держави)	Австралія і Нова Зеландія (2 держави)
Західна Європа (9 держав)	Південна Азія (9 держав)	Центральна Африка (9 держав)	Центральна Америка (8 держав)	Меланезія (4 держави)
Південна Європа (15 держав)	Західна Азія (країни Близького Сходу – 17 держав)	Західна Африка (16 держав)	Карибська Америка (13 держав)	Мікронезія (5 держав)
Східна Європа (10 держав)	Східна Азія (5 держав)	Південна Африка (5 держав)	Південна Америка (12 держав)	Полінезія (3 держави)
	Південно-Східна Азія (11 держав)	Східна Африка (18 держав)		

● **Пізнавальна та конструктивна роль країнознавства в сучасному світі.** Роль країнознавства в суспільстві визначається пізнавальним і конструктивним значенням цієї науки. Країнознавство дає змогу вивчати багатоаспектні взаємозв'язки природно-екологічних, етнокультурних, соціально-економічних і політичних процесів у межах конкретної території, досліджувати передумови, чинники, особливості й наслідки господарської діяльності, розкривати специфіку територіальної структури економіки країни з поділом на окремі райони, територіально-промислові комплекси, промислові вузли, населені пункти тощо.

● **Джерела знань про субрегіони і країни світу.** Джерела країнознавчих знань являють собою перелік складників, які містять географічну інформацію, допомагають створити цілісне уявлення про об'єкти і явища, ознайомлюють з особливостями природи, населення і господарства країн і субрегіонів, їхньою територіальною організацією (мал. 3).

Важливими носіями географічної інформації та одними з основних джерел знань про різні країни та субрегіони світу є географічні карти. На них показано різні країнознавчі складові: географічне положення, природні умови і ресурси країни, особливості складу і розселення населення, структуру та розміщення господарського комплексу, довідкову інформацію. Будь-яке країнознавче дослідження починається з обов'язкового ознайомлення з існуючими картами країни й окремих її територій.

З розвитком інтерактивних технологій з'являються нові картографічні твори, представлені електронними картами і глобусами, GIS-технологіями, GPS-навігаторами тощо. **Електронні карти** – це цифрові карти, візуалізовані в комп'ютерному середовищі з використанням програмних і технічних засобів у прийнятих проекціях і системі умовних знаків. Існують і **електронні атласи** – комп'ютерні аналоги атласів. З розвитком телекомунікацій з'явилася можливість складати електронні карти в середовищі Інтернет. Їх називають **інтернет-картами** й **інтернет-атласами**.

Мал. 3.
Основні джерела
країнознавчих знань

Запитання і завдання

1. Що вивчає курс «Географія: регіони і країни світу»? Основи якого напрямку сучасної географічної науки він відображає?
2. Які об'єкти, процеси і явища вивчає сучасне країнознавство? У чому полягає комплексний характер країнознавства?
3. Що називають регіоном світу? На основі яких критеріїв виокремлюють регіони світу?
4. Які ієрархічні одиниці покладено в сучасну регіональну класифікацію світу, що запровадили фахівці ООН? Назвіть субрегіони Європи, Азії, Африки, Америки, Австралії та Океанії і покажіть на карті держави, що входять до їхнього складу.
5. Назвіть джерела знань про регіони та країни світу. Яким сучасним джерелам знань віддаєте перевагу? Відповідь обґрунтуйте.

§ 2. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ТЕНДЕНЦІЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СВІТУ. ПОЛІТИЧНА КАРТА СВІТУ

● **Сутність і види глобалізації.** Одним із ключових моментів сьогодення є всеохопна глобалізація, яка торкається майже всіх сфер людської діяльності. Соціально-економічна географія оцінює глобалізацію як суспільно-політичне явище, під впливом якого змінюється роль державних кордонів, а національні економіки країн розчиняються в діяльності *транснаціональних корпорацій (ТНК)* і міжнародних організацій.

Розрізняють три види (форми) глобалізації: *економічну, політичну й соціокультурну.*

1. Для економічних аспектів глобалізації характерні вільна торгівля, вільне пересування капіталу, зниження різних податків тощо. Жодна національна економіка не може більше бути самодостатньою з огляду на існуючі чинники виробництва, технології і потреби в капіталі. Жодна держава не в змозі раціонально формувати й реалізовувати економічну стратегію розвитку, не зважаючи на пріоритети і норми поведінки основних учасників світогосподарської діяльності.

Поширенню глобалізації сприяли науково-технічна революція (НТР) і бурхливий розвиток світової системи інформації. Інформаційно-комунікативні системи надали можливість поширення інформації для практично необмеженого кола споживачів. Виняткову роль при цьому відіграє Інтернет. У 2016 р. кількість користувачів Інтернету становила близько 3,4 млрд осіб (майже 1/2 населення Землі) (мал. 4).

2. Глобалізаційні процеси в політиці призводять до певного послаблення ролі національних держав. Це відбувається через те, що сучасні країни делегують дедалі більше повноважень впливовим міжнародним організаціям, як-от ООН та її структурам (Світова організація торгівлі, МВФ, МБРР тощо), Європейському Союзу, НАТО, Африканському Со-

ПРИГАДАЙТЕ

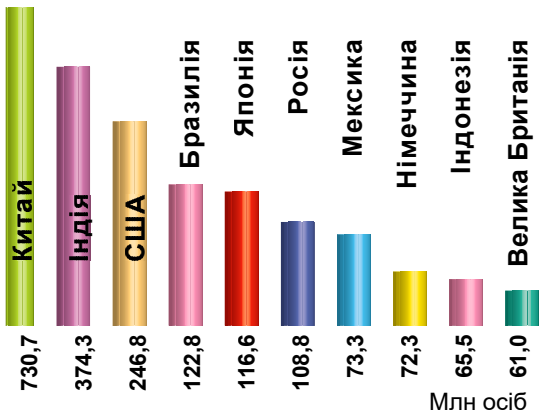
1. Що таке світове господарство, світова економіка, світовий ринок?
2. Як пов'язані поняття «спеціалізація» та «міжнародний поділ праці»?
3. Які є типи економічних систем?
4. Яку роль у світовій економіці й економіці України відіграють транснаціональні корпорації та міжнародні організації?

Глобалізація – процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації.

юзу та ін. У ХХІ ст. водночас із глобалізацією відбувається і *процес регіоналізації*, тобто регіональні союзи та блоки щораз більше впливають на міжнародні відносини, а також посилюється вплив регіону на внутрішні справи держави. Наочним прикладом успішної регіоналізації є Європейський Союз, який поступово не лише стає політичним і економічним ядром у всій Європі, а й відіграє подекуди вирішальну роль і на світовій арені.

3. Для культурної глобалізації характерне зближення ділової і споживчої культури між різними країнами світу і збільшення міжнародного спілкування.

Це сприяє популяризації окремих видів національної культури на світовому рівні. Сучасні кінофільми виходять на екрани одночасно в багатьох країнах світу, книжки перекладаються і стають популярними в читачів із різних країн світу. Так, твори Тараса Шевченка перекладено більше ніж 100 мовами світу, а книжки відомої англійської письменниці Джоан Роулінг про пригоди Гаррі Поттера – більш ніж 60 мовами світу. Величезну роль у культурній глобалізації відіграє повсюдне поширення Інтернету, дедалі більшої популярності набуває міжнародний туризм.

Мал. 4. Країни-лідери за кількістю користувачів Інтернету (на 2016 р.)

Політична карта світу – тематична географічна карта, яка дає територіально-політичну характеристику світу, материків або великих географічних регіонів.

Країна – це заселена територія з визначеними кордонами, яка в політико-географічному аспекті може мати державний суверенітет або бути залежною.

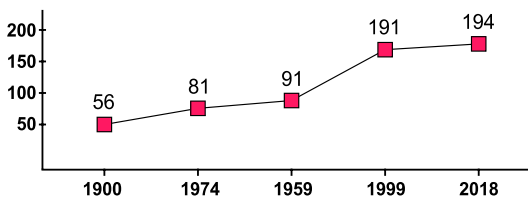
Держава – суверенне політичне утворення, що має особливу систему органів і організацій, які здійснюють свої повноваження на певній території.

● **Склад політичної карти світу.**

У сучасному світі налічують понад 250 країн і територій. З них суверенними державами є близько 80 % країн. За ХХ ст. кількість незалежних держав значно збільшилася. Якщо на початку ХХ ст. на політичній карті світу існувало усього 56 суверенних держав, то у 2018 р. – вже 194 держави (мал. 5).

Головні об'єкти, що показані на політичній карті, – це **країни** й **держави**. Потрібно чітко розрізняти ці поняття, оскільки між ними існує суттєва відмінність. Якщо країна набуває суверенітету і стає повністю незалежною, це означає, що вона набуває політичного змісту держави. Носієм суверенітету може бути лише народ, який здійснює свою суверенну владу через виборне представництво і главу держави.

Окрім суверенних держав, на політичній карті світу залишилося по-

Мал. 5. Динаміка кількості держав у світі

над 60 залежних територій, які часто називають колоніями, але це не правомірно.

Нині під різним режимом управління перебувають території загальною площею близько 135,4 тис. км², з населенням понад 12 млн осіб. Велика кількість залежних територій залишається й досі під управлінням Великої Британії (Гібралтар, о-ви Святої Єлени, Фолклендські (Маввінські) о-ви тощо), США (Гуам, Маріанські о-ви, Пуерто-Рико тощо), Франції (Гваделупа, Мартиніка, Французька Гвіана, Реюньйон тощо), Австралії (о. Різдва) та деяких інших держав у всіх регіонах світу.

Спільні території – це ділянки земної поверхні та акваторії, на які претендують дві або більше держави. У світі існує до 300 ділянок і територій, які є предметами суперечок, а в 100 з них наявна гостра конфліктна ситуація. Це часто призводить до виникнення осередків міжнародної напруженості («гарячих точок»), що зумовлює нестабільність політичної карти.

Колонія – країна чи територія, що перебуває під владою іноземної держави (метрополії), не має політико-економічної самостійності й управління якою здійснюється на основі спеціального режиму.

Територія держави – частина земної кулі з властивими їй природними, а також створеними людською діяльністю умовами і ресурсами, що перебувають під суверенітетом певної країни.

ПОМІРКУЙТЕ

1. Що ви знаєте про державну територію країни? З яких елементів складається державна територія України?
2. Яка різниця між внутрішніми водами та територіальними водами як складовими частинами державної території?
3. Що таке державний кордон? Як ви можете охарактеризувати державний кордон України?

Кожна держава займає певну територію, що є частиною географічного простору і включає все його різноманіття: форми рельєфу, річки, озера, ландшафти, сільськогосподарські угіддя, населені пункти та багато іншого.

До складу **державної території** включають три основні елементи: **суходіл** із його **надрами**; **акваторію** (внутрішні й територіальні води); **повітряний простір** над суходолом і водами (мал. 6). Юридично до державної території за міжнародними угодами також прирівнюються: морські судна, які належать державі й офіційно перебувають за її межами, літаки, засоби зв'язку, посольства держави за кордоном тощо.

У приморських країнах державна територія поширюється ще на певну відстань від берега в море або океан – **територіальні води**, кордон яких установлюється на відстані 12 морських миль (1 морська миля – 1853 м) від узбережжя. Хоча у світі існують країни, які в односторонньому порядку оголосили своїми територіальними водами ширші смуги (до

Мал. 6. Склад державної території

Державний кордон – лінія на поверхні землі (суходолу або водного простору) та уявна вертикальна поверхня, яка проходить через неї у повітряному просторі та в надрах землі, що визначає межу території держави і відокремлює її від інших держав і відкритих морів.

200 миль), зокрема Бразилія, Перу, Уругвай, Еквадор. У середині ХХ ст. країни Латинської Америки ініціювали створення *виключних економічних зон* на морі (або *морських економічних зон* – це район поза межами територіальних вод) завширшки 200 морських миль, у якому приморська держава має суверенні права на роз-

відування й розробку живих і мінеральних ресурсів моря (стаття 57 Конвенції ООН). На морські економічні зони припадає 40 % площі Світового океану.

У світі існує кілька країн, оточених з усіх боків територією іншої держави. Такі країни мають назву **анклави**. Анклавами є Сан-Марино, яке з усіх боків оточене територією Італії; Ватикан, який не тільки розміщений усередині Італії, а ще й безпосередньо в її столиці – Римі; Лесото – з усіх боків оточене територією Південно-Африканської Республіки. Якщо така територія виокремлена територією інших держав не з усіх боків (частково виходить до моря), то вона зветься *напіванклавом* (наприклад, Монако).

Політичну карту світу дуже часто порівнюють зі строкатою мозаїкою, складеною з територій держав і країн, розділених державними кордонами.

Державні кордони визначають межі державної території, і в цьому полягає основне їх призначення. Існують два типи встановлення державного кордону – *делімітація* (визначення за угодою загального напрямку проходження державного кордону і нанесення його на географічну карту) і *демаркація* (оформлення державного кордону на місцевості й позначення його відповідними прикордонними знаками).

У сучасному світі однією з найважливіших характеристик державних кордонів є їхня функція, яка загалом проявляється у двох напрямках – *розмежування (бар'єрна функція)* та *об'єднання (контактна функція)*. Функція розмежування реалізується через обмеження умов виникнення та проходження потоків між країнами. Для цього вводять, наприклад, заборони або важкоздоланні формальності, створюють перешкоди для мятникових міграцій через кордон. Контактна функція пов'язана з об'єктивними процесами інтернаціоналізації господарського життя, різнобічними зв'язками між державами (створення на межі двох держав спільних природних заповідників, відкритих економічних зон тощо). Посилення контактної функції кордонів – лише тенденція, яка проявляється здебільшого в Європі й Північній Америці. В інших регіонах світу все-таки переважає перша функція – бар'єрна.

Запитання і завдання

1. Що таке глобалізація? Назвіть передумови виникнення глобалізаційних процесів у світі.
2. Які види глобалізації розрізняють?
3. Поясніть, чому кожна державу можна назвати країною, але не кожна країну можна назвати державою.
4. Що таке державна територія? Як змінилося розуміння вами сутності цього поняття порівняно з попередніми шкільними географічними курсами?
5. За якими ознаками можна порівнювати державні території? Спробуйте визначити за названими ознаками, якими є території таких країн: США, Індії, Франції, України, Швеції, Південного Судану, Австралійського Союзу.
6. Що таке державний кордон? Чи з усіма країнами-сусідами Україна має однакові за функціями державні кордони? Відповідь обґрунтуйте.

РОЗДІЛ I. ЄВРОПА

Тема 1. Загальна характеристика Європи

Ви дізнаєтеся про:

- особливості ЕГП, склад субрегіонів і ситуацію на сучасній політичній карті Європи, прояви сепаратизму;
- типологію країн за низкою ознак і тенденції інтеграційних процесів у Європі;
- риси природних умов та ресурсів Європи;
- особливості демографічних процесів, структуру й розміщення населення європейських країн;
- структуру та спеціалізацію секторів економіки країн Європи, місце в ній України.

Ви навчитеся:

- аналізувати політичну карту Європи: виокремлювати субрегіони, їхній склад, типи країн за ознаками державного правління, територіального устрою та рівня економічного розвитку;
- визначати місцезположення основних районів видобування мінеральних ресурсів, лісозаготівлі, рекреації;
- характеризувати риси демографічних та урбанізаційних процесів у країнах і субрегіонах Європи;
- порівнювати особливості міжнародної спеціалізації економічно розвинених країн і країн з перехідною економікою;
- визначати «центральною вісь» розвитку Європи, найбільші промислові регіони;
- пояснювати вплив регіональної інтеграції та ТНК на особливості економіки країн Європи.

§ 3. ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ЄВРОПИ. ПОЛІТИЧНА КАРТА ЄВРОПИ

ПРИГАДАЙТЕ

1. Скільки держав існує на сучасній політичній карті Європи? Назвіть субрегіони, на які за класифікацією ООН поділено Європу.
2. За якими ознаками виділяють типи країн? Яких типів країн немає в сучасній Європі?
3. Дайте визначення сутності терміна «економіко-географічне положення».
4. Яку роль в Європі відіграють міжнародні організації?

● **Економіко-географічне положення та склад Європи.** Європа (грец. *Europe*, так звали території на захід від Егейського моря) – частина світу, яка займає західну територію материка Євразія, у басейнах Атлантичного та Північного Льодовитого океанів та острови й архіпелаги, найбільшими з яких є: Нова Земля, Земля Франца-Йосифа, Шпіцберген, Ісландія, Британські острови, Зеландія, Балеарські острови, Корсика, Сардинія, Сицилія. Площа Європи – близько 10 млн км², площа островів – 730 тис. км².

Економіко-географічне положення Європи визначається такими основними особливостями:

- безпосередньою близькістю (географічною, історичною, суспільно-політичною) до більшості інших частин світу (Азії, Африки, Америки);
- зручним і здебільшого добросусідським положенням європейських країн одна щодо одної;
- вигідним транспортно-географічним положенням (ТГП);
- зручним приморським положенням (на заході Європи немає місця, що віддалене від моря на понад 480 км, на сході – на 600 км). До внутрішньоконтинентальних країн належать усього 9 із 44 держав;
- європейські країни розміщені відносно близько до найважливіших джерел дешевої сировини, робочої сили та ринків збуту товарів і послуг.

На поч. XXI ст. у Європі налічують 44 незалежні держави, що належать до 4 субрегіонів (мал. 7). **Західна Європа** налічує 9 держав і межує з усіма іншими регіонами Європи. До складу **Північної Європи**, окрім традиційних Скандинавських країн, нині відносять ще 5 країн (Велику Британію, Ірландію, Естонію, Латвію і Литву). **Південна Європа** налічує

15 суверенних держав і одну залежну територію – Гібралтар (належить Великій Британії). До регіону **Східної Європи** нині належить 10 держав, зокрема й уся Росія, величезна територія якої лежить у двох частинах світу – Європі та Азії.

● **Політична карта Європи.** Сучасна політична карта Європи формувалася протягом тривалого часу. Ще у XVIII ст. виникли і досягли економічного розквіту потужні централізовані держави (Англія, Франція, Іспанія, пізніше Італія,

Мал. 7. Субрегіони Європи

Німеччина, Росія). Завдяки політичним, соціально-економічним, історико-географічним і науково-технічним особливостям європейським державам належав пріоритет у Великих географічних відкриттях і в освоєнні природних ресурсів Африки, Азії, Америки, Австралії та Океанії. У подальшому після двох світових війн політична карта Європи значно змінилася, колишні метрополії позбулися всіх колоніальних володінь. Наприкінці ХХ ст. розпочався новий етап трансформації політичної карти Європи. Це було пов'язано з розпадом СРСР у 1991 р. і утворенням 15 незалежних держав, об'єднанням двох німецьких держав (НДР і ФРН в єдину Федеративну Республіку Німеччина), «оксамитовими революціями» в країнах Східної Європи (поділом Чехословаччини на Чехію і Словаччину), громадянською війною в Югославії й подальшим розпадом її на 6 самостійних країн тощо. Після краху соціалістичних режимів більшість країн колишнього «соціалістичного табору» переорієнтувалися на західні структури. Нині понад половина держав Європи є членами ЄС і НАТО, решта прагнуть потрапити туди щонайскоріше.

Країни Європи дуже різняться за площею, кількістю населення, формою правління та формою державного устрою, рівнем економічного розвитку (табл. 1).

Таблиця 1. Особливості складу Європи

Ознаки	Розподіл країн за групами
Кількісні характеристики складу	
Розміри території (площа)	1 – <i>гігант</i> (Росія); 3 – <i>значні</i> (Україна, Франція, Іспанія); 12 – <i>середні</i> (Швеція, Німеччина, Фінляндія, Норвегія, Польща, Італія, Велика Британія, Румунія, Білорусь, Греція, Болгарія, Ісландія); 21 – <i>малі</i> (Угорщина, Португалія, Сербія, Австрія, Чехія, Ірландія тощо); 1 – <i>невелика</i> (Люксембург); 6 – <i>карлики</i> (Андорра, Сан-Марино, Монако, Ліхтенштейн, Мальта, Ватикан)
Чисельність населення (на 2017 р.)	1 – <i>гігант</i> (Росія); 6 – <i>великі</i> (ФРН, Франція, Велика Британія, Італія, Іспанія, Україна); 2 – <i>середні</i> (Польща, Румунія); 25 – <i>малі</i> (Нідерланди, Бельгія, Португалія, Греція, Чехія, Угорщина тощо); 10 – <i>карлики</i> (Естонія, Чорногорія, Люксембург, Мальта, Ісландія, Андорра, Сан-Марино, Монако, Ліхтенштейн, Ватикан)
Якісні характеристики складу	
Форма державного правління (ФДП)	12 – <i>монархій</i> (Ватикан – теократична; Швеція, Норвегія, Данія, Велика Британія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Монако, Ліхтенштейн, Іспанія, Андорра – конституційні); 32 – <i>республіки</i> різного типу
Форма державного устрою (ФДУ)	6 – <i>федерацій</i> (Росія, ФРН, Бельгія, Австрія, Боснія і Герцеговина, Швейцарія – фактично, юридично є <i>конфедерацією</i>); 38 – <i>унітарні</i>
Рівень економічного розвитку	30 – <i>економічно розвинені</i> : <i>країни «Великої сімки»</i> – ФРН, Франція, Велика Британія, Італія; <i>економічно розвинені невеликі країни Європи</i> – Норвегія, Швеція, Фінляндія, Данія, Ісландія, Швейцарія, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Андорра, Сан-Марино, Монако, Ліхтенштейн, Ватикан;

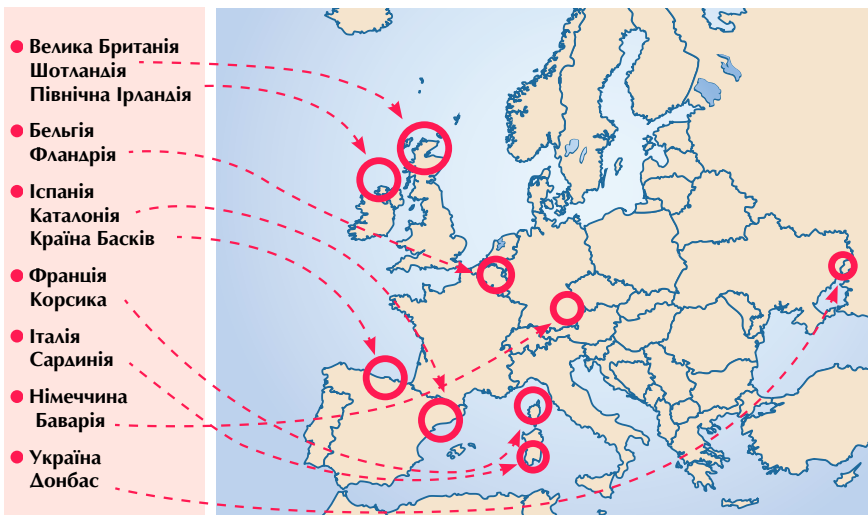

Ознаки	Розподіл країн за групами
	<p>країни середнього рівня економічного розвитку – Іспанія, Португалія, Греція, Ірландія, Мальта, а також Словенія, Словаччина, Чехія, Естонія, Латвія, Литва – <i>постсоціалістичні країни</i>, які на початку XXI ст. перейшли до групи розвинених країн;</p> <p>14 – країн з <i>перехідною економікою</i>, у тому числі:</p> <p>10 <i>індустріальних або індустріально-аграрних країн</i> Східної і Південної Європи – Албанія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Угорщина, Чорногорія, Польща, Румунія, Македонія, Сербія;</p> <p>4 <i>пострадянські</i> – Росія, Білорусь, Україна, Молдова.</p>
Індекс людського розвитку (ІЛР), на 2017 р.	<p>33 – <i>дуже високий</i> (більшість країн);</p> <p>7 – <i>високий</i> (Білорусь, Болгарія, Сербія, Албанія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Україна);</p> <p>1 – <i>середній</i> (Молдова)</p>

Збройних конфліктів не позбавлений жодний регіон світу, навіть такий благополучний, як Європа. Тут наявні певні осередки політичного напруження та «гарячі точки» (в Україні, Великій Британії, Іспанії, Молдові, країнах колишньої Югославії). З 2014 р. новою і кривавою «гарячою точкою» на карті Європи стала Україна, у якій у гібридній війні на сході країни загинуло вже понад 10 тис. осіб і майже 23 тис. поранено. Болючим питанням для країни є й анексія Росією Криму.

● **Європейський сепаратизм.** Нині деякі держави Європи стикаються з активізацією діяльності регіональних сепаратистських організацій. Серед них є радикальні течії, що борються за повну незалежність своєї етнічної території і створення власної національної держави. Інші вимагають розширення культурних, економічних і політичних прав. Найактивніші сепаратистські рухи проявляються в Іспанії (Каталонія, Країна Басків), Великій Британії (Шотландія, Північна Ірландія), Україні (Донбас); є прояви сепаратизму у Франції (Корсика), Бельгії (Фландрія), Італії (Сардинія), Німеччині (Баварія) та ін. (мал. 8).

Мал. 8. Осередки сепаратизму в Європі

Прагнення до незалежності в автономній області *Каталонія* (у складі Іспанії з XV ст.), на території якої мешкає понад 7,5 млн осіб, пов'язане як з культурними і мовними, так і з економічними причинами. Прихильники відокремлення вважають, що Каталонія «годує Іспанію». У жовтні 2017 р. у Каталонії відбувся так званий референдум, 90 % учасників якого висловилися за незалежність регіону, однак влада Іспанії не ратифікувала результати цього голосування й оголосила їх поза законом. *Автономна область Країна Басків* (у складі Іспанії з початку XVI ст.), у якій проживають близько 2,2 млн осіб, тривалий час вважалася одним з основних осередків сепаратизму в Європі. З 1968 р. місцеві сепаратистські угруповання використовували тактику терактів по всій Іспанії (понад 850 жертв). І в 1980 р. у басків з'явилися власний уряд, парламент і поліція, телеканали і радіо, двомовна освіта тощо.

Шотландія перебуває у складі Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії з 1707 р. У регіоні, де нині мешкає 5,3 млн осіб (майже 8 % населення Великої Британії), завжди існували політичні сили, що прагнули суверенітету. Отож 18 вересня 2014 р. після тривалих консультацій з британським урядом у Шотландії відбувся референдум щодо виходу її зі складу Великої Британії, на якому сепаратистські прагнення отримали поразку (55,3 % мешканців висловилися проти незалежності).

Сучасна геополітична ситуація в *Україні* свідчить, що потенційно найнебезпечнішими регіонами щодо сепаратизму є прикордонні, у яких компактно проживають нацменшини, що мають певні прагнення до розширення своїх прав. У 2014 р. Росія як країна-агресор використала сепаратистські настрої певних політичних кіл України, що призвело до анексії Криму й окупації окремих районів Донецької і Луганської областей і проголошення там невизнаних «псевдореспублік».

● **Інтеграційні процеси. Міжнародні організації в Європі.** Однією з найважливіших особливостей розвитку європейських держав після завершення Другої світової війни було взаємне прагнення до економічної, політичної та військової інтеграції. Це виявилось в об'єктивно існуючій на той час тенденції до інтернаціоналізації господарського життя, політики, науки, культури, прагнення народів до тіснішого зближення та співробітництва.

Найшвидше інтеграційні процеси розвивалися в західній частині Європи. У травні 1957 р. у Римі було створено *Європейське економічне співтовариство (ЄЕС)*, або «Спільний ринок», у складі Франції, Німеччини, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу. З 1992 р., після Маастрихтських угод, розпочався новий етап у розвитку європейської інтеграції. Країни-учасниці підписали договір про створення *Європейського Союзу* (з 1 листопада 1993 р.), який передбачає:

- проведення спільної політики та політики безпеки;
- співпрацю в сфері правосуддя та внутрішніх справ (вільне пересування та перебування на всій території ЄС, захист прав громадян за межами ЄС, контроль за зовнішніми кордонами тощо);
- співробітництво в економічній і соціальній сферах тощо.

для допитливих

З 1985 р. 9 травня відзначається як День Європи (день прийняття інтеграційного плану Р. Шумана). Гімн Європи «Ода до радості» – фінал 9-ї симфонії Людвіга ван Бетховена на слова Фрідріха Шиллера. У 1986 р. Рада Європи затвердила прапор ЄС (символізує союз народів Європи). Конвент ЄС у 2004 р. підготував проект конституції ЄС (ще не набула чинності).

Кількість країн-членів ЄС на 2017 р. – 28 (Хорватія є останньою за датою вступу – 2013 р.). Наразі ставлення країн до членства в організації неоднозначне: низка країн очікує на вступ до ЄС (потенційні кандидати та країни, які мають перспективу членства в разі виконання відповідних вимог) і *Brexit* (51,9 % громадян Великої Британії під час референдуму 23 червня 2016 р. висловили своє бажання покинути ЄС).

Інститути Європейського Союзу є результатом бажання створити щонайтісніше об'єднання народів Європи. Вони включають законодавчу (Європейський парламент), виконавчу (Європейська комісія) та судову (Суд ЄС та Європейський суд аудиторів) владу.

З березня 1995 р. подорожі в Європу організовувати стало набагато простіше, адже країни Шенгену (мал. 9) скасували свій прикордонний контроль. Список країн Шенгенської зони 2017 р. налічує 26 держав, у які туристи в'їжджають, маючи візу хоча б однієї з країн-членів ЄС.

Впливовою міжнародною організацією є *Рада Європи*, що об'єднує 47 держав (Бельгія, Велика Британія, Данія, Ірландія, Італія, Нідерланди, Норвегія, Росія, Україна, Франція, Швеція та ін.). Штаб-квартира – Страсбург (Франція). Її головною ціллю є побудова єдиної Європи, що заснована на принципах свободи, демократії, захисту прав людини і верховенства закону. Набувши членства в Раді Європи, Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері реформування чинного законодавства на основі європейських норм і стандартів.

Закінчення «холодної війни» між США та СРСР відкрило нові можливості перед європейським співтовариством створити власну систему європейської безпеки. Нині *Організація Північноатлантичного договору (НАТО)* вважається найкраще організованою та дієвою міжнародною організацією у сфері оборони, безпеки та політики. Сьогодні членами НАТО є 29 країн, які охоплюють євроатлантичний регіон та які поділяють головний принцип організації – система колективної оборони, тобто спільних організованих дій усіх її членів у відповідь на атаку з боку зовнішньої агресії (мал. 10). Заради зміцнення обороноздатності та безпеки європейських країн з боку НАТО пропонується збільшити чисельність військових баз у Європі для протидії можливим загрозам з боку Росії. Бази будуть побудовані в п'яти східноєвропейських країнах: Польщі, Румунії, Естонії, Латвії та Литві.

Мал. 9. Країни Шенгенської зони (сучасні та перспективні члени)

Мал. 10. Члени і партнери НАТО в Європі

Запитання і завдання

1. Назвіть ознаки економіко-географічного положення країн Європи. Чи можна назвати ЕГП Європи вигідним? Відповідь обґрунтуйте.
2. У чому полягають особливості складу країн Європи? Запропонуйте середньостатистичний «образ» сучасної європейської країни (монархія чи республіка, федерація чи унітарна країна, економічно розвинена чи з перехідною економікою тощо).
3. Які прогнози можна зробити на XXI ст. щодо змін на політичній карті Європи?
4. У яких напрямках відбувається тісна регіональна інтеграція країн Європи? Чому спостерігаються дезінтеграційні тенденції? Зазначте їхні причини.

§ 4. ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ ЄВРОПИ. НАСЕЛЕННЯ

• Природні умови і ресурси Європи.

Природні умови Європи дуже різноманітні. Хоча до субрегіону Східна Європа за класифікацією ООН відносять усю Росію, величезна територія якої розташовується у двох частинах світу – Європі та Азії, однак для географічної достовірності в цьому підрозділі характеризуються природні умови лише Європейської частини Росії.

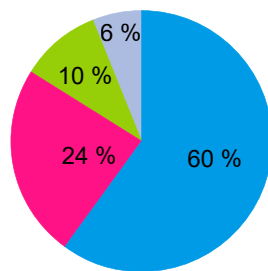
У місцевому **рельєфі** чергуються низовини, пагорбкуваті рівнини і гори. Середні висоти становлять майже 300 м, максимальна – 4807 м (г. Монблан). У Європі панує рівнинний рельєф (мал. 11). Майже весь схід займає Східноєвропейська (Руська) рівнина, значні площі охоплюють рівнини у Фенноскандії. В інших районах рівнини (Середньодунайська, Нижньодунайська, Паризький басейн тощо) лежать між горами. На крайньому сході простяглися гори Урал, на північному заході – Скандинавські гори. Смуга невеликих за площею та висотою гір охоплює південну частину Середньої Європи: Центральний масив, Вогези, Шварцвальд, Рейнські Сланцеві гори та ін. З півдня ця смуга оточена найвищими горами Європи – Альпами та Карпатами. Гірський рельєф переважає у Південній Європі: Піренеї, Андалузські гори, Апеннінські гори, Стара-Планина, Динарські гори, Родопи тощо.

На більшій частині Європи панує помірний **клімат**, а наявність західного перенесення повітря з Атлантичного океану зумовлює переважання морських і перехідних від морських до континентальних типів клімату. Загалом зима м'яка, і тільки на сході – морозна, зі стійким сніговим покривом. Найвищі середньомісячні температури січня властиві для Середземномор'я (+10...+12 °С). Середні

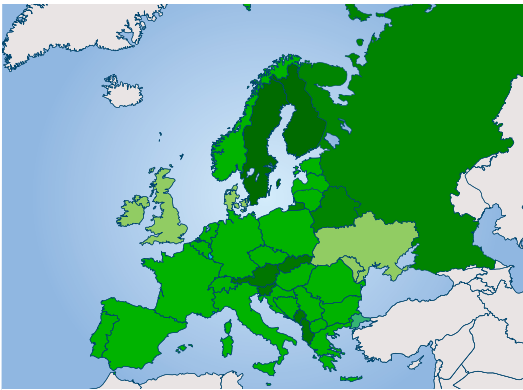
ПРИГАДАЙТЕ

1. У чому принципова відмінність між поняттями «природні ресурси» та «природні умови»?
2. Як визначають показник ресурсозабезпеченості? У яких одиницях обчислюють ресурсозабезпеченість країни чи регіону?
3. За якими показниками проводять географічний аналіз народонаселення світу (регіону, країни)?

- менше ніж 200 м
- 200–500 м
- 500–1000 м
- вище ніж 1000 м

Мал. 11. Розподіл форм рельєфу Європи за висотою над рівнем моря

Мал. 12. Лісистість країн Європи

гато **озер**, особливо у Фенноскандії, на Британських островах і в Альпах. Більшість озер належать до прісних проточних водойм.

Європа має потужні **гідроенергетичні ресурси**, на які особливо багаті гірські райони Скандинавії, Альп, Піренеїв тощо.

Європа дуже добре освоєна та заселена, тому рослинам і тваринам доводиться відвойовувати ареали поширення. Однак **рослинний** і **тваринний світ** дуже різноманітний. Представники флори та фауни європейських країн, а також унікальні пам'ятки природи зберігаються в численних національних парках і заповідниках.

У Європі загальна площа земель, укритих **лісами**, становить 1,02 млрд га, або близько 45 % європейської території. Лісистість неоднорідна і коливається від 0,3 % в Ісландії до 73 % у Фінляндії (мал. 12).

У надрах Європи зосереджені різноманітні **мінеральні ресурси**. Деякі види сировини утворюють доволі великі концентрації (табл. 2) і можуть майже повністю забезпечити потреби загальноєвропейського господарства (вугілля, ртуть, свинець, цинк, калійні солі, графіт тощо). Однак більша частина мінеральних ресурсів у Європі кількісно незначна, зокрема нафта й природний газ, марганцеві й нікелеві руди, хроміти, фосфорити, золото й срібло тощо, тому Європа імпортує їх у великій кількості.

Таблиця 2. Поширення мінеральної сировини на території Європи

Корисна копалина	Країна розташування	Басейн
Паливні ресурси		
Кам'яне вугілля	Росія	Кузбас, Печорський, Південноякутський і російська частина Донецького
	Німеччина	Рурський, Саарський
	Польща	Верхньосілезький, Люблінський
	Україна	Донецький
	Велика Британія	Йоркшир-Ноттінгемшир, Південний Уельс, Ньюкаслський
	Чехія	Остраво-Карвинський

Корисна копалина	Країна розташування	Басейн
Буре вугілля	Росія	Кансько-Ачинський
	Німеччина	Нижньорейнський, Галле-Лейпцизький
	Україна	Дніпровський
	Болгарія, Угорщина, Чехія	
Нафта й природний газ	Росія	Західносибірський, Волго-Уральський
	Велика Британія	Північне море
	Норвегія Нідерланди	
Рудні ресурси		
Залізна руда	Росія	Курська магнітна аномалія (КМА)
	Франція	Лотаринзький
	Швеція	Кіруна
	Україна	Кривбас, Кременчуцький
Мідна руда	Росія, Польща, Фінляндія	
Уранова руда	Франція, Швеція	
Боксити	Росія, Франція, Угорщина, Греція, Боснія і Герцеговина	
Нерудні ресурси		
Калійна сіль	Білорусь, Росія, Німеччина, Франція, Україна	

ПОМІРКУЙТЕ

1. Користуючись шкільним атласом, визначте місцезнаходження основних районів видобування мінеральних ресурсів: а) Верхня Сілезія, б) Північне море, в) Скандинавія. Які види мінеральних ресурсів зосереджені в цих районах? Для яких промислових видів виробництва ці ресурси є сировинною базою? 2. У межах яких країн Європи проходить Північний лісовий пояс? Які породи дерев використовують під час лісозаготівлі? 3. Які природні ресурси належать до групи рекреаційних ресурсів? Визначте головні райони рекреації в Європі.

● **Демографічні процеси в Європі.** Країни Європи характеризуються несприятливою демографічною ситуацією, якій властиві низька народжуваність, висока смертність (через значні темпи старіння) і низький природний приріст. Майже всі європейські країни (окрім Албанії) належать до першого типу відтворення населення, а в ряді країн спостерігається природне скорочення населення (**депопуляція**) (табл. 3).

У Європі спостерігається одна з найвищих у світі тривалість життя (табл. 4), найменше живуть у Молдові, Росії та Україні. У віковій структурі постійно знижується частка дітей і зростає – літніх людей.

Європейські країни активно проводять **демографічну політику**, що спрямована на підвищення народжуваності, однак вона не досягає бажаних результатів. У більшості з них здійснюється цілий комплекс заходів з метою підвищити рівень народжуваності (надаються великі грошові виплати, різні пільги), однак ці демографічні заходи не змогли поліпшити демографічний стан у європейських країнах. Проблему дещо допомагають

поліпшити іммігранти з мусульманських країн, для яких традиційна висока народжуваність.

Таблиця 3. Природний приріст у деяких країнах Європи (на 2017 р.)

Країна	Природний приріст (%)	Країна	Природний приріст (%)
Ірландія	1,2	Польща	-0,1
Швеція	0,8	Німеччина	-0,2
Австрія	0,5	Україна	-0,4
Велика Британія	0,5	Сербія	-0,5
Франція	0,4	Болгарія	-0,6
Італія	0,2	Латвія	-1,1
Чехія	0,1	Молдова	-1,1

Таблиця 4. Очікувана тривалість життя в деяких країнах Європи (на 2017 р.)

Країна	Тривалість життя (роки)	Країна	Тривалість життя (роки)
Монако	89,4	Словаччина	77,3
Ісландія	83,1	Литва	75,0
Швейцарія	82,6	Болгарія	74,7
Люксембург	82,3	Білорусь	73,0
Італія	82,3	Україна	72,1
Швеція	82,1	Росія	71,0
Франція	81,9	Молдова	71,0

• **Етнічний і релігійний склад населення.** Сучасний *етнічний склад* населення Європи сформувався внаслідок тривалого історичного процесу і взаємодії багатьох народів та етносів. Загалом нині в Європі налічують понад 90 різних народів, серед яких найчисленнішими є 30 (росіяни, німці, французи, британці, італійці, українці, іспанці, поляки тощо).

Після Другої світової війни етнічний склад європейського населення ускладнився через посилення міграційних потоків із країн «третього світу» (колишніх колоній). Мільйони арабів, азіатів, латиноамериканців та африканців спрямувалися, здебільшого нелегально, до Європи. Багато іммігрантів не лише прижилися в Німеччині, Франції, Великій Британії, Скандинавських країнах, а й отримали в них офіційне громадянство. Нова хвиля масового міграційного напливу розпочалася з 2015 р., коли в Європу ринули потоки біженців з країн Північної Африки (Алжиру, Лівії, Єгипту) та Близького Сходу (Сирії, Іраку, Ємену). За даними незалежних агентств, тільки за 2016 р. до Європи прибуло 1,82 млн мігрантів.

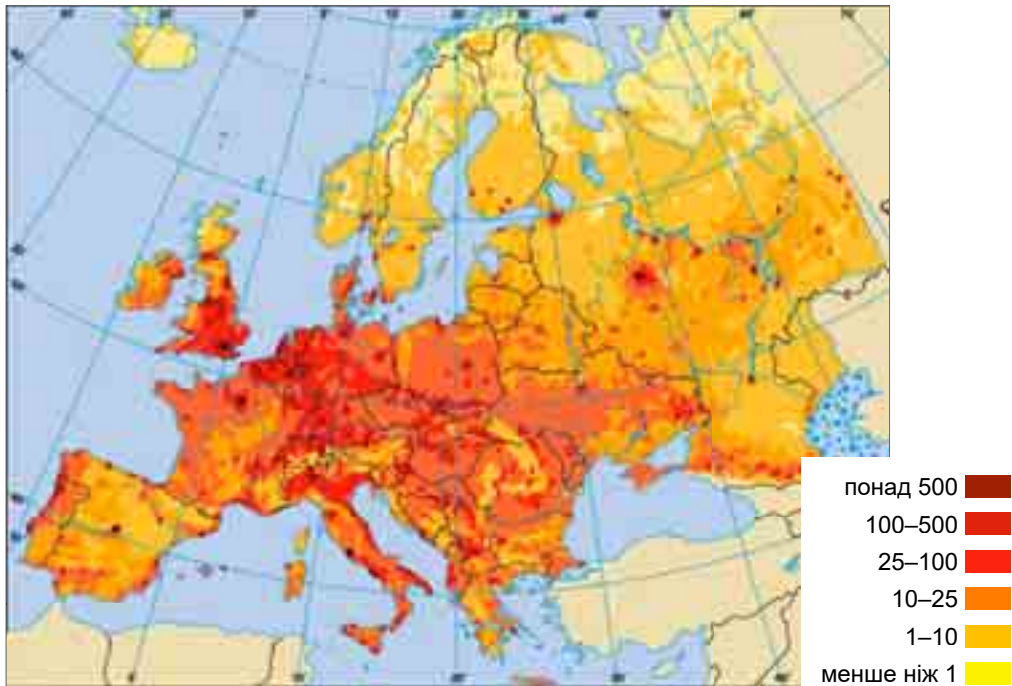
Більшість держав є однонаціональними, національні меншини є у Франції (корсиканці, фламандці), ФРН (турки, італійці, греки), Великій Британії (шотландці, ірландці, валлійці), Швейцарії, Фінляндії (6 % шведів), Латвії, Україні, Білорусі (росіяни), Угорщині (роми), Чехії (словаки), Болгарії (турки) тощо. Найбільш багатонаціональною країною є Росія, на території якої мешкають понад 200 національностей.

Майже в усіх європейських країнах панівною *релігією* є християнство, яке зародилося в I–II ст. у Східному Середземномор'ї, а в 1054 р. розкололося на *католицьку* і *православну* гілки. Нині ж католицизм особливо поширений в Іспанії, Португалії, Італії, Франції, Ірландії, Бельгії, Австрії, Польщі, Чехії, Угорщині, Словаччині, а також у карликових державах Європи (Мальті, Люксембурзі, Монако, Ліхтенштейні, Сан-Марино, Андоррі). *Протестантизм* панує нині в Норвегії, Швеції, Данії, Ісландії, Фінляндії, північній частині Німеччини, Нідерландах, Швейцарії, Великій Британії (англіканство). *Православ'я* здавна поширене в Греції, Росії, Україні, Білорусі, Болгарії, Румунії, Сербії тощо. *Іслам* принесли на Балкани турки-османи в XIV–XV ст., і донині його дотримуються албанці, боснійці, частина болгар і численні мігранти з Близького Сходу та Північної Африки. *Іудаїзм* поширений там, де є віруючі євреї.

● **Розселення населення. Світові міста в Європі.** Європа – найзаселеніша частина світу, однак *густота населення* неоднорідна (мал. 13). Так, слабо заселені Фенноскандія у Фінляндії та північні території Росії, найменшу густоту населення мають Ісландія (3,3 особи/км²), Росія (8,5 особи/км²) і Норвегія (13,1 особи/км²). І навпаки, дуже густо заселена смуга, що тягнеться від Південно-Східної Англії, через Бельгію і Нідерланди, долиною Рейну і доходить до річки По в Італії. Особливо густо заселені Монако (18 700 осіб/км²), Мальта (1432 особи/км²), Сан-Марино (516 осіб/км²), Нідерланди (414 осіб/км²) і Бельгія (341 особа/км²).

У Європі переважає *міське населення*, на яке припадає нині понад 77 %, найбільш урбанізованими країнами стали Монако (100 %), Бельгія (98 %), Мальта (96 %), Ісландія (94 %), Нідерланди (92 %), Люксембург (91 %),

Мал. 13. Густота населення в Європі (осіб/км²)

Велика Британія (83 %) тощо, мінімальних значень частка міського населення набула в Ліхтенштейні (14 %), Боснії та Герцеговині (40 %), Молдові (45 %) й Албанії (59 %).

У Європі налічують понад 35 міст-мільйонерів, причому серед них переважають міста з населенням, яке ненабагато перевищує 1 млн осіб. Одночасно тут отримала широкий розвиток така форма міського розселення, як міська **агломерація**. Зливаючись, ці агломерації утворюють цілі смуги міського населення. У Європі сформувалися кілька великих міських агломерацій та кілька гігантських **мегалополісів** (табл. 5).

Таблиця 5. Мегалополіси і найбільші агломерації в Європі

Назва	Країна	Населення (млн осіб)	Густина населення (осіб/км ²)
Мегалополіси			
Європейський банан (<i>Блакитний банан</i>)	Велика Британія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, ФРН, Франція, Швейцарія, Італія	130	~ 1500–2000
<i>Золотий банан</i> (Європейський сонячний пояс)	Італія, Франція, Монако, Іспанія, Андорра	40–45	~ 1500–1700
<i>Зелений банан</i> (Східно-європейський мегалополіс)	Польща, Чехія, Австрія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Хорватія, Італія	40	~ 1000–1500
Агломерації			
Московська	Росія	20,0	2900
Санкт-Петербурзька		7,0	~ 1000
Лондонська	Велика Британія	13,8	5600
Паризька	Франція	12,1	3700
Рейнсько-Рурська	ФРН	11,4	1600
Міланська	Італія	7,5	2800
Прирейнська (Рандстад)	Нідерланди	7,1	1500
Мадридська	Іспанія	6,3	4800

Серед тенденцій сучасного розселення у Європі найважливішими є такі:

- розвиток **субурбанізації** (переміщення міського населення до передмість, що стало наслідком масової автомобілізації населення і безперервного осучаснення транспортної інфраструктури);
- розповсюдження **рурбанізації** (процесу поширення міських форм і умов життя на сільську місцевість). Нині майже в усіх розвинутих європейських країнах сільські мешканці, так само, як і міські, забезпечені всіма «благами цивілізації» (водопостачанням і каналізацією, електрикою і газом, автомобілями і дорогами, засобами зв'язку, медичним обслуговуванням);

- ▶ із середини 1960-х років поява *джентрифікації* – явища, протилежного субурбанізації, а саме – реконструкція та оновлення будівель у раніше непривабливих частинах міста й асоційований із ними переїзд до району багатших мешканців.

ДЛЯ ДОПИТАЛИВИХ

Термін «світове місто» уперше використала С. Сассен у своїй праці «*The global city*» (1991) для опису таких міст, як Лондон, Нью-Йорк і Токіо, і протиставила його терміну «мегаполіс».

Європа є дуже важливим центром політичного, економічного і культурного впливу у світі. Тут сформувалися так звані *глобальні (світові) міста*, які чинять прямий і відчутний вплив на глобальні процеси, використовуючи для цього економічні, соціальні, культурні та політичні засоби. Світове місто характеризується низкою ознак, серед яких: велика чисельність населення, зосередження штаб-квартир найбільших ТНК, міжнародних економічних і геополітичних організацій; є світовим фінансовим центром, має високорозвинуту сферу ділових послуг. До таких міст належать 50 найбільших населених пунктів тридцяти країн Європи, переважно столиці: наприклад, у Великій Британії – Лондон, Манчестер, Бірмінгем, Глазго тощо, у ФРН – Берлін, Франкфурт-на-Майні, Мюнхен, Дюссельдорф, Гамбург, Штутгарт, Кельн, у Швейцарії – Цюрих, Женева, в Україні – Київ тощо.

Запитання і завдання

1. Як природні умови вплинули на розселення населення Європи? Наскільки контрастною для життєдіяльності суспільства є європейська природа?
2. Порівняйте розподіл різних видів ресурсів за субрегіонами Європи. Про які з субрегіонів Європи можна сказати: а) найбагатший на паливні мінеральні ресурси; б) «лісовий цех» Європи; в) найкомфортніша рекреаційна зона Європи?
3. Яка демографічна ситуація характеризує країни Європи на початку ХХІ ст.? Визначте головні причини процесів старіння та депопуляції корінного населення Європи.
4. Назвіть сучасні ознаки європейської урбанізації. Як ви розумієте зміст понять «субурбанізація» та «джентрифікація»?
5. Що означає термін «світове місто»? Знайдіть і покажіть на карті світові міста Європи: Лондон, Париж, Амстердам, Брюссель, Франкфурт-на-Майні, Цюрих, Женева, Відень, Мілан.

§ 6. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН ЄВРОПИ

● **Загальний господарський розвиток.** Європейські країни вирізняються високим рівнем розвитку господарства і мають інтегруюче значення для світової економіки. Тут є 30 країн з високим економічним потенціалом, серед яких держави G-7 – ФРН, Франція, Велика Британія, Італія. Особливо вирізняються Скандинавські країни, у яких умови життя вважаються найліпшими, а модель соціально-економічного розвитку дістала назву «суспільство загального добробуту» (високий рівень життя і відсутність різких контрастів між багатими й бідними, висока соціальна захи-

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які типи країн за рівнем економічного розвитку виокремлюють у межах Європи?
2. Назвіть основні чинники, що визначають місце європейських країн у міжнародному поділі праці (МПП).
3. Які сфери діяльності складають первинний, вторинний, третинний сектори економіки? З огляду на рівень економічного розвитку Європи визначте домінуючий сектор у спеціалізації європейських країн.

Мал. 14. Розподіл ВВП країн Євросоюзу за секторами економіки (на 2016 р.)

- рудних ресурсів: залізної руди (Росія, Швеція, Україна, Франція); уранової руди (Франція, Іспанія, Україна); мідної руди (Росія, Польща, Фінляндія); бокситів (Франція, Угорщина);
- неметалевих мінеральних ресурсів: калійної солі (Україна, Франція, Німеччина, Польща, Білорусь) та апатитів (Росія, Іспанія, Швеція).

Природні умови Європи загалом сприятливі для розвитку **сільського господарства**, вони суттєво вплинули на зональну аграрну спеціалізацію європейських регіонів: у країнах Північної та Західної Європи тваринництво переважає над рослинництвом у Південній та Східній – склався інший тип сільського господарства з явним переважанням рослинництва над тваринництвом. Агросфера Європи традиційно відзначається малою кількістю працівників і високою продуктивністю.

Рослинництво є високопродуктивним, що пояснюється як сприятливими кліматичними умовами, так і високим технічним оснащенням, раціональним підбором культур, ефективним використанням добрив тощо (мал. 15). Майже всі країни є значними виробниками зернових культур. На півночі культивують озиму пшеницю, а ближче до півдня – переважає яра. Жито є основною зерновою культурою у ФРН, Польщі, Білорусі й на півночі Росії. Усі країни висівають ячмінь, овес, на півдні значні площі відведено під кукурудзу (Франція, Україна, Італія, Росія). Найважливішими технічними культурами є цукровий буряк (Франція, Росія, ФРН,

щениць населення, низький рівень безробіття тощо).

Нині більшість країн Європи є типовими постіндустріальними державами, де на невиробничу сферу припадає понад $\frac{3}{4}$ ВВП, у зовнішньоекономічних зв'язках переважає торгівля послугами, а не сировиною (мал. 14).

- **Первинний сектор економіки.** До первинного сектору в Європі належать сільське господарство, рибальство, лісова і добувна промисловість. У структурі економіки європейських країн починаючи із середини ХХ ст. частка цього сектору різко скоротилася.

Перспективними напрямками **гірничодобувної сфери** є розробка:

- нафти і природного газу, на видобутку яких спеціалізуються Росія, Велика Британія, Норвегія, Нідерланди, Данія;
- вугілля – Росія (373 млн т у 2015 р.), ФРН (184 млн т), Польща (135 млн т), Чехія (46 млн т), Україна (41 млн т), Сербія (38 млн т); у Великій Британії за наявності басейнів видобуток скоротився до 4 млн т;

Україна, Польща); Чехія й ФРН мають значні плантації хмелю, який використовують для виробництва пива; олійні культури, серед яких домінують соняшник (Франція, Україна, Росія, Румунія, Болгарія) і маслини (Середземномор'я). Нечорноземні райони ФРН, Білорусі, Польщі, Росії, Чехії, України є провідними виробниками картоплі. За збором винограду, виробництвом і експортом вина Франція, Іспанія та Італія традиційно поділяють перші місця у світі. У Болгарії є плантації найдухмянішої казанлицької троянди, а на Адріатичному узбережжі – благородного лавра.

Тваринництво, відповідно до різноманітних природних умов Європи, представлено скотарством, свинарством, промисловим птахівництвом тощо. Народи півночі Росії і Скандинавії традиційно розводять північних оленів. У всіх країнах Північної Європи розвинене *рибальство*, лідерами є Норвегія й Ісландія.

Одне з найстаріших і найважливіших промислових виробництв – *деревообробна і целюлозно-паперова промисловість* – інтенсивно розвивається у Швеції, Фінляндії, Норвегії, які є головними експортерами у світі високоякісного паперу і целюлози. Португалія й Іспанія – провідні виробники корка з кори коркового дуба.

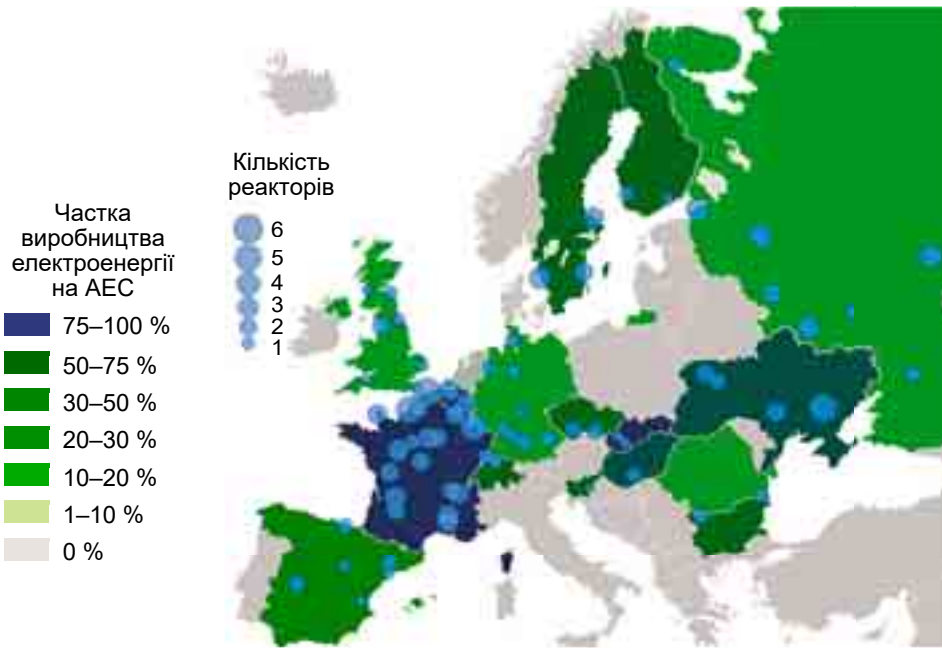
● **Вторинний сектор економіки.** Європа – один з головних центрів світової індустрії, вона визначається передовим розвитком практично всіх видів виробництв *обробної промисловості* і будівництва.

Енергетика в основному базується на ТЕС (вугілля, газ, мазут) і ГЕС (гірські річки та каскади на Волзі, Дніпрі, Дунаї). АЕС діють у 16 країнах Європи (143 атомних реактори), зокрема Франції (76 % електроенергії в країні – 59 блоків АЕС), Україні (56 %), Словаччині (55 %), Угорщині (52 %), Швеції (34 %) (мал. 16). Ряд країн (Італія, Австрія, Швейцарія, Польща) після аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 р. відмовилися від використання атомної енергетики; Німеччина і Бельгія відмовляться до 2030 р. Активно розвивається альтернативна енергетика. У Франції 1966 р. побудовано першу у світі припливну електростанцію (ПЕС) у гирлі р. Ранс; у Росії поблизу Мурманська з 1960-х років працює Кислогубська ПЕС. Значного прогресу досягнули європейські країни у використанні енергії вітру, а в Ісландії значну частку електроенергії отримують на геотермальних станціях. Дедалі більше залучається енергія Сонця. СЕС забезпечують близько 3 % загального виробітку електроенергії в Німеччині, Іспанії та Італії.

Металургійний комплекс використовує як місцеву, так і імпортовану сировину. Найбільшими виробниками чорних металів є ФРН, Бельгія, Франція, Росія, Україна, Польща, Чехія, Люксембург («сталевий карлик» – I місце у світі за кількістю виробленої сталі на душу населення). Кольорова металургія вирізняється виробництвом алюмінію (Норвегія, Німеччина, Франція, Угорщина, Росія), міді (Італія, Польща, Росія, Бол-

Мал. 15. Спеціалізація рослинництва Європи

Мал. 16. Атомна енергетика Європи

гарія), свинцю й цинку (Іспанія, Польща, Чехія, Словаччина, Росія, Румунія), нікелю (Росія, Україна).

Провідну роль у європейській індустрії відіграє *машинобудування* з найширшим у світі асортиментом продукції, що забезпечує майже половину експорту. Особливого розвитку набуло *автомобілебудування* (мал. 17).

До середини ХХ ст. Європа була основним *суднобудівним* регіоном світу. Нині основні суднобудівельні потужності перемістилися до Азії, тому що суднобудівний бізнес – це досить ресурсо- та наукомістке виробництво, і відтоді європейські «морські держави» (Велика Британія, Нідерланди, Франція) майже повністю перейшли на ремонт суден. Порівняно велике суднобудування збереглося лише у ФРН, Польщі, Фінляндії, Норвегії, Росії.

Мал. 17. Автомобільні концерни Європи

Авіаційну промисловість представлено авіагігантом AIRBUS, що випускає 718 літаків на рік (2017 р.). Також різні типи літаків виготовляють ФРН, Італія, Швеція, Росія та Україна.

Електротехніка розвинена в Німеччині (Bosh і Siemens), Нідерландах (Philips), Франції (Tefal, Moulinex), Швеції (Ericsson). Італія посідає I місце у світі за випуском окремих видів побутової техніки (холодильників, пральних машин, газових плит), усевітньо відомими є торговельні марки Ariston,

Indesit, Zanussi. Швейцарія – один з головних світових виробників годинників.

У *хімічній промисловості* Європа зберегла свої позиції у виробництві класичних видів продукції, яке використовує місцеву сировину й відходить інших виробництв. ФРН і Франція входять до трійки світових хімічних лідерів, особливо з виробництва барвників, пластмас, продукції нафтохімії, медикаментів та ін. Мінеральні добрива виробляють у ФРН, Франції, Росії, Україні, Білорусі, Угорщині, Естонії. Фармацевтика є традиційною сферою виробництва для Німеччини, Швейцарії, Угорщини, Словаччини тощо.

У Європі розвинено майже всі напрями *легкої промисловості*. Проте нині ряд виробництв відчувають гостру конкуренцію з боку країн, що розвиваються, де за такої самої якості виробів ціна є нижчою. Взуття виготовляють у Німеччині, Данії, Чехії, Польщі, Угорщині тощо. Італія посідає перше місце у світі за експортом взуття. Греція відома всьому світу хутряними виробами. Країни Європи залишаються центрами швейної промисловості «високої» моди (Париж, Мілан).

• **Третинний сектор економіки.** Останніми десятиліттями сфера послуг розвивається випереджальними темпами і є провідною в економіці переважної кількості європейських країн.

Європа – головне ядро *фінансових операцій*, саме тут розміщена $\frac{1}{3}$ всіх фінансових ресурсів світу, особливо це стосується Швейцарії з її відомими банками. Світовими фінансовими центрами є Лондон, Франкфурт-на-Майні, Цюрих, Амстердам, Париж, Люксембург.

У створенні новацій, в осучасненні асортименту та якості виробленої продукції вагоме місце посідає розвиток *сфери наукових досліджень і дослідницько-конструкторських розробок*, що перетворилася на пріоритетну ланку економіки. З другої пол. ХХ ст. почали з'являтися *технопарки*, найвідоміші з яких – Софія-Антиполіс (Франція) і Кембридж (Велика Британія). Останнім часом інтенсивно розвивається концепція створення інформаційного міста, різноманітні «телепорти» (Амстердам, Роттердам, Мек), «міста телематики і комунікації» (Барселона, Кельн).

Не відстає і європейська *освіта*, що відзначається багатою історичною спадщиною, потужними науковими школами, сучасними методиками навчання і престижністю дипломів. Старовинні університети і коледжі Великої Британії, Німеччини, Швейцарії, Франції, Іспанії, Нідерландів щороку випускають десятки тисяч дипломованих фахівців, які працюють по всьому світові (табл. 1).

Таблиця 1. Найпрестижніші вищі навчальні заклади Європи

Університети	Країна	Дата утворення	Кількість студентів
Кембридж	Велика Британія	1209 р.	25 500
Оксфорд	Велика Британія	1096 р.	23 195
Болонський	Італія	1088 р.	82 360
Единбурзький	Велика Британія	1583 р.	36 490
Берлінський	Німеччина	1810 р.	32 550
Віденський	Австрія	1365 р.	94 000
Барселонський	Іспанія	1450 р.	54 645

Мал. 18. Найвідвідуваніші країни Європи (млн туристів у 2016 р.)

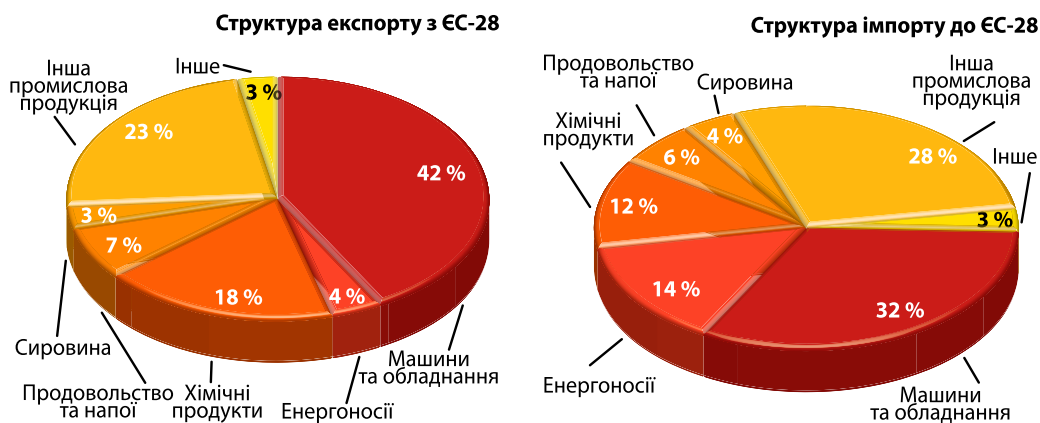
Важливою складовою європейського третинного сектору економіки є *туризм*. У Європі сходяться шляхи 50 % усіх мандрівників за кордон. Європа приваблює потужні потоки туристів із США, Китаю, Японії, Австралії, Канади, країн Латинської Америки тощо. Найуспішніше туристичний бізнес розвивається в Південній і Західній Європі. Найвідвідуванішими європейськими країнами є Франція, Іспанія, Італія, Німеччина (мал. 18).

Транспорт виконує у Європі дуже велику роль як для обслуговування власного господарства,

так і для забезпечення значного транзиту. Залізниці зародилися в Європі, і нині їх протяжність становить 10 % від світової і відзначається високою густотою (особливо країни Бенілюксу, Німеччина, Швейцарія). Високошвидкісні залізниці у Франції та країнах Бенілюксу представлені системою TGV (Trainsa Grande Vitesse), у Німеччині – «Інтерсіті», які поступово збільшують швидкість до 350 км/год. Лідером у Європі за вантажо- та пасажироперевезеннями залишається автотранспорт. Найважливіші швидкісні автомагістралі проходять із північного заходу на південний схід (Лондон – Франкфурт-на-Майні – Відень – Белград – Стамбул) і з південного заходу на північний схід (Лісабон – Париж – Стокгольм). Європейські автодороги за зручністю, освітленням, сервісом – поза конкуренцією у світі. Річковий транспорт дуже важливий для внутрішніх вантажоперевезень. Річкові шляхи мають як меридіональний (Рейн, Рона, Вісла, Одер), так і широтний (Темза, Дунай, По) напрямки. Авіаційний транспорт незамінний у міжнародних перевезеннях. У Європі діють понад 160 аеропортів і численні авіакомпанії. Морський транспорт здійснює переважно вантажні міжнародні перевезення. Найбільші торговельні флоти мають Велика Британія, ФРН, Нідерланди, Франція. Більше ніж 10 європейських портів можуть приймати судна вантажопідйомністю понад 20 тис. т, серед них найбільший порт Європи («ворота Європи») – Роттердам (466 млн т вантажів у 2015 р.). У Європі функціонує потужна система нафто- і газопроводів, а також численні паромні переправи.

● **Зв'язки України з країнами Європи.** Європейський напрям політичної та зовнішньоекономічної діяльності має для України нині вирішальне значення. Україна неодноразово підтверджувала свій політичний вектор – стати повноправним членом загальної європейської родини, увійти до Європейського Союзу.

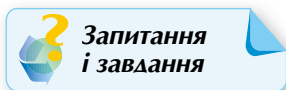
У Європі набуває значного поширення прикордонне співробітництво. Україна і країни-сусіди намагаються щонайбільше використовувати переваги свого прикордонного співробітництва. Деякі райони та області України залучено в європейські регіони: «Західний Буг» (спільно з польськими та білоруськими територіями), «Карпатський» (спільно з територіями Словаччини, Угорщини, Польщі, Румунії), «Верхній Прут» і «Нижній Дунай» (з прилеглими територіями Румунії та Молдови).

Мал. 19. Структура експорту–імпорту між Україною та Європейським Союзом (на 2016 р.)

Основним торговельним партнером України останніми роками став Євросоюз, частка якого в українському експорті становить майже 39 % (мал. 19). Зовнішня економічна діяльність України ґрунтується на двосторонніх міждержавних договорах і угодах, які укладено як із більш віддаленими країнами, так і із сусідніми.

Країни Європейського Союзу стали для України дієвим прикладом можливості, демократичності, виваженості, толерантності тощо. Вони постійно підтримують на всіх рівнях євроінтеграційне прагнення України і надають нашій країні політичної і фінансової підтримки у проведенні різнобічних реформ у суспільстві та економіці.

Запитання і завдання

1. Які риси притаманні загальному розвитку господарського комплексу країн Європи? Який субрегіон можна назвати «ядром» економічного розвитку Європи?

2. Назвіть складові первинного сектору економіки країн Європи. Які чинники визначають розвиток цих виробництв у Європі?

3. Охарактеризуйте енергетику Європи. Які тенденції розміщення різних типів електростанцій простежуються по території країн Європи?

4. Назвіть найбільші промислові райони Європи. Які з них сформували «центральну вісь» розвитку Європи?

5. Що означає термін «постіндустріальний тип економіки»? Які види послуг характеризують європейський ринок?

6. Як ви можете пояснити наявність нерівномірності економічного розвитку країн і субрегіонів Європи? Яке місце в європейському регіоні посідає Україна?

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 1

Тема: Порівняльна характеристика структури промислового виробництва двох економічно розвинених невеликих країн Європи (за вибором учнів)

Мета:

- закріпити знання про секторальну модель економіки країн і місце в ній промислового виробництва;
- аналізувати співвідношення добувної та обробної (у тому числі високотехнологічної) промисловості економічно розвинених невеликих країн Європи;
- порівнювати й аналізувати структуру виробництва промислової продукції, робити висновки щодо спільності та відмінності спеціалізації країн.

Порівняльна характеристика промисловості двох країн (за вибором)

Параметри порівняння	країна _____	країна _____
1. Тип економіки за структурою ВВП		
2. Частка промисловості в структурі ВВП (%)		
3. Основні чинники розвитку та розміщення промисловості		
4. Первинний сектор: добувна промисловість та її сировинна база		
5. Вторинний сектор: обробна промисловість і її продукція		
6. Найбільші промислові корпорації (ТНК) та центри їх розміщення		
7. Місце промислової продукції в структурі експорту країни		

Структура ВВП економічно розвинених невеликих країн Європи

№ з/п	Країна	Структура ВВП на 2016 р., %					Загальний розмір ВВП, млрд дол.
		проми- словість	сільське господарство	будів- ництво	транспорт і торгівля	інші послуги	
1	Австрія	21,4	1,2	6,4	26,7	44,3	386,4
2	Бельгія	16,8	0,7	5,3	23,7	53,5	466,4
3	Данія	18,6	0,9	4,9	24,4	51,2	306,1
4	Ісландія	15,1	5,7	7,3	26,3	45,7	20,0
5	Люксембург	7,2	0,3	5,7	22,4	64,4	59,9
6	Нідерланди	15,3	1,8	4,7	26,0	52,2	770,8
7	Норвегія	27,2	2,6	7,4	20,6	42,2	370,6
8	Фінляндія	20,3	2,7	6,8	21,5	48,7	236,8
9	Швейцарія	20,3	0,7	5,5	24,3	49,2	659,8
10	Швеція	18,6	1,3	6,0	25,2	48,9	511,0

Висновки:

1. Назвіть риси подібності промисловості двох країн, що порівнювалися в практичній роботі. Поясніть, чому країни є схожими за параметрами промислової характеристики.

2. Назвіть риси відмінності промисловості двох країн, що порівнювалися в практичній роботі. Поясніть, чому країни відрізняються за рисами порівняння.

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

(за вибором учня/учениці)

1. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси у Європі.

2. Відновна електроенергетика в країнах Європи: регіональні особливості та відмінності.

3. Структура й просторова організація виробництва чорних металів у країнах Європи.

Тема 2. Країни Європи

Ви дізнаєтеся про:

- місце країн у Європі і світі та основні чинники, за якими визначають участь у міжнародному поділі праці (МПП);
- секторальну структуру (складники первинної, вторинної та третинної сфер) економіки європейських країн;
- особливості сучасного етапу розвитку країн, стан промислового й аграрного виробництва, транспортної системи та сфери послуг;
- характерні риси просторової організації господарства та тенденції розвитку зовнішніх економічних зв'язків.

Ви навчитеся:

- використовувати тематичні карти, знаходити, систематизувати необхідну інформацію для комплексної економіко-географічної характеристики країн;
- порівнювати чинники міжнародної спеціалізації та показники соціально-економічного розвитку для обґрунтування місця країн у світі та регіоні;
- пояснювати особливості структури експорту й імпорту товарів та послуг країн Європи, прогнозувати перспективи розширення економічних зв'язків України з європейськими країнами.

§ 7. НІМЕЧЧИНА

- *Офіційна назва* – Федеративна Республіка Німеччина
- *Столиця* – Берлін
- *Площа* – 357 тис. км²
- *Населення* – 82,8 млн осіб (2017 р.)
- *Мова* – німецька
- *Форма державного правління* – парламентська республіка
- *Форма державного устрою* – федеративна держава
- *Адміністративний поділ* – 16 федеральних земель
- *Найбільші міста* – Берлін, Гамбург, Мюнхен, Кельн, Франкфурт-на-Майні
- *ВВП на душу населення* – 41 902 дол. (2017 р.)

• **Місце країни у світі та регіоні. ЕГП країни.** Німеччина є однією з економічно найрозвинутіших країн світу, що досягла своїх успіхів завдяки дуже вигідному ЕГП, особливостям історичного розвитку і традиційно високій дисципліні і кваліфікації трудових ресурсів.

ЕГП Німеччини в усі часи значно впливало на економічне життя країни. Основна особливість ЕГП країни – центральність, тобто положення в центрі Європи в оточенні 9 високороз-

ПРИГАДАЙТЕ

1. До складу якого з регіонів Європи згідно з класифікацією ООН належить Німеччина? Назвіть країни-сусіди ФРН.
2. Які зміни в суспільно-політичному житті Німеччини відбулися в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.? Як вони вплинули на місце країни в Європі та світі?
3. Назвіть найбільші ТНК Німеччини, продукція яких відома в Україні.

Мал. 20. Центральне положення Німеччини в Європі

неральних ресурсів набагато більше, ніж видобуває. Німеччина є країною, у якій упродовж ХХ ст. пропагувалися ідеї сталого лісокористування. І хоча корінні ліси в минулі часи було зведено або замінено лісонасадженнями, лісистість становить 30,7 %, а забезпеченість лісом – 0,1 га на одного жителя. Країна достатньо забезпечена водними ресурсами. Усі великі річки протягом року живляться рівномірно та повноводні. Найбільші – Рейн (завдовжки 865 км) і Дунай (647 км).

Рекреаційний потенціал формується з безлічі пам'яток архітектури, історії і культури. У ФРН 40 об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Вагоме значення для розвитку рекреаційного господарства мають гірські ландшафти й озера, ліси і джерела мінеральних вод. У ФРН створено сотні заповідників, десятки національних парків у різних ландшафтних районах (Баварський ліс, Бергтесгаденські Альпи тощо).

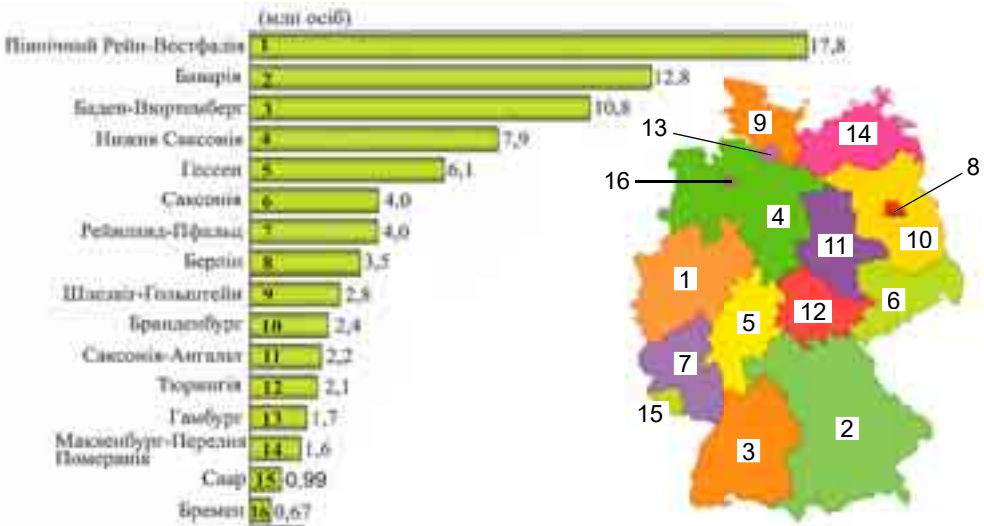
Німецька економіка досягла свого високого рівня розвитку не лише завдяки своєму природно-ресурсному потенціалу, а й завдяки надзвичайно високій кваліфікації трудових ресурсів, частки робочої сили найвищої кваліфікації (у країні кожний четвертий німець має диплом про закінчену вищу освіту) і особливому відповідальному ставленню до праці, що можна назвати «особливістю національного характеру» німців.

● **Система розселення населення.** У ФРН мешкає 82,8 млн осіб (2017 р.), що є оновленням рекорду за кількістю населення в країні (мал. 21). Хоча в країні дуже низька народжуваність і набагато вища смертність, кількість населення збільшується завдяки інтенсивній імміграції. Гастарбайтери (запрошені іноземні працівники), особливо турки, почали заселяти країну ще із середини 1950-х років. Нині в країні понад 20 % населення є або мігрантами, або їхніми нащадками.

Населення ФРН розміщене нерівномірно. Особливо вирізняється столичний район, велика **густота населення** характерна для долини Рейну, але є й малозаселені ділянки (лучна й болотиста місцевість Північногер-

вниutih країн-сусідів (мал. 20). Країна омивається двома морями на півночі, має розгалужену систему річок (Рейн, Майн, Ельба, Дунай) і каналів, найсучасніші автомобільні шляхи та залізниці.

● **Основні чинники розвитку.** Серед основних чинників, що визначають місце країни у МПП, є потужний природно-ресурсний потенціал як для розвитку промисловості, так і для сільського господарства. Серед мінеральних ресурсів відзначаються запаси кам'яного (Рур і Саар) та бурого вугілля, калійної солі (один з найбільших у світі видобувачів). Вугілля високоякісне, видобування його ведеться в шахтах. Невеликі родовища природного газу та кам'яної солі є на півночі країни. Надра багаті на будівельну сировину. Загалом Німеччина використовує мі-

Мал. 21. Розподіл населення за федеральними землями Німеччини

манської низовини, райони Баварського лісу тощо). Середня густина населення становить 227 осіб/км². Рівень урбанізації – 76 %. Склалися великі агломерації: Рейн-Рурська (11,4 млн осіб), Берлінська (6 млн), Франкфуртська (5,6 млн), Штутгартська (5,2 млн осіб) та ін. Частина Західної Німеччини входить до європейського мегалополіса «Блакитний банан».

● **Сучасний стан господарства.** ФРН посідає одне з провідних місць у світовій економіці загалом та європейських країн зокрема. Нині Німеччина, завдяки своїм економічним потужностям, є безперечним лідером у ЄС (понад 30 % економіки Євросоюзу). Для більшості країн ЄС Німеччина є провідним торговельним партнером і основним інвестором.

Німецька економіка процвітає, залучає велику кількість інвестицій завдяки добре розвинутій інфраструктурі, кваліфікованій робочій силі з ефективною мотивацією до праці. Вона організована за принципом так званої «соціальної ринкової економіки» і забезпечує високу ефективність праці, а також гарантує максимум соціальної справедливості (повна зайнятість населення, надання соціальної допомоги, пенсій, субсидій, дотацій, соціальне страхування тощо).

Найбільші компанії виробляють 51 % ВВП. Особливе місце серед них належить потужним ТНК, яких у Німеччині налічують понад 40 (табл. 1).

Таблиця 1. Найбільші німецькі ТНК (на 2017 р.)

№	Компанія	Сфера діяльності	Прибуток, млн дол.	Штаб-квартира
1	Volkswagen	автомобілебудування	240,2	Вольфсбург
2	Daimler	автомобілебудування	169,4	Штутгарт
3	Allianz SE	фінансові послуги	122,1	Мюнхен
4	BMW Group	автомобілебудування	104,1	Мюнхен
5	Siemens	електроніка й електротехніка	88,4	Мюнхен
6	Robert Bosch	електротехніка	80,8	Герлінген

Визначальним чинником досягнень німецької економіки є високий рівень науково-технічного прогресу (НТП) у країні, який базується на підтримці уряду і приватного бізнесу. За обсягами видатків на *наукові та науково-технічні цілі* (>3 % ВВП) та за їхнім абсолютним значенням Німеччина входить до світових лідерів.

Третинна сфера ФРН формує понад 2/3 ВВП країни, у неї залучено понад 75 % трудових ресурсів. Насамперед вона включає діяльність *банківсько-фінансової системи* країни, а також роботу торгівлі та транспорту. Банки та холдинги ФРН є головним локомотивом німецької економіки. Провідні банки (Deutsche Bank, Dresdner Bank і Commerzbank) є основними внутрішніми інвесторами Німеччини. Традиційно важливою галуззю ФРН є *торгівля*. Торговельні підприємства Німеччини та мережі супермаркетів (зокрема, Metro) традиційно посідають верхні позиції в рейтингових списках німецького бізнесу.

Не менш важливе значення для економіки ФРН має її *транспортна інфраструктура*. Її густа транспортна мережа не лише обслуговує власні потреби, а й забезпечує зв'язки із сусідніми країнами. Провідне місце належить автомобільному транспорту. Загальна довжина автошляхів – 645 тис. км, серед них високошвидкісних автобанів – 12,8 тис. км. На другому місці – залізничний транспорт, важливою особливістю якого стало широке використання швидкісних пасажирських потягів «Інтер-Сіті-Експрес», які відзначаються комфортабельністю і розвивають швидкість до 250 км/год. Міжнародним водним шляхом є Рейн, а головними морськими портами – Гамбург, Бремен, Росток. Головний аеропорт країни – Франкфурт-на-Майні (1 місце в Європі за вантажообігом – 2,07 млн т), провідна авіаційна компанія ФРН – Lufthansa. Найбільшими транспортними вузлами є Берлін, Мюнхен, Гамбург, Бремен, Кельн, Франкфурт-на-Майні та ін.

Туризм стає впливовою ланкою третинної сфери. Німеччину відвідало 35,5 млн туристів. Цьому сприяє наявність багатих і різноманітних рекреаційних ресурсів (мал. 22).

У **промисловості** особливо швидкими темпами розвиваються ті сфери діяльності, що виробляють інвестиційні товари: хімічна та нафтохімічна промисловість, машинобудівний комплекс.

Основну частину *електроенергії* виробляють на ТЕС (65 %) та АЕС. У *металургії* за обсягами виробництва сталі (понад 42 млн т на рік) ФРН

посідає сьоме місце у світі та перше в ЄС. Сталь і чавун та понад 8 млн т кольорових металів виплавляють близько 180 підприємств у Рурському промисловому районі.

Машинобудування є провідною ланкою німецької економіки, вона забезпечує понад 50 % обсягу експорту. В автомобілебудуванні лідерські позиції посідають 5 компаній – Volkswagen, Daimler, BMW Group (мал. 23), Ford (Кельн) та Opel (Рюссельсгайм), які виробляють 6 млн авто (зокрема, 5,5 млн легкових). Німеччина є європейським лідером за розвитком елек-

Мал. 22. Перлина німецької Баварії – замок Нойшванштайн (1869–1883 рр.)

тротехнічної промисловості, що спеціалізується на виробництві промислової і побутової електроніки, засобів зв'язку, точних приладів і різної побутової техніки (концерни Siemens, Robert Bosch). Аерокосмічна промисловість бере участь у виробництві військових і цивільних літаків (у кооперації з європейським концерном Airbus) і гелікоптерів (Мюнхен і Гамбург). В авіаційно-космічному будівництві Німеччини функціонує близько 150 компаній, основними з яких є EADS та Eurocopter. Суднобудівна промисловість виробляє спеціалізовані судна.

З XIX ст. Німеччина є світовим лідером *хімічної індустрії*. Її підприємства випускають увесь спектр хімічної продукції – від продуктів органічної хімії, пластмас і добрив до ліків і косметичних засобів. При цьому використовується як імпортна, так і власна сировина. Найбільшими підприємствами німецької хімічної промисловості вважаються концерни Bayer, BASF, Henkel Group, що розташовані в Рурі і морських портах. За виробництвом медикаментів ФРН посідає друге місце у світі. Розвинуті також *легка* (виробництво взуття й текстилю) і *харчова* (виробництво пива, молока, м'яса, цигарок тощо) *промисловість*.

Первинний сектор Німеччини представлено потужним *сільським господарством*. Незважаючи на те що в агросфері зайнято лише 1,5 % від загальної кількості працюючого населення країни, вона повністю забезпечує внутрішні потреби Німеччини в основних видах продовольства. Провідна аграрна діяльність – *тваринництво*, на яке припадає 2/3 аграрного виробництва. У країні розводять велику рогату худобу (15 млн голів), свиней (26 млн), птицю. *Рослинництво* розвинуте в районах з високою природною родючістю ґрунтів. Майже 2/3 ріллі зайнято зерновими культурами. На полях країни вирощують пшеницю, ячмінь, жито, кукурудзу, цукровий буряк, картоплю, овочі, фрукти, виноград, хміль тощо. У Баварії знаходяться найбільші райони вирощування хмелю. У долинах Рейну та його приток особливо поширено виноградарство та садівництво.

● **Характерні риси просторової організації господарства.** На території Німеччини традиційно виділяють три групи районів – Північний захід, Південь і Схід, що суттєво різняться між собою (мал. 24).

Північний захід об'єднує землі Шлезвіг-Гольштейн, Гамбург, Нижню Саксонію, Бремен і Північний Рейн-Вестфалію. У **Нижній**

Мал. 23. Штаб-квартира концерну «БМВ» в Мюнхені

- Схід
- Північний захід
- Південь

Мал. 24. Економічні райони Німеччини

Берлін (Berlin)

- Населення – 3,6 млн мешканців (2016 р.). Густота населення – 4,1 тис. осіб/км².
- Розміщений у долині при впадінні р. Шпрее до р. Харель.
- Утворився з двох селищ, що виникли на початку XIII ст. та об'єдналися в 1307 р. в одне місто. У 1486 р. Берлін – столиця Бранденбургу (пізніше Пруссії). Після об'єднання Німеччини (1871 р.) став столицею Німецької імперії, пізніше республіки. З 1949 р. – столиця НДР, з 1990 р. – столиця об'єданої Німеччини.
- Берлін – найбільший індустріальний центр країни. Головні виробництва: машинобудування (електротехнічне, електронне, приладобудування, загальне та транспортне), хіміко-фармацевтична (виробництво медикаментів і продуктів тонкого органічного синтезу), поліграфічна, текстильна, швейна, харчова промисловості. Функціонують 3 міжнародні аеропорти, діє метрополітен.
- Берлін – культурний і рекреаційний центр Німеччини. Перлини архітектури: готичні церкви (XIII–XIV ст.), Музей німецької історії, Оперний театр, Бранденбурзькі ворота, міська ратуша, рейхстаг (будівля федерального парламенту) та багато інших.

Саксонії поруч із агровиробництвом отримали розвиток як традиційні види виробництва (суднобудування, сталеливарна і хімічна), так і нові (електронна промисловість і виробництво ЕОМ), а найбільшим підприємством тут є концерн Volkswagen. **Гамбург** є другим за чисельністю містом ФРН (1,8 млн осіб), морськими воротами і найбільшим портом країни та індустріальним центром. Земля **Північний Рейн-Вестфалія** традиційно вважається індустріальним серцем ФРН, це сучасний центр технологій, культури й засобів масової інформації. Це головний у країні постачальник вугілля (Рурський район) і конструкційних матеріалів.

Схід об'єднує п'ять федеральних земель – Мекленбург-Передня Померанія, Бранденбург, Саксонія-Ангальт, Саксонія, Тюрингія, а також Берлін, що виокремлено в самостійну федеральну одиницю. Спеціалізацією землі **Мекленбург-Передня Померанія** є суднобудування, верстатобудування, деревообробка, харчова промисловість, а також вирощування зернових та олійних культур (рапсу), картоплі. У **Саксонії** працюють підприємства з виробництва порцеляни, скла, іграшок, а також верстатобудування й оптико-механічна промисловість. **Дрезден** – центр мікроелектроніки і туризму.

Південь охоплює землі Гессен, Рейнланд-Пфальц, Баден-Вюртемберг і Баварію. Це найрозвинутіший район не лише ФРН, а й усієї Європи, який домінує в нових наукоємних виробництвах і сфері науково-конструкторських розробок. Економічну потужність району забезпечують **Франкфурт-на-Майні** (потужний банківсько-фінансовий центр Європи), **Мангейм** (промисловий і давній торговий центр), **Людвігсхафен** (визначний хімічний центр із комбінатом BASF), **Штутгарт** (центр автомобілебудування із концернами Daimler AG і Porsche Automobil Holding). **Баварія** посідає провідні місця з військового літакобудування, ракетобудування, електроніки, важливу роль тут відіграє автомобілебудування (компанії BMW Group у **Мюнхені**). Це важливий регіон туризму в країні.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Передовий характер німецької економіки зумовлює високий рівень її орієнтованості на експорт. Нині експорт ФРН становить близько 30 % її ВВП, експортують переважно продукцію машинобудування, хімічної промисловості й окремі види продовольства. Крім того, вагоме місце відводиться продажу інтелектуальної власності, включно із сучасними технологіями. Водночас Німеччина імпортує мінеральну сировину, напівфабрикати, енергоносії, деякі види промислової продукції та продовольчих товарів, які не випускаються в країні. Головними зовнішньоекономічними партнерами ФРН є країни ЄС, США, Китай та Індія.

Німеччина є основним торговельним партнером *України* серед країн ЄС (товарообіг у 2016 р. – 5741 млн дол.). Нині основний наголос у двосторонніх відносинах робиться на співпрацю у сфері високих технологій, машинобудування, транспорту. Найбільший обсяг прямих інвестицій з ФРН спрямовується у виробництво гумових виробів, машинобудування, гуртову й роздрібну торгівлю. Основними осередками українства Німеччини є Берлін, Мюнхен, Гамбург, Ганновер, Нюрнберг, Франкфурт-на-Майні, Штутгарт, Дрезден, Лейпциг, де, за офіційними даними, нині постійно мешкає 123,3 тис. українців. Загалом у ФРН діють понад 40 громадських культурно-освітніх товариств українців.

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

- Німеччина змінювала свою столицю сім разів. У різний час столицею Німеччини були: Аахен, Регенсбург, Франкфурт-на-Майні, Нюрнберг, Берлін, Веймар, Бонн. Із 1990 р. столицею країни знову став Берлін.
- На малі й середні підприємства припадає близько 52 % усього обсягу виробництва Німеччини. У цей сектор залучено 14 млн працівників, 99 % німецьких компаній є малими і середніми. Чотири з п'яти німців починають свій трудовий шлях саме в таких компаніях.
- Німеччина – світовий лідер за кількістю культурних заходів і закладів. У країні налічують 6200 музеїв, 820 театрів, 130 професійних оркестрів, 8800 бібліотек.

Запитання і завдання

1. Назвіть основні риси ЕГП Німеччини. Поясніть їхній вплив на лідерське місце країни за рівнем економічного розвитку в Європі та провідне у світі.
2. Укажіть чинники, що визначають міжнародну спеціалізацію Федеративної Республіки Німеччина.
3. Охарактеризуйте особливості системи розселення населення ФРН. Знайдіть і покажіть на карті одиниці федеративного устрою країни та найбільші міста.
4. Наведіть приклади найбільших ТНК Німеччини, визначте їхню спеціалізацію та обґрунтуйте вплив на економіку як самої країни, так і регіону загалом.
5. Назвіть складові третинного сектору економіки ФРН. Як саме їхній розвиток стимулює реіндустріалізацію господарства країни?
6. Дайте характеристику зовнішньоекономічних зв'язків України з Німеччиною.
7. Запропонуйте власний варіант маршруту для проведення канікул у Німеччині, присвячених знайомству з об'єктами Світової культурної спадщини. Підкріпіть проект ілюстраціями, відео та цікавими фактами.

ОРІЄНТОВНА ТЕМА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

«Нове обличчя» Руру – постіндустріальний розвиток: «зелені» міста замість похмурих ландшафтів.

- **Офіційна назва** – Французька Республіка
- **Столиця** – Париж
- **Найбільші міста** – Париж, Марсель, Ліон, Тулуза, Бордо, Лілль
- **Площа** – 551 тис. км²
- **Населення** – 67,1 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – французька
- **Форма державного правління** – президентсько-парламентська республіка
- **Форма державного устрою** – унітарна держава
- **Адміністративний поділ** – 18 регіонів у складі 101 департаменту
- **ВВП на душу населення** – 38 128 дол. (2017 р.)

ПРИГАДАЙТЕ

1. Який вплив на розбудову політичної карти світу і Європи мала Франція в минулі століття?
2. Як фізико-географічне положення Франції впливає на її природу та життєдіяльність населення?
3. Назвіть найбільші ТНК Франції, продукцією яких ми користуємося щодня.
4. Чим приваблює Франція мільйони туристів з усього світу?

• **Місце країни у світі та регіоні.** ЕГП країни. Франція розміщена в Західній Європі, і, окрім континентальної частини, до її складу входять о. Корсика в Середземному морі й понад 20 заморських департаментів і залежних територій за межами Європи. Країна має вигідне «сусідське» (8 високорозвинутих країн-сусідів) і транспортно-географічне положення (омивається водами Атлантичного океану на заході, протокою Ла-Манш на північному заході та Середземним морем на півдні).

Франція є третьою за розмірами країною у Європі (після Росії та України). Територія Франції має компактну конфігурацію. Вона має значну довжину берегової лінії як в Атлантиці, так і в Середземному морі, що дало їй змогу стати в минулому потужною морською країною і другою з найбільших колоніальних імперій у світі, посісти провідне геополітичне місце у Європі, успішно конкуруючи в різні епохи з Іспанією, Великою Британією (Англією), Нідерландами (Голландією) та Німеччиною.

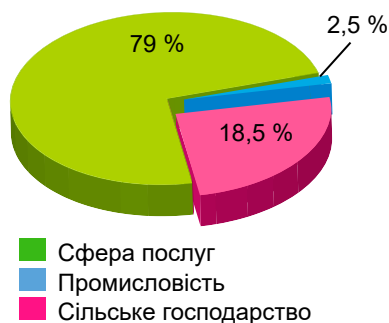
• **Основні чинники розвитку.** Важливим природним багатством Франції є її природно-ресурсний потенціал. Річкова сітка країни дуже потужна. Усі річки належать до басейну Атлантичного океану, здебільшого беруть початок із Центрального масиву, Альп і Піренеїв, найбільшими з них є: Луара, Рона, Сена і Гаронна. Річки володіють великими запасами гідроенергії (установлена потужність ГЕС у Франції становить 18,38 ГВт – II місце в Європі після Росії та Норвегії). Надра Франції багаті на різноманітні *мінеральні ресурси*. Особливо важливими є поклади залізних руд (Лотарингія, Нормандія), бокситів (запаси 55 млн т – лідер у Європі), калійної солі (Ельзас) та урану (Центральний масив). Запаси мінерального палива в країні незначні, Франція бідна на вугілля, газ і нафту. Є різноманітні будівельні

матеріали. *Лісистість* Франції – 27 %, найбільші лісові масиви збереглися у Вогезах, Юрі, Альпах.

Також у МПП відзначають Францію високоякісні *трудові ресурси*. Ріст народжуваності, зниження смертності, масова імміграція і репатріація – усі ці чинники істотно збільшили кількість трудових ресурсів країни до 30,4 млн осіб. Більшість з них працює у сфері послуг (мал. 25).

Франція характеризується високим рівнем *освітнянської підготовки* населення. Гарна освіта і професійні навички є важливими передумовами отримання французами роботи. Тому 99 % дорослого населення (віком від 25 до 64 років) є писемним, а вищу освіту мають 65 % жителів. Чимало з 90 французьких університетів (наприклад, Сорбонна) набули світової слави.

Мал. 25. Розподіл трудових ресурсів Франції за секторами економіки (2016 р.)

• **Система розселення. Франкофонія.** Франції притаманні інтенсивні міграційні процеси. У країні зареєстровано близько 6 млн іноземців, переважно вихідців з колишніх колоній. Іноземні працівники (переважно алжирці, португальці, іспанці) становлять майже 10 % економічно активного населення країни.

Франція заселена не так густо, як інші західноєвропейські країни (103 особи/км²). У горах і районах з малородючими ґрунтами густина не досягає 20 осіб/км². Густо заселений великий промисловий район на півночі країни (довкола Лілля), а також промислові райони Фландрії та території долини Сени. Роль столиці у Франції надзвичайно велика. У Паризькій агломерації сконцентровано понад 12,1 млн осіб.

До агломерацій з населенням понад 1 млн осіб належать Марсельська (1,4 млн осіб), Ліонська (1,4 млн осіб), Лілльська (трохи більше від 1 млн осіб). У сільській місцевості поширені маленькі селища із людністю 10–100 мешканців або зовсім маленькі населені пункти з кількох дворів, що зветься «амо».

Спільноту людей, що спілкуються французькою, називають **франкофонією**. У 1970 р. було створено Міжнародну організацію франкофонії, що опікується співпрацею франкомовних країн світу. Причому головним критерієм членства в цій організації є не загальний рівень володіння французькою в певній країні, а рівень культурних зв'язків із Францією. Нині Організація франкофонії складається з 56 членів і 14 спостерігачів, серед яких і Україна.

• **Сучасний стан господарства.** Франція – країна G-7, ядерна й космічна держава. За розвитком *економіки* країна посідає провідні місця у Європейському Союзі (20 % промислового і 25 % сільськогосподарського виробництва) і стабільно входить до першої світової десятки. Традиційна особливість французької економічної політики – велика частка державного сектору, особливо у стратегічно важливих виробництвах (електроенергетиці, нафтогазовій промисловості, транспорті). Існує планування, але воно має рекомендаційний характер.

Головну роль в економіці відіграють кілька десятків ТНК, особливо у сфері послуг, паливній і хімічній промисловості, чорній металургії, електротехніці, автомобілебудуванні (табл. 1).

Таблиця 1. Найбільші французькі ТНК (на 2017 р.)

№	Компанія	Сфера діяльності	Прибуток, млн дол.	Штаб-квартира
1	AXA	Страхові послуги	143,7	Париж
2	Total	Нафтогазовидобуток і переробка	127,9	Париж
3	BNP Paribas	Банківсько-фінансові послуги	109,0	Париж
4	Carrefour	Роздрібна торгівля	87,1	Еврі
5	Credit Agricole	Банківсько-фінансові послуги	80,2	Париж
6	Electricite de France	Електроенергетика	78,7	Париж

Третинний сектор забезпечує 79 % ВВП країни, де найбільше значення має *фінансово-кредитна система*. Банки завжди мали міцні позиції в економіці Франції, найбільші з них утворилися ще в середині XIX ст. За рівнем концентрації банківської сфери Франція випереджає США, Японію та Німеччину.

Транспортна система Франції розвинута та найефективніша у світі. У внутрішніх перевезеннях домінує автомобільний транспорт, велике значення мають залізниці, а зовнішньоторговельні перевезення здійснюються переважно морськими суднами. Мережа автошляхів достатньо щільно вкриває всю територію країни. Загальна протяжність автошляхів – 1,1 млн км (II місце у Європі після Росії). Сучасні залізниці не втратили свого значення, успішно впроваджується швидкісний рух на TGV (320 км/год.). Понад 50 великих міст зв'язані між собою високошвидкісними залізничними лініями (мал. 26). Після спорудження 1994 р. тунелю під Ла-Маншем (завдовжки 49 км), що з'єднав Париж із Лондоном, та відкриття по ньому залізничного сполучення почалося перевезення вантажного авто-транспорту на спеціально сконструйованих залізничних платформах.

Швидко розвивається авіаційний транспорт, національний французький перевізник – авіакомпанія Air France. Морський транспорт має менше значення, найбільші порти – Марсель, Гавр, Кале, Дюнкерк, Булонь.

Франція з її мальовничими ландшафтами, різноманітними культурно-історичними пам'ятками (43 об'єкти Світової спадщини), усесвітньо відомою кухнею та винами перетворила *туризм* на важливу сферу економіки, у яку залучено понад 1,5 млн працівників. У 2016 р. країну відвідало 82,6 млн іноземних туристів (I місце у світі). Природні та соціально-економічні умови Франції сприятливі як для екскурсійно-пізнавального, так і для лікувально-оздоровчого та спортивного туризму. Головним туристичним районом країни є Париж з його всесвітньо відомими ви-

Мал. 26. Діючі та перспективні лінії TGV

значними пам'ятками та південне узбережжя Франції – Лазурове узбережжя.

Провідною ланкою **вторинного сектору** господарства країни є **обробна промисловість**. Для Франції (як і для Німеччини) властива **реіндустріалізація**: видобувна промисловість згортає свої потужності, майже повністю припинено видобуток вугілля, залізної руди й бокситів. Найважливіша особливість господарства Франції – дефіцит власних енергоресурсів та їхній значний імпорт, особливо нафти. Більшу частину **електроенергії** виробляють на АЕС (59 атомних реакторів, 76 %). Великі ГЕС споруджено в Альпах і Центральному масиві. Першу у світі ПЕС збудовано в гирлі р. Ранс на узбережжі Ла-Маншу, де висота припливів сягає 13 м. Франція має значний потенціал для будівництва СЕС.

Провідні позиції в економіці посідає **машинобудування**, яке випускає різноманітні машини, верстати, військову зброю, механічне обладнання тощо. Франція є третім у Європі (після Німеччини й Іспанії) виробником автомобілів (2,08 млн авто). Головними виробниками є компанії Renault Group (м. Булонь, передмістя Парижа) та Peugeot (Париж), що контролюють більшість внутрішнього ринку. На високому рівні перебуває **електротехніка** (I місце у світі за виробництвом електрокабелю, устаткування для електростанцій, зокрема й АЕС), **авіаційно-космічне виробництво**, де Франція успішно конкурує із США. **Металургія** країни має давні традиції. Через перехід на використання імпоротної руди більшість металургійних підприємств переведено з Лотарингії до приморських районів (Дюнкерк). **Хімічна промисловість** виробляє широкий асортимент продукції, зокрема органічні та неорганічні напівфабрикати (кислоти, вуглекислі солі й етилен), численні готові вироби (мінеральні добрива, фарби, розчинники, мийні засоби тощо). Усесвітню популярність має французьке взуття, одяг, ювелірні вироби, парфуми й косметика, коньяки й вина, сири (виробляється близько 400 сортів).

Сільське господарство повністю забезпечує основні потреби країни у продовольстві. Провідна роль належить **тваринництву**, особливо розведенню великої рогатої худоби, свиней, птахів; виробництву молока, яєць, м'яса. У **землеробстві** великого розвитку набуло зернове господарство (особливо посіви пшениці, кукурудзи та ячменю). Розширюється посівна площа під олійними культурами (рапсом і соняшником). Розвинуті виноградарство, овочівництво й квітникарство. Населення багатьох районів на узбережжі Атлантичного океану та Ла-Маншу **рибалить**.

● **Характерні риси просторової організації господарства.** У Франції традиційно виділяють 22 економічні райони, що мають природну, історичну та економічну подібність (мал. 27).

Мал. 27. Економічні райони Франції

Париж
(Paris)

- Населення – 2,2 млн мешканців. Густина населення – 21 000 осіб/км².
- Париж стоїть на р. Сена. Виріс на місці поселення галльського племені паризії – Лютеції (на о. Сіте). З III–IV ст. н.е. звався Паризії, а з 497 р. перебував під владою франків. Із 987 р. став столицею Франції.
- Париж – головний економічний центр країни. Тут працюють підприємства машинобудування (автомобіле-, авіабудування, електронної промисловості), хімічної промисловості (фармацевтика, фотоматеріали тощо). Всесвітньо відомі галантерейні та ювелірні вироби, сувеніри тощо. Працює метрополітен (1900 р.) і два міжнародні аеропорти (імені Шарля де Голля та Орлі).
- Головні архітектурні ансамблі Парижа: собор Паризької Богоматері, Сорбонна, Будинок інвалідів, Ейфелева вежа, Пантеон, Лувр, Єлисейські Поля (XVII ст.), Площа де Голля з Триумфальною аркою, діловий центр Мен-Монпарнас і безліч інших.

Економіка **Бретані** тісно пов'язана з рибним промислом, тут також розвинуті судно- і автомобілебудування (PSA Peugeot Citroen), виробництво електроустаткування.

В економіці **Бургундії** особливо виділяються атомна і хімічна промисловість, машинобудування (електроніка, велосипеди, мотоцикли). Відома вона також своїми винами. На родючих землях **Нормандії** працюють нафтопереробні, хімічні та машинобудівні заводи, на берегах Сени розташовані великі порти **Гавр** і **Руан**.

Іль-де-Франс є потужним економічним центром Франції, найбільшим у світі центром туризму, конференцій і виставок, найбільшим європейським центром за рівнем науково-конструкторських розробок.

На території **Лотарингії** містяться великі запаси залізної руди, це потужна металургійна база країни, яка дає до 80 % французької сталі. У басейні р. Мозель видобувають кам'яне вугілля. **Клермон-Ферран** – головне місто **Оверні**, відоме заводами фірми Michelin, що виробляє шини й різні гумові вироби.

Промисловість **Провансу** сконцентрована навколо **Марселя**, де видобувають боксити, є центр ядерних досліджень, підприємства з виробництва електроніки та електротехніки, авіаційної техніки, суден. У **Ніцці** розвинуті фармацевтична промисловість, виробництво електроустаткування та електроніки, відомі на весь світ кілька кіностудій. Особливе значення в економіці мають курорти (французька Рив'єра із центрами в Ніцці і **Каннах**, нові курорти на узбережжі Лангедоку).

У **Центрі** вирощують зернові культури і розводять тонкорунних овець і знамениту породу коней – першеронів. **Ельзас** багатий на поклади залізної руди, вугілля, кам'яної солі. Головне місто району – **Страсбург** – має статус «парламентської столиці Європи», оскільки із 1992 р. є місцем засідання Ради Європи і Європейського парламенту.

Головним промисловим центром району **Південь-Пиреней** є **Тулуза** із великими підприємствами хімічної, металургійної, текстильної промисловості й літакобудування (основне збиральне виробництво концерну Airbus і ракет «Аріан»).

Корсика – найпівденніша частина Франції, яку характеризує економічна відсталість у порівнянні з материковою Францією. Непоганий прибуток приносить місцевий туризм.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Франція здійснює активну політику у сфері зовнішньої торгівлі. Головними статтями імпорту є енергоносії, хімічні продукти, машини й устаткування, електроніка, продовольчі товари й тканини. До найважливіших експортних товарів належать сільськогосподарські (зерно, молочні продукти, цукор, вина), електротехнічне обладнання, автомобілі, спеціальне промислове обладнання, устаткування для космонавтики, алюміній, зброя, одяг тощо. У зовнішньоекономічних зв'язках Франція орієнтована, насамперед, на країни Євросоюзу, а також на США й Росію.

Франція підтримує доволі стійкі економічні відносини з *Україною*. Обидві країни мають давні історичні та культурні контакти. В експорті українських товарів (на 453,7 млн дол. у 2016 р.) переважають одяг, текстильні та трикотажні вироби, органічні хімічні сполуки, олійне насіння та фрукти. Імпорт із Франції (1530 млн дол.) – енергетичне і електротехнічне обладнання, електронні прилади, фармацевтична продукція, алкогольні й безалкогольні напої. Обсяг французьких інвестицій в Україну поки що незначний.

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

- Девіз Франції *Liberté, égalité, fraternité* («Свобода, рівність, братерство») був сформульований у часи Революції (1789–1799 рр.), він записаний у Конституції 1946 і 1958 років, його можна побачити на монетах, поштових марках і державних логотипах, що символізує «Триумф Республіки».
- Французька залізнична мережа (29 тис. км) – друга у Європі (після Німеччини). Франція була однією з перших країн, що впровадила високошвидкісні технології. Так, у 1981 р. було запущено високошвидкісну залізницю TGV. У 2017 р. запущено високошвидкісну лінію Тур–Бордо, за довжки 302 км.
- Французьку гастрономію внесено ЮНЕСКО до списку «нематеріального культурного надбання людства». Експерти назвали французьку гастрономію «важливим соціальним звичаєм, що призначений для святкування найважливіших моментів у житті окремих людей і груп».

Запитання і завдання

1. Які переваги для економічного розвитку Франції створює її ЕГП?
2. Охарактеризуйте вплив основних чинників (історичного, природно-ресурсного і працересурсного потенціалу, науково-технічного прогресу або наукоємності виробництва) на місце Франції в МПП.
3. Розкрийте особливості системи розселення Франції. Знайдіть і покажіть на карті найбільші міські агломерації країни, головні морські порти, фінансові, науково-освітні центри та осередки туризму. Зробіть висновок про роль Парижа в суспільному житті країни.
4. У чому полягають особливості сучасного стану господарського комплексу країни? Який сектор економіки визначає перспективи розвитку Франції на XXI ст.?
5. Які види господарської діяльності створюють «географічний образ» Франції?
6. Визначте характерні риси просторової організації господарства Франції. Назвіть найбільш розвинені промислові райони країни та їхню спеціалізацію.
7. Охарактеризуйте зовнішньоекономічні зв'язки Франції. Яке місце в них посідають українсько-французькі відносини?

§ 9. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

- **Офіційна назва** – Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії
- **Столиця** – Лондон
- **Площа** – 244 тис. км²
- **Населення** – 64,7 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – англійська
- **Форма державного правління** – конституційна монархія
- **Форма державного устрою** – унітарна держава
- **Адміністративний поділ** – 4 історичні провінції
- **Найбільші міста** – Лондон, Бірмінгем, Глазго, Манчестер, Единбург, Ліверпуль
- **ВВП на душу населення** – 40 096 дол. (2017 р.)

ПРИГАДАЙТЕ

1. Наскільки доцільно вживати назву «Англія» щодо всієї держави, повна назва якої – Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії?
2. Завдяки чому Велика Британія у XIX ст. і в першій половині XX ст. була найбільшою економічно потужною країною світу?
3. Які кількісні та якісні зміни пережила Британія з другої половини XX – початку XXI ст.?
4. Які причини Brexit – виходу Великої Британії з ЄС?

- **Місце країни у світі та регіоні. ЕГП країни.** Велика Британія розташована на Британських островах і є країною-архіпелагом. До її складу входять чотири історичні провінції: *Англія, Шотландія, Уельс і Північна Ірландія*. Скорочено країну називають Сполученим Королівством, а також просто Британією.

Після Другої світової війни в британських колоніях розгорнувся національно-визвольний рух, після чого Британська імперія розпалася, а численні незалежні держави вступили до **Співдружності націй** (до 1947 р. – Британська Співдружність націй). Нині до складу Співдружності націй

входить сама Велика Британія і майже всі її колишні колоніальні території – 52 країни. Штаб-квартира Співдружності міститься в Лондоні, а День співдружності відзначають щороку в березні.

Велика Британія – конституційна монархія на чолі з королем (королевою), який (яка) «царює», але не править. Британський парламент (мал. 28) часто звуть прагатьком усіх парламентів, оскільки він утворився ще в XIII–XIV ст.

- **Основні чинники розвитку.** Серед чинників, що формують чільне місце Великої Британії в МПП, є природно-ресурсний, працересурсний, науково-освітнянський, рекреаційний потенціали та ін.

Великий вплив на **природно-ресурсний потенціал** країни чинить море. Велика Британія багата на **водні ресурси**. Вологий клімат сприяє повноводності річок, яких тут багато, але більшість із них короткі. Найбільші річки – Северн (354 км) і Темза (334 км). У гірських районах Шотландії річки мають бурхливу течію та інтенсивно використовуються для потреб гідроенергетики. У Великій Британії немає широкого різноманіття **мінеральних ресурсів**, надра країни містять лише поклади кам'яного ву-

гілля, залізних і свинцевих руд. Після відкриття покладів нафти й природного газу з 1964 р. Велика Британія почала видавати ліцензії на видобування вуглеводнів із шельфу Північного моря. Нині геологорозвідка відбувається не лише в Північному, а й в Ірландському морі. З неметалевих ресурсів наявні запаси каоліну, кам'яної й калійної солі, вапняків, крейди тощо. *Лісові ресурси* Британії нині незначні, але за 100 років їй вдалося збільшити лісистість з 5 % до 13 %.

Мал. 28. Вестмінстерський палац, місце засідань обох палат парламенту Великої Британії

Рекреаційні ресурси країни дуже різноманітні: культурно-історичні пам'ятки в усіх куточках країни, м'який клімат і мальовничі ландшафти Південної Англії, де зосереджені основні курорти, а також красоти Шотландії і гірського Уельсу.

До потенційних *трудових ресурсів* належать понад 50 % населення (33 млн осіб), з них економічно активне населення становить 45 %. Понад 5,5 % економічно активного населення безробітні, що дещо ускладнює соціальну ситуацію в країні. Структура зайнятості є типовою для економічно розвинутих країн: 84 % зайняті у сфері послуг, 15 % – у промисловості й лише 1 % – у сільському господарстві. Рівень підготовки робочої сили високий, про що свідчить те, що майже 36 % населення мають диплом про вищу освіту.

● **Система розселення.** Чисельність населення зростає завдяки трудовим мігрантам зі східноєвропейських країн, яким після розширення меж Євросоюзу в 2004 р. було дозволено вільний в'їзд для роботи на територію Великої Британії.

Велика Британія – густозаселена й високоурбанізована країна. Населення по території країни розміщено нерівномірно, *середня його густина* становить 246 осіб/км². Основна частина британців сконцентрована в Англії, де середня густина сягає 360 осіб/км², у межах самої Англії найгустіше заселена смуга Лондон–Ліверпуль, у якій мешкає 1/2 всього населення країни. Найменш заселені райони в Шотландії (до 85 осіб/км²), де населення оселяється переважно на узбережжях, у долинах річок і низовинах.

Рівень *урбанізації* становить 91 %. Близько 40 % містян проживають у 7 найбільших агломераціях (конурбаціях) із центрами в Лондоні (Великий Лондон), Манчестері, Бірмінгемі, Глазго, Ліверпулі та ін. Загалом для процесу урбанізації у Великій Британії характерні ті самі проблеми, що й для інших європейських країн, зокрема субурбанізація, економічні, соціальні й транспортні проблеми, маргіналізація населення великих міст і утворення небезпечних кварталів із мігрантів та злидарів.

● **Сучасний стан господарства.** Велика Британія була батьківщиною машинної революції, «майстернею світу», «світовим банкіром» і «володарем морів». Однак після Першої світової війни вона втратила своє лідерство у світовій *економіці*, а Друга світова війна привела до розпаду колоніальної системи, що стало переламним моментом в економічному розвитку

країни. У другій половині ХХ ст. розпочалися докорінні перетворення структури промислового виробництва, держава почала стимулювати новітні сфери діяльності: атомну енергетику, автомобіле- і авіабудування – і технічно переозброювати старі виробництва (металургію, суднобудування, вугільну та текстильну промисловість). Нині за економічними показниками Велика Британія є країною G-7.

У **третинному секторі** країни – провідному в структурі ВВП (80 %) – головні позиції належать фінансам, торгівлі, туризму, транспорту і шоу-бізнесу. Велика Британія традиційно зберігає положення *фінансового центру* світу. У Лондонському Сіті розміщені представництва 300 іноземних банків із 150 країн. Лондонська фондова біржа є однією з найбільших і найстаріших у Європі.

Велика Британія має сучасний як за своїми розмірами, так і за структурою *транспорт*. Британія була піонером у будівництві залізниць, їхню мережу створено ще в середині ХІХ ст., а нині їхня протяжність становить 16,8 тис. км. Залізницею перевозять головним чином вантажі. Автомобільний транспорт відповідає всім сучасним вимогам і відіграє провідну роль у внутрішніх перевезеннях. Країна має густу мережу автомобільних шляхів (395 тис. км), асфальтовані шляхи прокладено в найвіддаленіші куточки. Велика Британія є морською державою. Понад два століття її флот не знав конкурентів, та й нині він серед найбільших у світі. На Британських островах функціонує понад 300 портів, з них найбільший продовольчий – Іммінгем. Не зменшується значення поромних перевезень між портами Великої Британії та континентальної Європи (порт Дувр). Незважаючи на порівняно невелику площу, Британія має дуже розвинений авіаційний транспорт. Компанія British Airways – одна з найбільших у світі.

Історичною подією стало відкриття в 1994 р. 50-кілометрового тунелю під Ла-Маншем (мал. 29). Завдяки йому стало можливим дістатися з Парижа до Лондона всього за 2 години 15 хвилин, а в самому тунелі поїзди перебувають від 20 до 35 хвилин.

Велика Британія має розвинуту індустрію *туризму*, у якій зайнято понад 2,1 млн осіб. У 2016 р. Британію відвідало 35,8 млн іноземців (VI місце у світі). Англія свого часу була батьківщиною туризму як форми проведення культурного дозвілля. На території Великої Британії безліч історичних і культурних пам'яток (31 об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО). Головний центр пізнавального туризму – Лондон: місто палаців, музеїв, монументів, парків, маєтків. Крім Лондона, туристів приваблюють морські курорти (Брайтон, Борнмут, Дувр) і затишні міста Шотландії (мал. 30).

У *промисловості* як складової **вторинного сектору** виробляється 19 % ВВП, і за обсягом промислового виробництва Велика Британія посідає одне з провідних місць у світі. Суттєвим досягненням британської економіки є те, що майже все господарство повністю забезпечене власною *електроенергією* (86 %

Мал. 29. Євротунель під Ла-Маншем

виробляють ТЕС, 12 % – АЕС і 2 % – ГЕС).

Чорна металургія – одна з найстаріших сфер економіки країни. Металургійні заводи зосереджені переважно у прибережних містах і орієнтовані на імпорту сировину. Виплавку високоякісних і легованих марок сталі зосереджено у старометалургійному районі навколо Шеффілда. Виплавку *кольорових металів* зосереджено здебільшого в портах (Ліверпуль, Суонсі, Лондон), куди надходить імпортуна сировина.

Найважливіша роль у *машинобудуванні* сьогодні належить електротехнічним та електронним приладам. Продукція британської автомобільної промисловості конкурентоспроможна, але дорога. У ній традиційно домінує компанія British Leyland; зберігають свої позиції у випуску машин високого класу Rolls-Royce (мал. 31) і Bentley. У 2016 р. випущено 1,8 млн автомобілів (IV місце у Європі). Швидко розвивається авіакосмічна промисловість, де домінують British Aerospace (літаки, гелікоптери, космічні апарати, ракети) та Rolls-Royce (двигуни). Серед центрів аерокосмічної промисловості відзначаються Лондон, Бристоль і Дербі, автомобільної – Бірмінгем, Ковентрі, Лейланд, Гудвуд.

Велика Британія посідає одне з провідних місць у світі за виробництвом синтетичних волокон і барвників, пластмас, мийних засобів, добрив і ліків. Найстарішою ланкою британського господарства є *текстильна*, однак нині вона своє значення втратила.

Сільське господарство Великої Британії – одне з найпродуктивніших і висококомеханізованих у світі. Провідна роль у ньому належить *тваринництву*, зокрема молочному і м'ясо-молочному скотарству та беконному свинарству. Традиційним залишається розведення індиків (м'ясо вважається витонченим і подається до різдвяного столу) й овець (мал. 32). Британія – один із найбільших світових постачальників овечої вовни. *Рослинництво* характерне для Південної Англії, де культивують зернові (пшеницю, ячмінь, просо), цукровий буряк, льон, у приміських зонах – різноманітні овочі та фрукти, а на морських узбережжях – ягоди. Картоплю вирощують в усіх районах країни.

Мал. 30. Волинкар у традиційному шотландському вбранні

Мал. 31. Збирання Rolls-Royce Phantom на новому заводі в Гудвуді, на півдні Англії

Мал. 32. Вівчарство на півдні Англії

Лондон (London)

- Населення – 8,7 млн осіб; густота населення – 5600 осіб/км².
- Місто лежить на висоті 5 м над рівнем моря, на обох берегах річки Темза.
- До римських завоювань Британії (40–60 рр. н. е.) на території сучасного Лондона існувало кельтське поселення, з I ст. – військовий табір, а із середини IV ст. – значний політичний центр римської Британії. У кінці XI – на початку XII ст. Лондон став офіційною столицею Англії, з 1707 р. стає столицею Великої Британії.
- Лондон – найбільший економічний центр країни, у якому розвинуті авіа- та автомобілебудування, електротехніка, харчова, паперова, хімічна і легка промисловість, а також ювелірна справа.
- Лондон – транспортний вузол країни, тут працюють міжнародні аеропорти Хітроу та Гетвік, найстаріший метрополітен у світі (1860–63 рр.). У місті зосереджені різноманітні фінансово-банківські, торговельні заклади, фондова і торговельні біржі.
- Лондон – найбільший туристичний центр країни з визначними архітектурними пам'ятками: Букінгемський палац, Вестмінстерський палац (парламент), ратуша (Гілдголл), Англійський банк, замок Тауер та Тауерський міст, собор Святого Павла та багато інших.

• **Територіальна організація господарства Великої Британії.** Історичні землі Великої Британії дуже різняться за економічним розвитком та специфікою спеціалізації.

Найрозвинутішою територією Великої Британії є *Англія*, на яку падає 54 % площі і 84 % населення країни та основний промисловий капітал країни. Економічне серце країни – Південна Англія з агломерацією Великий Лондон, усесвітньо відомими університетськими центрами *Оксфорд* і *Кембридж*, модним курортом *Брайтон*. У центрі Англії склалися такі потужні індустріальні центри, як *Бірмінгем*, *Манчестер*, *Ліверпуль* та інші.

Уельс – гористий півострів на заході країни, що буяє пасовищами для овець та садами. Це важливий район вугільної промисловості, а також чорної і кольорової металургії, хімічної промисловості.

Шотландія розташована на півночі країни, на 32 % її території проживає всього 10 % населення, виробляється менше ніж 10 % промислової продукції. Основний район концентрації населення та промисловості – південні райони, де розміщені два найбільші міста – *Глазго* (великий порт країни) і *Единбург* (столиця Шотландії, з розвинутою сферою послуг, із туризмом). На півночі великі ділянки відведено під пасовища для овець, місцеві жителі традиційно рибалять.

Північна Ірландія займає північно-східну частину о. Ірландія. Тут поширені посіви пшениці і льону, розвинуте молочне тваринництво. Головне промислове місто–порт *Белфаст* (виробництво льняних тканин і потужний центр суднобудування, провідна суднобудівна компанія – Harland and Wolff, на якій був побудований відомий «Титанік»).

• **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Зовнішня торгівля історично є одним із важливих джерел господарського розвитку. Країна традиційно експортує двигуни та мотори, літаки, обчислювальну техніку, телекомунікаційне обладнання, хімічні товари та медичні препарати;

у структурі імпорту основними є машини та обладнання, напівфабрикати, продовольство, енергоносії, зокрема нафта. Основними торговельними партнерами є країни ЄС, Японія та США; останнім часом інтенсивні зовнішньоекономічні відносини розвиваються з Китаєм, Індією, ПАР, Бразилією тощо.

Сучасний стан двосторонніх *українсько-британських* відносин характеризується достатньо високим рівнем взаєморозуміння сторін, зокрема і з питань реалізації євроінтеграційного курсу України, розвитку взаємодії в політичній, економічній, військовій і культурній сферах. Україна та Велика Британія мають багато спільних інтересів у торговельно-економічній та інвестиційній сферах. Найбільшими торговельними партнерами України серед британських компаній є Glaxo Smith Kline (ліки), British American Тобассо (тютюнові вироби). У Великій Британії налічують близько 30 тис. етнічних українців. За останні роки українська громада збільшується переважно завдяки трудовим мігрантам. Найчисленніші осередки в Лондоні, Манчестері і Ноттінгемі.

ДЛЯ ДОПИТАЛИВИХ

- «Туманний Альбіон» – назва Британських островів, відома багатьом поколінням. Англія набула її завдяки білосніжним крейдовим скелям і стрімчакам Дувра, які розташовані на південному узбережжі.
- У Британії велика кількість регіональних акцентів, говірок і діалектів. Акценти можуть відрізнитися в межах одного міста, тим більше графства. Англійська мова в колишніх колоніях часто дуже відрізняється від британської англійської, і не лише вимовою, а й лексикою.
- Королева Великої Британії – єдиний британський громадянин, що мандрує без паспорта. Офіційний дім Британського монарха в Лондоні – Букінгемський палац. Досі через день (щодня – з квітня по липень) відбувається церемонія зміни караулу, що приваблює численних туристів.

Запитання і завдання

1. Розкрийте особливості економіко-географічного положення Великої Британії. Як вплинуло вигідне ЕГП на роль і місце країни у світі та європейському регіоні?
2. У чому специфіка державного правління та законодавчої влади Британії? Яку роль відіграє британський монарх у житті країни?
3. Назвіть основні чинники, що визначають участь Великої Британії в МПП. Оцініть вплив природно-ресурсного потенціалу країни на її сучасну спеціалізацію.
4. Охарактеризуйте особливості системи розселення населення Британії. Які типи поселень отримали назву «конурбації»? До складу якого мегалополісу входять найлюдніші агломерації країни?
5. Поясніть територіальні відмінності розміщення виробництва товарів і послуг у межах Великої Британії. Яким сферам міжнародної спеціалізації економіки країни прагнення Шотландії до незалежності загрожує найбільше?
6. У яких напрямках здійснюється українсько-британське співробітництво? Які перспективи і значення цього партнерства?

ОРІЄНТОВНА ТЕМА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Лондон, Берлін, Париж, Київ: схожість і відмінність сучасного розвитку міст.

- **Офіційна назва** – Італійська Республіка
- **Столиця** – Рим
- **Площа** – 301,2 тис. км²
- **Населення** – 62,1 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – італійська
- **Форма державного правління** – парламентсько-президентська республіка
- **Форма державного устрою** – унітарна держава
- **Адміністративний поділ** – 20 областей
- **Найбільші міста** – Рим, Мілан, Неаполь, Турин, Генуя, Флоренція
- **ВВП на душу населення** – 30 507 дол. (2017 р.)

ПРИГАДАЙТЕ

1. Згідно з висловом «Усі дороги ведуть до Рима», прокоментуйте роль Давнього Риму як «колиски» європейської цивілізації.
2. Що вам відомо про культуру, традиції, менталітет італійців?
3. Які вироби, продукція чи послуги формують у вас «географічний образ» Італії?

- **Місце Італії у світі та регіоні. ЕГП країни.** Італія – високорозвинута держава, член G-7. Це півострівна країна, $\frac{4}{5}$ кордонів якої є морськими й омиваються водами 5 морів (Адріатичного, Лігурійського, Тірренського, Іонічного і Середземного). «Сусідське» положення Італії не має аналогів у Європі: 4 зовнішні сухопутні країни-сусіди – Франція, Швейцарія, Австрія й Словенія та 2 внутрішні (анклави) – Ватикан і Сан-Марино.

Назву «Італія» вперше стали використовувати греки для позначення південного краю Апеннінського півострова, де вони оселилися у VIII–VII ст. до н. е. Територія Італії складала ядро Римської імперії, звідки антична цивілізація Середземномор'я проникла до Західної Європи.

- **Основні чинники розвитку.** На розвиток Італії та її місце в МПП суттєвий вплив мають природно-ресурсний, працересурсний і рекреаційний потенціали країни. Італія загалом бідна на *мінеральні ресурси*, особливо паливні (незначні запаси в Адріатично-Іонічному і Сицилійському нафтогазоносних басейнах). Брак енергетичних ресурсів змушує імпортувати 95 % нафти та 60 % природного газу. Відзначаються лише родовища свинцю, цинку й залізної руди (Сицилія), великі запаси кіноварі (ртутної руди), а на о. Сицилія є родовища сірки. Надра країни багаті на будівельну сировину – мармур, граніт тощо. У Каррарі (Тоскана) видобувають відомий білий каррарський мармур, який ще давні римляни використовували для створення багатьох скульптур та оздоблення будинків (мал. 33). Італійські *річки* переважно короткі. Майже всі вони належать до басейну По (найбільша та найповноводніша річка країни, 670 км). Великою річкою півострова є Тибр. Великі *озера* зосереджені переважно в передгір'ях Альп, усі вони мають тектонічне походження (Гарда, Комо, Лаго-Маджоре тощо). *Лісистість* країни становить 31 %.

Працересурсний потенціал країни значний, загальна кількість трудових ресурсів – 26 млн осіб (42 % населення країни). За останні десятиліття структура зайнятості дуже змінилася: серед секторів економіки на першому місці опинилася сфера послуг (68 %), на другому – промисловість (28 %), а в аграрній сфері нині працює всього 4 %. Італійська праця в Європі вважається не дуже кваліфікованою, адже лише 16 % італійців мають вищу освіту. З кінця 1990-х років кількість населення в Італії зростає лише завдяки іммігрантам, і нині в країні зареєстровано вже понад 4 млн іноземних громадян, серед яких близько 240 тис. українців. Вони виконують переважно низькокваліфіковану роботу у сфері послуг (домашня прибиральниця, офіціант, кухар, водій та ін.) та задіяні на будівництві.

Мал. 33. Каррарський мрамур є одним із найцінніших і найвідоміших у світі

Італія володіє величезним *рекреаційним потенціалом*: це і середземноморські пляжі, велика кількість мальовничих гірських озер, гірськолижні курорти і, безумовно, найдавніша архітектура – практично всі італійські міста є пам'ятками історії, культури та архітектури.

● **Система розселення.** Італія посідає п'яте місце у Європі за кількістю населення, хоча з 1993 р. відзначається від'ємний природний приріст.

Населення дуже нерівномірно розподілене по території країни, *середня його густина* – 201 особа/км². Найбільша густина (300 осіб/км²) – у Північній Італії, де мешкає майже половина всього населення країни. Це пов'язано зі сприятливими умовами для розвитку тут інтенсивного землеробства, різноманітної промисловості, портової діяльності й туризму. Особливою скупченістю населення відзначається район Неаполя (8440 осіб/км²), а гірські райони, навпаки, заселені рідко (до 35 осіб/км²).

Останніми десятиліттями в Італії (особливо на півночі) триває інтенсивний процес *урбанізації*, й нині переважна кількість населення (69 %) мешкає в містах. Понад половина великих міст розташовані на півночі. Практично увесь простір від Турина до Мілана – суцільна урбанізована територія. До агломерацій з населенням понад 500 тис. жителів увійшли 9, а понад 1 млн – 4 італійські агломерації: Мілан (найбільша), Рим, Неаполь, Турин. Агломерації Турина, Мілана і Генуї є південною межею європейського мегалополиса «Блакитний банан». До «Золотого банана», або європейського «Сонячного поясу», входять Турин і Генуя.

● **Сучасний стан господарства.** Головною особливістю *економічного розвитку* Італії є різниця у рівнях економічного, соціального та культурного розвитку її регіонів. Значна частина італійського господарства перебуває в руках потужних ТНК, як-от: FIAT (з 2014 р. Fiat Chrysler Automobiles NV), Enel (найбільша енергетична компанія, одна з найпотужніших енергокомпаній світу), Eni (нафтова і газова компанія), Leonardo (машинобудівний холдинг, що діє у сферах оборони, енергетики, гвинтокрилобудування, телекомунікацій і транспорту), Pirelli & C (п'ятий у світі за виручкою ви-

Мал. 34. Історичний центр Рима і володіння Ватикану, включно з базилікою Св. Павла за міськими стінами

Мал. 35. «Автострада Сонця»

робник автомобільних шин), Luxottica Group (визнаний світовий лідер з виробництва оправ і сонцезахисних окулярів) тощо.

Третинний сектор економіки Італії представлено такими сферами, як туризм, транспорт і *банківська діяльність* (наприклад, Exor SpA – провідна італійська інвестиційна компанія). Туризм у країні став найінтенсивніше розвиватися одразу після Другої світової війни, а обслуговування туристів перетворилося на організовану сферу економіки. У 2016 р. Італію відвідало 50,7 млн іноземців (V місце у світі), переважно європейці (майже 90 %). Італія володіє визначними рекреаційними ресурсами і є зосередженням найбільшої кількості (51) об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО (мал. 34), перелік яких нещодавно поповнився завдяки визнанню, що виготовлення піци є формою мистецтва, яке народилося в Неаполі.

Транспортний комплекс Італії має важливе значення для розвитку національної економіки. У внутрішніх перевезеннях пасажирів (90 %) і вантажів (80 %) переважає автомобільний транспорт. Головна транспортна артерія – «Автострада Сонця», що йде з півночі на південь і є найдовшою італійською автострадою А1 (мал. 35). Загальна протяжність автошляхів – 487 тис. км. Протяжність італійських залізниць становить 20,1 тис. км, з яких 12,8 тис. електрифіковані, що свідчить про високий технічний рівень цього виду транспорту. Швидкісні потяги між Римом і Міланом, Генуєю, Венецією, Неаполем належать до найліпших у Європі. Оскільки країна розташована на півострові й островах, провідна роль у зовнішніх перевезеннях належить морському транспорту. Функціонують поромні переправи між материком і Сицилією та Сардинією. Найбільші порти – Генуя (один з найбільших портів у Середземномор'ї), Трієст, Неаполь тощо. Авіаційні мережі підтримують зв'язок найбільших міст Італії з багатьма містами Європи й інших частин світу. Головна авіакомпанія країни – Alitalia.

Провідною ланкою **вторинного сектору економіки** Італії, на яку припадає близько $\frac{1}{4}$ національного прибутку та $\frac{2}{5}$ усіх зайнятих, є **промисловість**. Більшу частину *електроенергії* (82 %) виробляють на ТЕС, а майже 2 % дають геотермальні електростанції (ще у 1905 р. у Ларде-

релло, в Центральній Італії, з'явилися перші у світі геотермальні електростанції).

Обробна промисловість Італії працює в основному на імпортній сировині. Відносно новою ланкою промисловості Італії є *металургія*. Чорна металургія працює на імпортній сировині, тому найбільші комбінати розміщені в портових містах (Генуя, Неаполь, Таранто). У кольоровій металургії найрозвинутіші алюмінієва, свинцево-цинкова, магнієва й ртутна промисловість. Італія посідає одне з перших місць у світі за виплавою ртуті (800 т у Тоскані). *Машинобудування* є провідним виробництвом італійської індустрії. У ньому особливо вирізняється автомобілебудування (понад 1,1 млн автомобілів), у якому домінує Fiat Chrysler Automobiles NV, також відомий як FCA – багатонаціональна корпорація з новою штаб-квартирою в Лондоні. Портфель компанії включає в себе багато добре відомих автомобільних марок (мал. 36).

Традиційним для Італії є *суднобудування* (виробництво контейнеровозів, різних платформ і спортивних суден). Чималих успіхів домоглася Італія в *електротехнічній та електронній промисловості* завдяки компаніям Zanussi-Electrolux (м. Порденоне), Indesit (м. Фабріано), а також Olivetti (Турин).

Основною спеціалізацією *хімічної промисловості* є виробництво полімерів і синтетичних волокон, відзначається також лакофарбова й фармацевтична промисловість (переважно на півночі). Одне з найстаріших у країні виробництв – *легка промисловість*, яка виробляє тканини та пряжу з бавовни, вовни, шовку, коноплі, льону, джуту і хімічних волокон, а також різноманітний трикотаж. Широко розвинуте виробництво взуття (кожна третя пара взуття у світі – італійська). Італія разом із Францією вважається законодавицею моди одягу і взуття (центри – Мілан і Турин). Унікальною і традиційною залишається *харчова промисловість*: італійці створили всесвітньо відомі види сирів (пармезан, горгонзола, рікота, моцарела і проволоне), макарони, спагеті, піцу, томатну пасту; найвідоміший італійський десерт – тірамісу.

Мал. 36. Торговельні марки автомобільного концерну Fiat

ПОМІРКУЙТЕ

1. Користуючись шкільним атласом, визначте місцеположення та найбільші центри: а) первинної сфери економіки (добувної промисловості, аграрного сектору); б) обробної промисловості (металургії, автомобілебудування, хімічної індустрії); в) туризму як провідної складової сфери послуг.
2. Простежте залежність рівня урбанізації районів Італії від основних чинників розміщення виробництва і фінансів.

Основу італійського **первинного сектору** становить *сільське господарство*, у якому домінує *рослинництво*. Основні культури – пшениця, кукурудза, рис (I місце за зборами у Європі), цукровий буряк, цитрусові (апельсини й лимони), томати, оливки (3,1 млн т – II місце у світі). Значна роль виноградарства у місцевому сільському господарстві. У країні вирощують майже 250 сортів винограду, 90 % якого переробляють на

Рим (Roma)

- Населення: 2,8 млн мешканців. Густота населення – 2230 осіб/км².
- Розташований на пагорбкуватій рівнині, на обох берегах р. Тибр.
- Назву отримав від одного з міфічних засновників міста – Ромула. Згідно з античним переказом, Рим засновано у 754–753 рр. н. е. Був столицею античної держави (Давній Рим). У 756–1870 рр. (з короткими перервами) – столиця Папської області, а з 1946 р. – Італійської Республіки.
- Рим – найважливіший промислово-фінансовий, головний науковий і культурний центр країни. У місті працюють підприємства електротехнічної промисловості, точного приладобудування, сільськогосподарського й транспортного машинобудування, легкої та харчової промисловості. Рим є найбільшим транспортним вузлом країни: 2 міжнародні аеропорти, річковий вокзал, метрополітен (побудований у 1927–38 рр.).
- Рим є одним з найвизначніших у світі центрів міжнародного туризму (понад 7,1 млн туристів у 2016 р.). Знаходяться видатні архітектурні комплекси різних епох: руїни римських та імператорських форумів, Колізей, Пантеон (135–307 рр.), терми Каракали (206–217 рр.), безліч ренесансних палаців і вілл, ансамбль площі Капітолія, собор і площа Св. Петра та багато інших.

вино (I місце у світі за обсягами виготовлення). *Тваринництво* менш розвинене. Велику рогату худобу розводять на півночі країни, овець – на Сардинії, на відходах переробки цукрового буряку розвивається свинарство. У бідних на корми гірських районах Апеннін, на Сицилії та Сардинії селяни розводять овець, кіз і мулів.

• **Просторова організація господарства Італії.** Під час історичного та економічного розвитку Італії склався чіткий поділ країни на три економіко-географічні райони – Північ, Центр і Південь.

Північний район є найрозвинутішим у країні. Тут зосереджене точне машинобудування, тонка хімія, текстильна і швейна промисловість, високоорганізоване сільське господарство. Головними промисловими центрами є *Мілан* (єдина в країні Італійська фондова біржа (Borsa Italiana), підприємства автомобілебудування, кольорової металургії, нафтопереробки, світовий центр моди), *Турин* (розташовані головні офіси автомобільних компаній Fiat, Lancia та Alfa Romeo), *Генуя* (найбільший морський порт країни), *Венеція* (великий туристичний і науково-освітній центр).

У **Центральному районі**, що об'єднує італійські регіони Лаціо, Тоскана, Умбрія, Абруццо і Маркезо, зосереджені підприємства машинобудування, чорної металургії, хімії, традиційною спеціалізацією є меблева, порцеляно-керамічна, текстильна, взуттєва, швейна. У сільському господарстві розвиваються пасовищне вівчарство, вирощування зернових, овочів, винограду, маслин, цитрусових. Найбільшими промисловими центрами є *Рим* і *Флоренція* (важливий промисловий, туристичний і культурний центр, головне місто моди, де зосереджено цілу індустрію модного одягу, аксесуарів, взуття).

Південний район має виражену спеціалізацію зі значним переважанням рослинництва (виноградарство, садівництво (цитрусові, оливки), зернові (пшениця, рис, кукурудза) і технічні культури – тютюн,

конопля), індустрію представлено машинобудуванням, чорною металургією, нафтохімією, легкою і харчовою промисловістю. Традиційно розвинений туризм, особливо на островах Капрі і Сардинія, а також у Неаполі.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Для Італії дуже важливою є зовнішня торгівля, адже багато італійських сфер діяльності працюють на зовнішній ринок. Експортує Італія продукцію машинобудування і металообробної промисловості, швейні, взуттєві та текстильні вироби, хімічну продукцію, продовольство, будівельні матеріали, офісну оргтехніку, руди металів. В імпорті переважають автомобілі, нафта, метал і пластмаси. Серед основних торговельних партнерів Італії відзначаються країни Євросоюзу, а також США, Саудівська Аравія, Лівія тощо.

Італія посідає провідне місце серед зарубіжних торговельних партнерів України. Основними товарами українського експорту (1,9 млрд дол. у 2016 р.) в Італію є чорні метали, мінеральне паливо, нафтопродукти, добрива, алюміній і вироби з нього. В українському імпорті (1,35 млрд дол.) з Італії переважають обладнання, електричні машини, вовна і тканини, вироби із чорних металів. Українська громада в Італії є однією з найчисленніших у Європі. Станом на 2016 р., загальна кількість українців в Італії, які отримали дозвіл на проживання, становила 240,1 тис. осіб. До Італії вони прибули здебільшого в пошуках заробітку починаючи із середини 1990-х років.

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

- У країні налічують найбільшу у світі кількість модельєрів. Найвідоміші такі бренди: Gucci, Prada, Versace, Dolce & Gabbana, Giorgio Armani, Salvatore Ferragamo, Roberto Cavalli, Fendi, Valentino, Trussardi, Benetton. Сучасна Італія продовжує задавати модні тенденції для всього світу.
- Існують тисячі традиційних італійських десертів. Однак найвідоміший за кордоном – тірамісу – було створено в 1970-х роках. Назва в перекладі буквально означає (італ. Tiramisu) «підніми мене» – від слів *tira* – тягни, *mi* – мене, *su* – вгору, завдяки двом своїм інгредієнтам: каві і какао.

Запитання і завдання

1. Яке місце посідає Італія в сучасному економічному та політичному житті Європи та світу?
2. Охарактеризуйте вплив основних чинників (ЕГП, працересурсний, споживчий, природно-ресурсний потенціал) на спеціалізацію італійської економіки.
3. Визначте причини нерівномірності розселення населення та економічного розвитку Півночі й Півдня Італії.
4. Які склалися передумови для розвитку туризму як провідної сфери третинного сектору економіки в Італії?
5. Назвіть промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію Італії. Знайдіть і покажіть на карті найбільші промислові центри країни.
6. Охарактеризуйте міжнародні зв'язки України з Італією. Чим зумовлена значна за чисельністю українська діаспора в Італії?

ОРІЄНТОВНА ТЕМА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кластери в Італії як домінуюча форма організації виробництва товарів і послуг.

- **Офіційна назва** – Республіка Польща
- **Столиця** – Варшава
- **Площа** – 312,7 тис. км²
- **Населення** – 38,4 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – польська
- **Форма державного правління** – республіка
- **Форма державного устрою** – унітарна держава
- **Адміністративний поділ** – 16 воєводств
- **Найбільші міста** – Варшава, Лодзь, Краків, Познань, Гданськ
- **ВВП на душу населення** – 12 316 дол. (2017 р.)

ПРИГАДАЙТЕ

1. Який характер взаємин був властивий українсько-польським відносинам у минулі історичні часи?
2. Як ставиться офіційна Варшава до сучасних євроінтеграційних намірів України?
3. Систематизуйте інформацію про Польщу за типологічними ознаками: ФДП, ФДУ, ІЛР, рівнем економічного розвитку. Наскільки Україна та її сусід Польща подібні за цими ознаками?

• **Місце країни у світі та регіоні. ЕГП країни.** Польща – балтійська європейська держава, найбільший західний сусід України, що має вигідне «сусідське» положення, межуючи з Німеччиною, Литвою, Чехією та Словаччиною (країнами-партнерами по ЄС і НАТО) та з Білоруссю і Росією. За розмірами території Польща перебуває на 69-му місці у світі і на 9-му в Європі. На її частку припадає 1,4 % площі і 5,3 % населення Європи.

Відродження Польщі з її сучасними кордонами сталося вже після завершення Другої світової війни в

1945 р. Країна стала соціалістичною республікою, залежною від СРСР. У 1989 р. відбулися кардинальні зміни в її політичній системі, започаткований перехід до ринкової економіки. З 2000 р. вона є членом НАТО, а 2004 р. увійшла до Євросоюзу.

• **Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** До них належать визначні природно-ресурсний і працересурсний потенціали. Польща має значні *мінеральні ресурси*. У Верхній Сілезії розташований один із найбільших у Європі кам'яновугільний басейн. Є природний газ і нафта (Передкарпатський прогин), залізні, мідні (Нижня Сілезія), цинкові та свинцеві руди, кам'яна сіль, самородна сірка, давні гранітні кар'єри. Країна має густу *річкову систему*, яка в основному належить до басейну Балтійського моря. Найбільші річки – Вісла (завдовжки понад 1000 км) та Одра (742 км у межах Польщі), на басейни яких припадає майже 9/10 площі країни. Стік найбільших річок зарегульований. *Ліси*, що нещодавно вкривали майже всю країну, нині займають близько 30 % її площі. У їхньому складі переважають хвойні породи, здебільшого сосна, ялина, у горах – ялиця.

Трудові ресурси Польщі становлять 17,5 млн осіб (45 % населення). Робоча сила в Польщі – одна із наймолодших у Європі, оскільки майже 60 % зайнятих мають вік до 40 років. Близько 43 % осіб віком до 34 років мають вищу освіту. Стрімкий ріст польської економіки спричинив масову

міграцію працездатного населення з України та Білорусі. Зазвичай молоді люди (переважно з вищою освітою) працюють у домашніх господарствах, на будівництві й ремонті, у сільському господарстві.

- **Система розселення.** Поляки належать до західної гілки слов'ян і є нацією з тривалою історією та багатою культурою. Останнім часом населення Польщі поступово зменшується через зростання еміграції і зниження народжуваності. Після вступу до Євросоюзу велика кількість поляків емігрувала до західноєвропейських країн у пошуках роботи.

Середня *густота населення* в Польщі становить 123 особи/км². Найнижча вона на північному сході, найвища – у південних регіонах. Понад 61 % поляків живуть у містах. На території країни є 9 *міських агломерацій*, кожна з яких має близько 2 млн осіб, найбільшою з них є Верхньосілезька, що охоплює близько 800 км² і в якій мешкають понад 2,8 млн осіб.

- **Сучасний стан господарства.** Польща – одна з найрозвинутіших країн Східної Європи. У 1990-ті роки було прийнято і впроваджено в життя план економічних реформ, відомих як «*шокова терапія*», що сприяло швидкому перетворенню економіки на ринкову. Польща звела частку аграрного виробництва, промисловості і сфери послуг у ВВП до показників, властивих постіндустріальним країнам.

У **третинному секторі** провідними сферами є торгівля, транспорт, будівництво, побутові послуги. За роки реформування підвищилася роль кредитних закладів, які дедалі більше обслуговують приватний сектор. Успішно розвиваються такі види *послуг*, як іноземний туризм, готельний бізнес, громадське харчування (ресторани, кав'ярні тощо).

Сучасна Польща має порівняно розвинену *транспортну систему*. Нині вся мережа залізниць у Польщі активно модернізується, будуються сучасні гілки. Загальна довжина залізниць становить 19,2 тис. км, ними перевозять вантажі. Система автомобільних шляхів набуває європейської якості, їхня довжина сягає понад 417 тис. км. Сучасні високопропускні шосе збудовано навколо Варшави. Розвиток внутрішнього водного транспорту посприяв частковому розвантаженню залізниці. Хоч головна річка Польщі – Вісла, яка має численні навігаційні бар'єри, однак основна маса вантажопотоку, що перевозиться річковим транспортом, припадає на річку Одер. Польща має й значний торговельний морський флот. Порти Гданськ і Гдиня оброблюють близько 56 % усіх морських вантажів. Внутрішні та міжнародні авіалінії обслуговує авіакомпанія LOT.

За останні роки Польща домоглася значних успіхів у розвитку *туризму*. Країна належить до десятки найвідвідуваніших іноземними туристами країн Європи, 2016 р. її відвідали 17,4 млн туристів. Розвиток туризму став пріоритетним напрямом урядової діяльності, чому сприяють різноманітні туристичні ресурси країни: мальовнича природа, можливість займатися літніми й зимовими видами спорту, велика кількість історико-культурних пам'яток різних епох, давні

Мал. 37. Історичний центр Кракова

музичні традиції тощо. Найчастіше туристи прямують до Варшави, Кракова (мал. 37), Гданська, Щецина, батьківщини М. Коперника (1473–1543 рр.) – м. Торунь, а також до Сопота на Балтиці (з його традиційними фестивалями) й гірськолижного курорта Закопане.

Польська **промисловість**, що є основою **вторинного сектору економіки**, нині посідає чільне місце в європейському виробництві. Основну частину **електроенергії** виробляють на ТЕС (85 %), що працюють на місцевому вугіллі, лише 3 % електроенергії виробляють ГЕС, яких налічується близько 100. Нафта імпортується в основному з Росії нафтопроводом «Дружба» і переробляється в Полоцьку. Розглядається можливість імпорту нафти морським шляхом з Норвегії та країн Перської затоки.

Чорна металургія спирається на власну коксову базу, але залізна руда імпортується; великі металургійні комбінати побудовано в Кракові, Ченстохові, Щецині. На підприємствах **кольорової металургії** виробляють мідь, цинк, свинець та алюміній. **Машинобудування** різноманітне, але за європейськими мірками малопотужне. У країні виробляють трактори, електро- та тепловози, різні судна (рудовози, контейнеровози, пороми й ін.). Автомобілебудування розвивається насамперед завдяки іноземним капіталовкладенням і активному впровадженню в польське автомобілебудування таких гігантів, як General Motors Corporation, Volkswagen Group, Fiat, Ford Motor Company, Toyota Motor Corporation, Volvo, що сприяє виробництву понад 681 тис. авто (2016 р.). Налагоджене виробництво електротехнічної продукції – телефонної апаратури, комп'ютерів, побутової техніки, електродвигунів тощо. Основними центрами машинобудування є Варшава, Вроцлав, Познань, Краків та ін. За виробництвом **хімічної продукції** Польща належить до провідних європейських держав, відзначаючись потужним виробництвом фосфатних та азотних добрив, сірчаної кислоти, а також лаків та фарб, ряду продуктів побутової хімії та тонкого органічного синтезу (фармацевтичні препарати, парфумерно-косметичні вироби).

У країні історично розвинуті **швейна, шкіряно-взуттєва й текстильна промисловість** (Лодзь, Верхня Сілезія). На базі місцевого агровиробництва успішно функціонує **харчова промисловість**, яка перетворилася в одну з конкурентоспроможних ланок польського господарства. Польща славнозвісна своїми концентратами, соками, замороженими овочами і фруктами, а також кондитерськими та шоколадними виробами (мал. 38).

На **сільське господарство**, як важливу складову **первинного сектору економіки**, у Польщі припадає 2,5 % ВВП, а зайнято в ньому – до 12 % активного населення країни. **Рослинництво** дає більше $\frac{1}{2}$ сільськогосподарської продукції. Серед зернових переважають жито, ячмінь і пшениця, але значну кількість пшениці Польща імпортує. Масово вирощують картоплю, цукровий буряк, кормові культури. Польща є найбільшим у світі експортером

Мал. 38.
Логотипи польських виробників харчових продуктів

яблучних консервів і посідає одне з провідних місць у виробництві компотів, свіжозаморожених полуниці й смородини. Швидкими темпами розвивається *тваринництво*, яке спеціалізується на м'ясо-молочному скотарстві, м'ясо-сальному свинарстві й птахівництві. На півдні поширене вівчарство.

ПОМІРКУЙТЕ

1. Користуючись шкільним атласом, визначте місце розташування в Польщі: а) Верхньої Сілезії – найбільшого промислового району та найбільшої міської агломерації (із центром Катовіце); б) головних транспортних коридорів, що з'єднують Польщу з іншими країнами Європи; в) найвідоміших туристичних центрів – Кракова, Варшави, Гданська, Сопота, Зеленої-Гури, Закопаного, Бельсько-Бяли. 2. Простежте зміну природних ресурсів у країні з півночі на південь і їхній вплив на просторову організацію господарства країни.

● **Просторова організація господарства Польщі.** У Польщі виокремлюють шість економічних районів, які різняться за площею, чисельністю населення, природними умовами, ресурсним потенціалом, роллю в територіальному поділі праці (мал. 39).

Померанія розміщена на узбережжі Балтійського моря, основою її господарського комплексу є сфери діяльності, що пов'язані з морем (морський транспорт, рибальство і рибопереробка, морське суднобудування), а крім того, хімічна, лісова і деревообробна промисловість. Розвинутий тут і курортно-оздоровчий комплекс. Найбільшими промисловими центрами Померанії є *Гданськ*, *Щецин* і *Гдиня*.

У центрі країни лежить **Мазовія**, що має вигідне економіко-географічне положення, розвинуту індустрію у *Варшаві* і *Лодзі*.

Район **Мала Польща** багатий на мінеральні ресурси. Його основу складають *Краків* (один з найбільших наукових, культурних, економічних і релігійних центрів Польщі, популярне місце туризму) і *Люблін* (процвітає промисловість, особливо автомобільна, харчова та металургія, потужний транспортний вузол, є важливим туристичним центром).

Для **Сілезії** характерний інтенсивний розвиток як промисловості, так і сільського господарства. Це основна металургійна та енергетична база країни з її важливими центрами *Катовіце* і *Вроцлав*.

● Зовнішньоекономічні зв'язки.

Відносини з Україною. Особливістю географії польської зовнішньої торгівлі є її сконцентрованість на Європі. Основними статтями імпорту є нафта й нафтопродукти, прокат чорних металів і сталь, залізна руда, пшениця, бавовна; в експорті домінує продукція машинобудування та обладнання, металообробної, текстильної, хімічної й нафтохімічної промисловості, сільськогосподарська продукція та продовольство. Основними торговельними партнерами Польщі є Німеччина, Італія, США, Китай, Франція, Чехія тощо.

Мал. 39. Економічні райони Польщі

Варшава (Warszawa)

- Населення – 1,8 млн осіб; густина населення – 3400 осіб/км².
- Місто лежить на Мазовецькій низовині, на обох берегах річки Вісла.
- Перші поселення на території сучасної Варшави належать до X ст. З 1413 р. Варшава стає столицею Мазовецького князівства, після 1596 р. – столицею всієї Польщі. З 1918 р. – столиця незалежної Польської держави.
- Варшава – великий економічний і транспортний центр країни. Розвинуті машинобудування та металообробка, хімічна промисловість, поліграфічна справа, виробництво якісної сталі. Широко представлена харчова, швейна, шкіряна промисловість. Варшава є вузлом 7 залізничних та 8 шосейних доріг, функціонують 2 порти, міжнародний аеропорт ім. Фридерика Шопена, з 1995 р. діє метрополітен.
- Місто має старовинні архітектурні будинки: Королівський замок, давні укріплення – «барбакани» (XVI ст.), готичний костюл Св. Яна, монастирі та костюли XVI–XVII ст., палацово-парковий комплекс Лазенки з палацами, павільйонами, театром та англійським парком і багато ін.

Сучасне українсько-польське співробітництво характеризується динамічним поступальним розвитком, глибинними історичними та культурними зв'язками. Уже кілька років поспіль обсяги торговельно-економічного співробітництва мають стійку тенденцію до зростання. Польща залишається найбільшим торговельним партнером України в регіоні. В Україні діють близько 1800 фірм із польським капіталом. Завдяки скасуванню безвізового режиму з країнами ЄС різко збільшилася трудова міграція українців до Польщі. За даними Об'єднання українців у Польщі, кількість українців, які мешкають у Польщі, становить уже 250–500 тис., на території країни перебуває до 800 тис. українських заробітчан.

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

- Польща – найбільший у світі експортер бурштину. Здавна країна славилася своїм бурштином, який понад 1000 років експортували Бурштиновим шляхом від Балтійського моря до Адріатичного узбережжя. Гданськ, місто на півночі Польщі, є відомим центром для бурштинового шопінгу.
- Одна з найдавніших у світі соляних копалень – Соляна шахта у Величці – збудована в XIII ст. Вона являє собою коридори й галереї на семи підземних рівнях, на глибинах від 57 до 198 м, загальною протяжністю понад 200 км. Її також називають «Підземним соляним собором» завдяки трьом каплицям і собору, який вирізали шахтарі в соляній горі. З 1978 р. ця шахта входить до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

З питання і завдання

1. Визначте переваги економіко-географічного положення Польщі.
2. Оцініть вплив основних чинників (вигідного географічного положення, природних і трудових ресурсів, споживчого, екологічного) на інтеграцію Польщі до економіки Євросоюзу.
3. Охарактеризуйте сучасну секторальну модель господарства Польщі. Наведіть аргументи, що визначають Польщу як економічно розвинену країну з постіндустріальною структурою економіки.

4. Назвіть провідні сфери міжнародної спеціалізації Польщі. Знайдіть і покажіть на карті найбільші промислові центри.
5. Із чим пов'язано вибір Польщі як місця навчання студентської молоді та працевлаштування українських заробітчан? Чи відомі вам особисто подібні факти з кола родичів або знайомих?

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 2

Тема: Розроблення картосхеми просторової організації економіки країни (за вибором)

Мета: узагальнити знання про складові економіки європейських країн та чинники розміщення виробництва і фінансів, формувати вміння визначати змістове наповнення картосхеми просторової організації структури господарства за видами діяльності; розвивати картографічні компетенції та вміння обґрунтовувати залежність просторового каркаса господарства від типу економіки й рівня розвитку країни.

Завдання:

1. Пригадайте існуючі форми просторової організації виробництва:
 - точкові (промисловий пункт, промисловий центр, транспортний пункт, фінансовий центр);
 - вузлові (промисловий вузол і промислова агломерація, транспортний вузол);
 - ареальні (сільськогосподарські зони, гірничодобувні басейни, лісопромислові райони, курортні зони);
 - регіональні (адміністративні одиниці – провінції, департаменти, землі, воєводства тощо; економічні райони).
2. Повторіть сутність поняття «чинники розміщення виробництва» та їхні види (сировинний, споживчий, паливно-енергетичний, водний, транспортний, науково-технічного прогресу (або наукоємності виробництва), трудових ресурсів, екологічний тощо).
3. Для обраного варіанта дослідження (одна з країн Європи) за тематичними картами атласу визначте спосіб картографічного зображення:

Сектор економіки	Параметр характеристики просторової організації економіки країни	Спосіб картографічного зображення
Первинний	Межі сільськогосподарських зон	Спосіб ареалів
	Родовища та басейни видобування мінеральних ресурсів (паливних, рудних та нерудних)	
	Райони лісозаготівлі	
Вторинний	Найпотужніші електростанції (ГЕС, ТЕС, АЕС, альтернативні джерела енергії)	
	Найбільші промислові центри та їхня промислова спеціалізація	Локалізовані діаграми
Третинний	Головні транспортні вузли (залізничні, порти, аеропорти)	
	Найважливіші фінансові центри	
	Курортні та рекреаційні зони	

4. Оформіть контурну карту за результатами проведеного аналізу карт атласу та вибору параметрів характеристики просторової організації економіки країни і способів їх картографічного зображення.
5. Зробіть висновки про залежність просторового каркаса господарства від типу економіки, рівня розвитку країни та чинників розміщення в її межах виробництва.

- **Офіційна назва** – Республіка Білорусь
- **Столиця** – Мінськ
- **Площа** – 207,6 тис. км²
- **Населення** – 9,5 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мови** – білоруська, російська
- **Форма державного правління** – республіка
- **Форма державного устрою** – унітарна держава
- **Адміністративний поділ** – 6 областей
- **Найбільші міста** – Мінськ, Гомель, Могильов, Вітебськ
- **ВВП на душу населення** – 5143 дол. (2017 р.)

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що спільного між Україною і Білоруссю в історичному минулому та рисах географічного положення?
2. У чому полягають особливості сучасного суспільно-політичного життя в Білорусі?
3. Яке ставлення в Білорусі до євроінтеграційних процесів своєї країни?
4. Яку роль відіграє офіційний Мінськ у вирішенні конфлікту на Сході України?

- **Місце країни у світі та регіоні. ЕГП країни.** Країна займає компактну територію на сході Європи, у басейнах річок Німан і Західний Буг. Білорусь межує на сході з Росією, на півночі та північному сході – з Латвією та Литвою, на заході – з Польщею, а на півдні – з Україною. Білорусь – північний сусід України та колишня радянська республіка, що не має виходу до моря. За площею вона порівнянна з такими європейськими країнами, як Велика Британія і Румунія, за чисельністю населення – як Швеція, Угорщина і Австрія.

Пращури білорусів оселилися на цій території близько 1500 років тому. За різних часів Білорусь входила до складу Київської Русі, Великого князівства Литовського, Польщі, Росії. У листопаді 1917 р. тут була проголошена радянська влада, що проіснувала до 1991 р. Після розпаду Радянського Союзу Білорусь одержала незалежність. Мінськ став штаб-квартирою Співдружності Незалежних Держав.

- **Основні чинники розвитку.** Білорусь дуже збіднена на мінерально-сировинну базу, однак має кваліфіковані трудові ресурси. Надра країни містять лише нерудні *мінеральні ресурси*: кам'яну та калійну сіль, фосфорити, торф, сировину для виробництва будівельних матеріалів (кварцові піски, гончарні глини, цементна сировина). Головними *річками* країни є Дніпро та його притоки (Прип'ять, Сож і Березіна), Західна Двіна, Німан і Західний Буг. У країні налічують понад 10 тис. озер, а Полісся є найбільшим у Європі районом *боліт* і заболочених земель (1/3 площі країни). *Ліси* вкривають близько 43 % території країни, з домінуванням хвойних порід.

Геоекологічне положення Білорусі ускладнюється наслідками аварії Чорнобильської АЕС в 1986 р., коли особливо постраждали південно-східні

області. Ці наслідки й досі позначаються на здоров'ї місцевого населення і відлякують потенційних туристів від країни.

У Білорусі посилюються процеси депопуляції, що призводять до зниження *працересурсного потенціалу*. Нині до трудових ресурсів належать 4,3 млн осіб (45 % від населення країни). Частка зайнятих у сільському господарстві, будівництві, промисловості зменшується, хоча і залишається підвищеною (у сільському господарстві – 10 %, у промисловості – 23 %), а питома вага працюючих у сфері послуг поступово збільшилася до 67 %. Трудові ресурси країни відзначаються високою кваліфікацією, оскільки в Білорусі чисельність студентів до чисельності населення у відповідному віці становить аж 91 %. Тому висока освіченість білорусів і наявна ефективна система підготовки кваліфікованих кадрів є однією з надважливих конкурентних переваг країни.

Серед природних багатств Білорусі особливе економічне значення мають *рекреаційні ресурси* (мінеральні води, лікувальні грязі, клімат тощо), але використовуються вони ще не повною мірою.

● **Система розселення.** Білорусь, як і інші слов'янські країни, переживає істотне зниження чисельності населення. Через значне перевищення смертності над народжуваністю природний приріст уже чимало років є від'ємним.

Населення розміщується територією країни вкрай нерівномірно: найзаселенішою є середня смуга країни, малонаселені північні райони та заболочене Полісся. Загалом *середня густина населення* становить 46 осіб/км². Останніми десятиліттями кількість містян швидко збільшується, і нині в містах мешкає вже 77 % населення. Найбільші міста: Мінськ (1,9 млн осіб), Гомель (535 тис.), Могильов (380 тис.), Вітебськ (377 тис.) та ін. У сільському розселенні переважають середні села. Із 2005 р. в країні існують такі поселення нового типу, як *агромістечка*, у яких умови життя максимально наближені до міських.

● **Сучасний стан господарства.** *Економічна політика* Білорусі спрямована на конверсію оборонної промисловості та створення ринкової економіки з потужним державним сектором. Більшість підприємств залишається в державній власності, а процесу приватизації підлягли лише підприємства торгівлі та сфери послуг. Держава продовжує сплачувати субсидії сільськогосподарському сектору й зберігає контроль за цінами.

Промисловість залишається важливою сферою діяльності господарства, у якій виробляється 40 % сучасного ВВП. У країні широко видобувають калійну сіль, торф, природні будівельні матеріали. Майже всю *електроенергію* (99 %) виробляють на ТЕС. Нафту й природний газ імпортують з Росії, оскільки власний видобуток мізерний. Основним виробництвом обробної промисловості є *машинобудування*. Білорусь виробляє вантажні автомобілі (мал. 40) і автопоїзди, надважкі самоскиди для гірничодобувної промисловості, трактори, бульдозери, сільськогосподарську техніку, побутову техніку на національних автогігантах «БелАЗ», «МАЗ», «БАЗ». Найбільші машинобудівні центри – Мінськ, Жодіно, Гомель. *Хімічна промисловість* ви-

Мал. 40. Кар'єрний самоскид заводу «БелАЗ» – один із найбільших у світі

робляє синтетичне волокно, органічні кислоти, лаки й фарби тощо. Потужне виробництво добрив створене на базі місцевих калійних солей. Традиційною для Білорусі є *текстильна промисловість* (виробництво лляних, вовняних, шовкових і бавовняних тканин), масово виробляють килимові вироби, штучне хутро й взуття.

Білорусь вирізняється продуктивністю *сільського господарства* і є важливим експортером продовольства. Нині аграрне виробництво спеціалізується на скотарстві, свинарстві, льонарстві й картоплярстві. *Тваринництво* дає $\frac{3}{4}$ усієї агропродукції, здебільшого поширене молочно-м'ясне скотарство. Білорусь є великим постачальником м'яса та молока. Навколо великих міст розвинуті свинарство й птахівництво. Основними *рослинними культурами* є жито, ячмінь, пшениця, льон-довгунець, цукровий буряк, бобові. Повсюдно у великій кількості вирощують картоплю й овочі.

Сфера послуг поступово стає визначальною в білоруській економіці, і 2016 р. на неї припадало вже 52 % ВВП. Найбільша частка ВВП припадає на торгівлю і громадське харчування, транспорт, освіту, фізичну культуру, страхування тощо.

У країні розвинені залізничний, автомобільний і трубопровідний види *транспорту*, які обслуговують внутрішні та зовнішні зв'язки країни. Білоруська залізниця здійснює близько 75 % усіх перевезень вантажів у країні і понад 50 % пасажирських. Протяжність залізниць – 5,5 тис. км. Розвинений автомобільний транспорт, річковий флот здійснює перевезення, переважно в басейні Дніпра. Повітряний транспорт розвинений відносно слабо, найбільший аеропорт діє неподалік Мінська. За радянські роки було збудовано широку мережу трубопроводів, зокрема нафтопроводів (1,52 тис. км) і газопроводів (5,3 тис. км), транзитні функції яких нині відіграють винятково важливу роль для економіки Білорусі.

ПОМІРКУЙТЕ

1. Користуючись шкільним атласом, визначте особливості пролягання головних транспортних комунікацій Білорусі: а) нафтопроводу «Дружба», б) газогону «Ямал–Європа», в) «критських» транспортних коридорів № 1 (Гданськ–Москва), № 2 (Берлін–Москва) та № 9 (Балтійське море – Чорне море). 2. Як впливає транзитне географічне положення Білорусі на її участь у МПП?

Міжнародний *туризм* у країні не набув широкого розвитку через слабо-розвинену туристичну інфраструктуру, а також радіоактивне забруднення близько $\frac{1}{5}$ території Білорусі внаслідок Чорнобильської катастрофи, коли особливо постраждали Гомельська та Могилевська області, що відлякує іноземних туристів. У 2016 р. до Білорусі приїхало всього 860 тис. туристів.

Мал. 41. Зубри в заповіднику «Біловезька Пуща»

Утім країна має унікальні природні рекреаційні об'єкти: природні ландшафти і мальовничі озера; історичні й архітектурні пам'ятки (меморіал Другої світової війни – Брестська фортеця, меморіальний комплекс «Хатинь», середньовічні замки в містах Мир і Ліда). На території Білорусі розміщена більша частина заповідника «Біловезька Пуща», у якому охороняють популяцію зубрів (мал. 41).

- Населення – 1,97 млн осіб; густина населення – 5660 осіб/км².
- Місто лежить на схилі Мінської височини, на березі ріки Свіслоч (басейн Дніпра).
- Відомий з 1067 р. під назвою Менеськ. Із XIV ст. перебуває у складі Литви і Польщі, а з 1793 р. – Російської імперії. У 1919 р. Мінськ стає столицею радянської Білорусі, а з 1991 р. – незалежної Білорусі.
- Мінськ – найбільший економічний і транспортний центр Білорусі. Розвинуті машинобудування (автомобілебудування, електроніка, побутова техніка), харчова, легка, поліграфічна промисловість, діє єдиний у Білорусі метрополітен, а також залізничний вокзал і міжнародний аеропорт.
- У Мінську чимало визначних історичних місць і пам'яток архітектури, зокрема Троїцьке передмістя (XV–XVII ст.), собор Св. апостолів Петра і Павла (1610–20), кафедральний собор Діви Марії (1700–10), костюл Св. Сімеона і Олени (1905–10) та ін.

Мінськ (Minsk)

• **Просторова організація господарства Білорусі.** Природні ресурси, історія розвитку, господарська спеціалізація областей Білорусі дуже різняться. Головний економічний центр країни – місто *Мінськ*, у якому виробляють більше чверті ВВП країни, це важливий науково-освітній і культурний центр Білорусі (мал. 42).

Щодо розміщення інших промислових центрів по території Білорусі, то характерною його особливістю є відносно рівномірний розподіл промисловості переважно в центральній і східній частинах країни, у таких великих містах, як *Гомель* (100 промислових підприємств переважно машинобудування та металообробки), *Могильов* (хімічна і нафтохімічна промисловість, машинобудування і металообробка, харчова і легка промисловість) і *Вітебськ* (розвинуті машинобудування, електронна, хімічна, деревообробна промисловість, великий центр трикотажу і килимових виробів). На заході країни підвищена питома маса агровиробництва.

• Зовнішньоекономічні зв'язки.

Відносини з Україною. Білорусь підтримує зовнішньоекономічні зв'язки зі 170 країнами світу. В основі експорту – продукція легкої промисловості, тракторо- та автомобілебудування; імпортує – енергоносії, машини, устаткування, транспортні засоби, продукцію хімічної промисловості. Головними торговельними партнерами Білорусі традиційно є Росія, Німеччина, Україна, Латвія.

Українсько-білоруським відносинам притаманні стабільність, взаємна зацікавленість у нарощуванні співробітництва, насампе-

Мал. 42. Области Білорусі

ред – торговельно-економічного, що зумовлено географічною близькістю, високим рівнем виробничих і науково-технічних зв'язків практично в усіх сферах діяльності. Товарообіг між двома країнами становить близько 3,6 млрд дол. (2016 р.). Постійною є взаємодія України з Білоруссю в гуманітарній сфері, до чого спонукають історичні традиції, близькість культур, суміжність територій, проживання в Білорусі 237 тис. українців, а в Україні близько 275 тис. білорусів. Білорусь із 2014 р. бере активну участь у вирішенні військово-політичного конфлікту на Сході України, надавши свій нейтральний майданчик (Мінський переговорний процес) задля мирного врегулювання ситуації на Донбасі.

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

- Білорусь – країна Європи, але не отримала членство в Раді Європи, громадяни республіки не мають права відстоювати свої інтереси в Страсбурзькому суді, до того ж країна Білорусь – єдина європейська країна, де все ще застосовують смертну кару.
- Білорусь – країна стартапів. Саме тут були створені ігри World of Tanks, мобільний месенджер Viber, додаток Msqrd й багато іншого. Білоруський Парк високих технологій іноді називають «Кремніевою долиною Східної Європи».

Запитання і завдання

1. Визначте риси ЕГП Білорусі та їхній вплив на зовнішньополітичне й зовнішньоекономічне життя країни.
2. Охарактеризуйте основні чинники розвитку господарства Білорусі та на їх підставі визначте місце країни в міжнародному поділі праці.
3. У чому полягає особливість розселення населення в Білорусі? До якого типу населених пунктів варто включати агромістечка, що почали розбудовуватися в країні з 2005 р.? Чи доцільно це явище розглядати як прояв субурбанізації?
4. Які зміни відбуваються в структурі економіки Білорусі? Покажіть на карті найбільші промислові центри та промислові райони країни.
5. Назвіть характерні риси просторової організації господарства Білорусі.
6. Які тенденції мають сучасні українсько-білоруські відносини?

§ 13. РОСІЯ

- **Офіційна назва** – Російська Федерація
- **Столиця** – Москва
- **Площа** – 17 млн км²
- **Населення** – 142,2 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – російська
- **Форма державного правління** – президентсько-парламентська республіка
- **Форма державного устрою** – федеративна держава
- **Адміністративний поділ** – 21 республіка, 9 країв, 46 областей, 2 міста федерального значення, 4 автономних округи й 1 автономна область
- **Найбільші міста** – Москва, Санкт-Петербург, Новосибірськ, Єкатеринбург, Нижній Новгород, Казань
- **ВВП на душу населення** – 8447 дол. (2017 р.)

● Загальні відомості та ЕГП країни.

Росія – найбільша за площею країна світу, яка на 25 % території розміщена в Європі, решта – в Азії (Сибір і Дальній Схід). Вона тягнеться в широтному напрямку на 9 тис. км (11 часових поясів). Територія Росії обмежена здебільшого морськими кордонами: понад $\frac{2}{3}$ її кордонів є морськими й лише $\frac{1}{3}$ – суходільними.

Слов'янські держави у Східній Європі відомі ще з IX ст., однак лише в XIV ст. почалося об'єднання руських земель навколо Москви. Поступово землі на захід, південь та на схід від столиці ставали складовими імперії, яка воювала із сусідами (шведами, турками тощо), зміцнюючи свою могутність. Наприкінці грудня 1922 р. утворився Радянський Союз, до складу якого первісно увійшли Росія, Україна, Білорусь і Закавказька республіка. У кінці 1992 р. СРСР перестав існувати, Російська Федерація стала найбільшою суверенною державою у світі.

Росія – президентсько-парламентська республіка на чолі з президентом, який відповідає за діяльність уряду та є верховним головнокомандувачем, йому підпорядковуються силові міністерства та спецслужби. Законодавча влада здійснюється двопалатними федеральними зборами.

● **Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** Надра країни є «геологічною коморою» світового значення, де наявні величезні поклади *мінеральних ресурсів*:

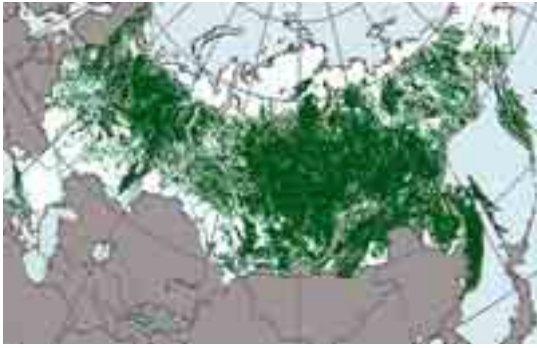
- ▶ паливних ресурсів: вугілля (Кузнецький, Печорський, Іркутський, Південно-Якутський кам'яновугільні та Кансько-Ачинський і Підмосковний буровугільні басейни); нафти й газу (Волго-Уральський, Західносибірський, Північнокавказький); торфу (Центральна Росія), горючих сланців (Поволжя) й урану;
- ▶ рудних ресурсів: залізних руд – на Уралі, в Сибіру, КМА (Курська магнітна аномалія); марганцевих руд – на Уралі та Сибіру; кольорових металів (мідних, поліметалевих, олов'яних, алюмінієвих (боксити), дорогоцінних, рідкісних і рідкоземельних) – на Уралі та в Західному Сибіру;
- ▶ нерудних ресурсів: калійної та кам'яної солі, фосфоритів, апатитів, сірки, азбесту, алмазів, різноманітних будівельних матеріалів тощо.

У Росії налічують близько 120 тисяч *річок* (завдовжки понад 10 км). Найбільші з них – Об, Єнісей, Лена, Північна Двіна, Печора, Індигірка, Колима, що впадають у Північний Льодовитий океан. Найповноводніша – Єнісей (585 км³/рік), а найдовша – Об (5410 км). До басейну Тихого океану належать Амур, Анадир тощо, Атлантичного – Дон, Кубань, Нева тощо. Волга – найдовша річка Європи (3694 км) – впадає у Каспій. У Росії налічують близько 2 млн *озер*. Байкал – найглибше у світі озеро (максимальна глибина – 1620 м, містить понад 20 % усіх запасів прісної води на поверхні Землі). Значна частина острівної Арктики охоплена льодовиками, а величезні території Західного Сибіру – *болотами*. *Лісистість* території Росії – 49 % ($\frac{1}{5}$ частина лісів світу і $\frac{1}{2}$ хвойних лісів). Лише половина площі лісів країни доступна для експлуатації (мал. 43).

ПРИГАДАЙТЕ

1. До складу яких частин світу належить Росія?
2. З якими країнами межує Росія суходолом? Наскільки справедливо стверджувати, що найбільша за площею у світі держава має найбільшу кількість сусідів?
3. Яку роль відіграє Росія в сучасному політичному житті світу та Європи?

Мал. 43. Поширення лісів територією Росії

Природні *рекреаційні ресурси* (моря, річки, озера, мінеральні води, мальовничі ландшафти) дуже різноманітні. Однак суворі кліматичні умови, невирішені екологічні проблеми, відсталість інфраструктури значно знижують можливості їх повноцінного використання.

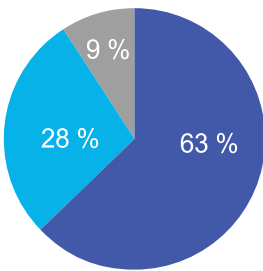
Через загальне скорочення населення країни скорочуються і *трудові ресурси*, особливо швидко це відбувається у виробничій сфері. Це пов'язано як з переходом частини економічно активного населення

в невиробничу сферу (мал. 44), так і зі зростанням безробіття. Більше половини працівників виробничої сфери належать до робітників некваліфікованої праці.

• **Населення.** У Росії складна демографічна ситуація. Тривалий час панує від'ємний природний приріст населення (–0,08 % у 2016 р.), за низької народжуваності й підвищеної смертності; чисельність населення з 1990 р. постійно зменшується.

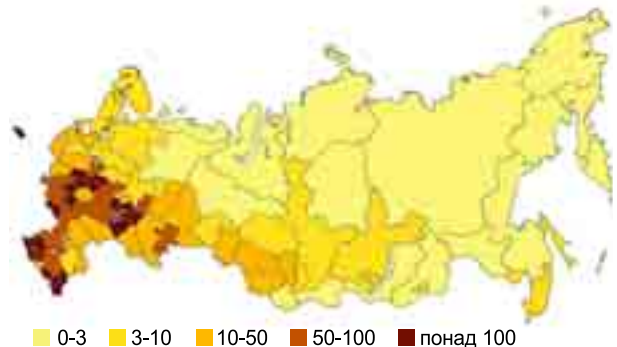
Росія – багатонаціональна держава, на території якої мешкають понад 200 народностей, серед яких переважають етнічні росіяни. Найбільшими за чисельністю етнічними групами є татари, українці, чуваші, башкири, білоруси, мордвини, чеченці, вірмени тощо. У Росії проживає найбільша у світі *українська діаспора* (близько 7 млн українців). Найбільше українців проживає в Москві, Санкт-Петербурзі, Приамур'ї, Приморському краї, Тюменській області, а також на Кубані, куди за часів Катерини II переселено українських козаків. Значна частина українців у Росії є не просто тимчасові працівники на заробітках, вони обіймають вагомі посади в урядових структурах, у нафтогазовому та фінансовому секторах.

Зважаючи на природні особливості, населення в країні розміщене вкрай нерівномірно. *Середня густина населення* становить усього 9 осіб/км², а в Сибіру мешкає менше 25 % населення країни (мал. 45).

■ Сфера послуг
 ■ Промисловість
 ■ Сільське господарство

Мал. 44. Розподіл трудових ресурсів Росії за секторами економіки (2016 р.)

Мал. 45. Густина населення по території Росії (осіб/км²)

Рівень урбанізації досяг 74 % і кількість міського населення продовжує зростати. Нині в країні налічують понад 1 тис. міст і більше 2 тис. селищ міського типу. Переважна кількість міського населення мешкає у великих містах (табл. 1), найбільші з яких об'єднуються в агломерації (Московська, Петербурзька, Єкатеринбурзька, Новосибірська й ін.).

Таблиця 1. Найбільші міста Росії

№	Місто	Заснування	Площа, км ²	Населення, млн осіб
1	Москва	1147 р.	1081	12,3
2	Санкт-Петербург	1703 р.	1439	5,2
3	Новосибірськ	1893 р.	506,7	1,6
4	Єкатеринбург	1723 р.	491	1,5
5	Нижній Новгород	1221 р.	411	1,2

● **Сучасний стан господарства.** Росія – індустріально-аграрна країна, у якій здійснюється перехід до соціально орієнтованої ринкової **економіки**. Частка російської економіки у світі незначна (3 % ВВП), хоча країна входить до Групи двадцяти (G-20) найбільших економік світу. Росія й досі дуже централізована держава, де монополія влади (з Москви) істотна як у політичній сфері, так і при перерозподілі економічних ресурсів країни. Власне сама столиця є найбільшим економічним регіоном країни, частка якого у ВВП Росії в 2016 р. становила 16,2 %. У країні створені численні державні монополії (*холдинги*) у більшості привабливих секторах економіки (Газпром, ВТБ, Роснафта, Сбербанк, Російські залізниці, Транснафта та ін.).

Російська **промисловість** має складну структуру, її частка у ВВП становить 33 %, на промислових підприємствах зайнято понад 27 % працівників. Росія посідає лідерські позиції у світі за видобутком природного газу (642 млрд м³ – II місце), нафти (554 млн т – II), залізної руди (101 млн т – V), вугілля (385 млн т – VI), апатитів, калійної і кам'яної солі, фосфоритів, алмазів тощо. Останнім часом зростає виробництво *електроенергії*, переважно на ТЕС (66 %). У Росії збудовані одні з найбільших у світі ГЕС Ангаро-Єнісейського та Волзького каскадів. Перша у світі АЕС була російською (Обнінська в Калузькій області, побудована 1954 р.). Нині в країні діють 10 АЕС, що виробляють 19 % електроенергії.

Металургія є базовим виробництвом Росії. Найбільшою металургійною базою країни є Урал (Магнітогорськ, Челябінськ, Нижній Тагіл), де виплавляється майже 50 % російського чавуну й сталі. Велика металургійна база сформувалася в Сибіру (Новокузнецьк) та в Центральній Росії (Липецьк, Тула). **Машинобудування** перебуває в глибокій кризі (за винятком автомобілебудування та збирання персональних комп'ютерів) через різке скорочення внутрішнього попиту і неконкурентоспроможність російської продукції на зовнішніх ринках. Центрами авіабудування є Казань, Нижній Новгород, Самара. Виробництво автомобілів зосереджено в Тольятті (АвтоВАЗ), Нижньому Новгороді (ГАЗ), Набережних Човнах (КамАЗ). Центрами російського суднобудування є Санкт-Петербург, Северодвінськ, Нижній Новгород; підприємства з випуску електронної продукції працюють у Москві, Санкт-Петербурзі, Новгороді, Володимирі тощо.

Хімічна промисловість орієнтована на зовнішній ринок і спеціалізується на виробництві мінеральних добрив, хімічних волокон, автошин,

організації тощо. *Лісовий комплекс* Росії виробляє пиломатеріали, деревні плити, фанеру, товарну целюлозу, папір, картон, меблі тощо. *Легка промисловість* – один з найстаріших видів діяльності країни, що спеціалізується на виробництві льняних, бавовняних і шовкових тканин (Іваново, Орехово-Зуєво, Москва). По всій території Росії працюють підприємства *харчової промисловості*: м'ясної, маслоробної, молочної, молочноконсервної, кондитерської промисловості, пивоваріння тощо.

У *сільському господарстві* переважає *землеробство*. Країна володіє 10 % усіх орних земель світу, більше $\frac{4}{5}$ ріллі в Росії припадає на Центральне Поволжя, Північний Кавказ, Урал і Західний Сибір. Основні агрокультури: зернові (пшениця, ячмінь, кукурудза), цукровий буряк, соняшник, картопля, льон. Здавна в Росії вирощували плодові дерева: на півночі – яблуні, вишні, груші, сливи; на півдні – до них додаються черешні, абрикоси, персики, хурма. Багато вирощують ягідних культур (смородину, агрус, малину, ожину). Основу *тваринництва* становить розведення великої рогатої худоби, свиней, а також птахівництва, оленярство.

В умовах переходу Росії до ринкової економіки зростає роль **третинного сектору**, на який припадає вже 63 % ВВП. Найбільшими його галузями стали торгівля, транспорт, фінанси, кредит і страхування, зв'язок, розвиваються туристична (зокрема, готельна) і банківська сфери, медицина, освіта тощо. Останніми десятиліттями *оптова і роздрібна торгівля* стала одним із найбільших секторів економіки Росії, 2016 р. в ній було задіяно 19 % від усіх працюючих у сфері послуг.

Транспорт Росії забезпечує зв'язки між ланками господарства й окремими її територіями. Залізничі розміщені нерівномірно (загальна довжина 87 тис. км – III місце у світі), найгустіше – в Європейській частині, їх майже немає на півночі Сибіру. Важлива транспортна артерія – Транссибірська магістраль (≈9,3 тис. км, мал. 46).

Шосейних шляхів у країні налічується 1,28 млн км, ліпші з них проходять на заході та півдні Європейської частини, тим часом у багатьох регіонах панує бездоріжжя. Морський транспорт забезпечує розвиток внутрішніх зв'язків і зовнішньоекономічну діяльність. Основні порти – на Чорному, Балтійському, Баренцовому, Білому та Японському морях. Роль річкового транспорту різко зростає на Півночі, у Сибіру й на Далекому Сході. У багатьох районах Півночі та Далекого Сходу єдиним видом

Мал. 46. Транзитні залізничні магістралі Росії

транспорту є авіація; найбільші аеропорти діють у Москві, Санкт-Петербурзі, Новосибірську, Єкатеринбурзі тощо. Найбільший авіаційний холдинг – «Аерофлот» (хаб – Шереметьєво).

Туризм у Росії активно розвивається. Туристів приваблює багата культурна спадщина і природа Росії. За останні п'ять років чисельність іноземних туристів значно зросла і 2016 р. становила 24,5 млн осіб. Більшість туристичних центрів зосереджено в Санкт-Петербурзі та Москві, велику популярність мають міста «Золотого кільця» з їхньою неповторною архітектурою та історією.

ПОМІРКУЙТЕ

1. Користуючись шкільним атласом, визначте місцеположення та найбільші райони зосередження видів виробництв Росії: а) первинної сфери економіки (вугільної, нафтової та газової промисловості); б) обробної промисловості (чорної та кольорової металургії, транспортного машинобудування, хімічної індустрії); в) туризму як складової сфери послуг. 2. Простежте залежність спеціалізації районів Росії від основних чинників розміщення виробництва і фінансів.

● **Характерні риси просторової організації господарства.** Росію поділено на 12 великих економічних районів, з огляду на природні й економічні особливості цієї великої території.

Європейська частина Росії займає 25 % території, де мешкає понад 80 % населення. Тут розміщені 12 міст-мільйонерів, більша частина великих міських агломерацій, виробляється 85 % промислової та сільськогосподарської продукції. До Європейської частини належать Центральна Росія, Північ, Північний Кавказ, Поволжя, Урал.

Основними промисловими центрами Європейської Росії є *Москва*, *Санкт-Петербург* (важливий економічний, науковий, туристичний і культурний центр Росії), *Нижній Новгород* (машинобудування, металообробка, інформаційні технології), *Казань* (машинобудування, хімічна промисловість), найбільший у Росії ІТ-парк і один із найбільших у Європі технопарк «Ідея», *Самара* (машинобудування), *Ростов-на-Дону* (порт п'яти морів, значний промисловий, науковий і культурний центр півдня країни), *Єкатеринбург* (головний культурний, науково-освітній і промисловий осередок Уральського району) і *Уфа* (великий транспортний і логістичний вузол).

Азійська частина Росії охоплює 75 % території, а мешкає тут усього 20 % населення. До Азійської частини належать Західний і Східний Сибір, Далекий Схід. Видобуток нафти й природного газу зосереджений у Західному Сибіру; ГЕС, кольорова металургія та лісова промисловість – у Східному Сибіру; Далекий Схід відомий видобутком золота, алмазів, виловом риби та морепродуктів. Основними промисловими центрами та вузлами є *Новосибірськ* (найбільше місто Сибіру, є великим транспортним, індустріальним та науковим центром), *Омськ* (центр ВПК, машинобудування, металургії) і *Красноярськ* (один із найважливіших транспортних і промислових вузлів).

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Після впровадження економічних санкцій у 2014 р. провідних країн світу (ЄС, США, Канади, Австралії) проти агресії з боку Російської Федерації щодо України її зовнішньоекономічна політика була переорієнтована на співпрацю з Китаєм, країнами БРИКС, СНД і Туреччиною. До них Росія масово експортує паливо, пально-мастильні та сировинні матеріали, машини й устат-

Москва (Moscow)

- Населення – 12,4 млн мешканців (2017 р.); густота населення – 4830 осіб/км².
- Москва лежить у Європейській частині країни, на р. Москва.
- Уперше згадується в літописі 1147 р. З XIII ст. стала центром князівства, з другої половини XV ст. – столицею єдиної Російської держави. З перенесенням столиці Росії до Санкт-Петербурга в 1712 р. зберегла значення другої столиці. З 1918 р. після встановлення радянської влади стала столицею РРФСР, а з 1991 р. – Російської Федерації.
- Москва – найбільший економічний центр країни, тут розвинуті автомобілебудування, верстатобудування, електротехнічна промисловість, металургійні, годинникові, хімічні та нафтохімічні заводи, підприємства легкої та харчової промисловості. Це великий транспортний вузол: 9 залізничних вокзалів, автошляхи, 3 річкові порти, 6 аеропортів, діє метрополітен (з 1935 р., 207 станцій).
- Історичне ядро Москви – ансамбль Московського Кремля, Червона площа, храм Василя Блаженного. Славнозвісні архітектурні комплекси монастирів (Андроникова, Донського, Свято-Данилів, Новодівочого та ін.), ансамблі садиб (Кусково, Останкіно, Царицине тощо), церкви та окремі будівлі XVII ст., житлові та громадські споруди XVIII ст. – першої половини XIX ст. у стилі класицизму.

кування, зброю, текстиль, хімікати й ін.; в імпорті переважають машини й устаткування, м'ясо, цукор, цитрусові, чай тощо.

Двосторонні відносини між *Україною* і Росією завжди будувалися на принципах рівноправного партнерства. Проте все кардинально змінилося з лютого 2014 р., коли Росія вчинила анексію Криму, розв'язала кривавий конфлікт на Сході України. Тому й українсько-російська торговельно-економічна співпраця останніми роками здійснювалася у складних умовах, що призвело до зменшення обсягів товарообігу. Якщо ще 2013 р. Росія була основним торговельним партнером України, то 2016 р. першість в експортно-імпортних операціях України посів Європейський Союз. У 2016 р. ці тенденції доповнилися двостороннім запровадженням обома країнами ембарго щодо продовольчих і промислових товарів, ускладненням транзиту територією обох країн тощо.

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

- Транссибірська залізнична магістраль (Транссиб) – найдовша залізниця у світі. Великий Сибірський Шлях, що з'єднує Москву з Владивостоком (тривалість подорожі швидкісним фірмовим потягом – понад 6 діб, протяжність 9298 км), перетинає 8 часових поясів, проходить через 87 міст і населених пунктів і долає 16 річок.
- У культурній столиці Росії – Санкт-Петербурзі – налічують 2000 бібліотек, 221 музей, 100 концертних організацій, понад 80 театрів, 80 клубів і будинків культури, 62 кінотеатри, 45 картинних галерей.

Запитання і завдання

1. Які переваги ЕГП Росії? Які риси властиві сучасному геополітичному положенню Росії?
2. Перелічіть чинники, що визначили спеціалізацію Росії в МПП. До якої категорії країн за структурою економіки належить РФ?
3. Порівняйте систему розселення населення Європейської та Азійської частин Росії. У чому полягають причини виявлених відмінностей?

4. Назвіть провідні ТНК Росії. Визначте їхню сферу спеціалізації. Покажіть на карті найбільші промислові райони Росії.
5. Які види діяльності третинного сектору економіки Росії мають пріоритетний розвиток у країні і досягли міжнародного визнання?
6. Визначте характерні риси просторової організації господарства Росії. Яку роль відіграє Москва в економічному житті країни?
7. Як відобразилися на зовнішній економічній діяльності Росії санкції ООН та Євро-союзу у зв'язку з агресією РФ проти України? Які зміни відбулися в українсько-російських зв'язках на тлі анексії Криму та конфлікту на Донбасі?

● ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Тести з однією правильною відповіддю

1. Субрегіон Європи, у якому немає жодної монархії:
А Північний **Б** Західний **В** Східний **Г** Південний
2. До значних за площею (понад 500 тис. км²) країн Європи належить:
А Білорусь **Б** Німеччина **В** Польща **Г** Франція
3. За показником ІЛР найрозвиненішою країною Європи та світу є:
А Велика Британія **Б** Франція **В** ФРН **Г** Норвегія
4. У якій країні Європи серед мінеральних природних ресурсів виділяються запаси кам'яного та бурого вугілля, калійних солей і будівельних матеріалів?
А Італія **Б** Німеччина **В** Франція **Г** Велика Британія
5. Яка країна має значні гідроенергетичні ресурси, посідаючи в Європі III місце після Норвегії та Швейцарії?
А Франція **Б** Італія **В** Німеччина **Г** Велика Британія
6. Яка країна Європи може характеризуватися таким набором мінерально-сировинних ресурсів: кам'яне вугілля, мідна руда, бурштин?
А Франція **Б** Польща **В** Білорусь **Г** Італія
7. Країна, якій належить найбільший острів на Землі:
А Данія **Б** Росія **В** Велика Британія **Г** Франція
8. Країна Європи, що посідає I місце у світі за кількістю об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО:
А Франція **Б** Росія **В** Німеччина **Г** Італія
9. Під час шостого розширення (1 квітня 2009 р.) до блоку НАТО увійшла:
А Хорватія **Б** Чорногорія **В** Македонія **Г** Австрія

Тести на встановлення відповідності

10. Установіть відповідність між концернами ФРН та сферами їхньої спеціалізації:

А Автомобілебудування Б Авіаційна промисловість В Хімічна промисловість Г Чорна металургія Д Електротехніка, електроніка	1 Siemens, Robert Bosch 2 Bayer, BASF 3 Volkswagen, Daimler 4 Airbus
---	---

11. Установіть відповідність між країною та одиницями адміністративно-територіального устрою:
А департаменти	1 Велика Британія
Б області	2 Франція
В кантони та напівкантони	3 Польща
Г воеводства	4 Італія
Д історичні області та графства	
12. Установіть відповідність між країнами та поєднанням їх форм державного правління і устрою:
А Швеція	1 федеративна республіка
Б Італія	2 унітарна республіка
В Бельгія	3 федеративна монархія
Г Австрія	4 унітарна монархія
Д Швейцарія	

Тести з кількома правильними відповідями

13. Сухопутними сусідами Німеччини є:
А Чехія	Г Іспанія
Б Угорщина	Д Австрія
В Швеція	Е Нідерланди
14. До складу мегалополісу «Золотий банан» (або європейський «Сонячний пояс») входять агломерації:
А Іспанії	Г Нідерландів
Б Німеччини	Д Андорри
В Італії	Е Словенії
15. Які країни є членами Європейського Союзу?
А Австрія	Г Ісландія
Б Литва	Д Сербія
В Норвегія	Е Болгарія
16. Велика Британія, Польща й Данія є членами:
А НАТО	Г ЮНЕСКО
Б АСЕАН	Д ЄС
В МЕРКОСУР	Е Франкофонії

Тести з пропущеними відповідями

17. Парламент якої країни є найстарішим у світі? _____.
18. Країна з м'яким кліматом, розвинутою промисловістю, провідний виробник нафти у Європі, видобуває вугілля й газ, має важливий фінансовий центр, сільське господарство спеціалізується на тваринництві: країна _____; столиця _____; регіон _____.
19. Унітарна конституційна монархія у Європі, має значні запаси залізної руди та експортує її; виробляє та експортує автомобілі, літаки, устаткування для лісової й целюлозно-паперової промисловості, папір, лісову продукцію, рівень урбанізації становить приблизно 90 %: країна _____; столиця _____; регіон _____.
20. Східноєвропейська країна, населення якої належить до уральської мовної сім'ї, є великим виробником глинозему, автобусів, не має виходу до моря: країна _____; столиця _____; регіон _____.

РОЗДІЛ II. АЗІЯ

Тема 1. Загальна характеристика Азії

Ви дізнаєтеся про:

- склад та особливості ЕГП Азії;
- сучасний стан політичної карти Азії та типологію країн за різними ознаками (формою державного правління, формою державного устрою, рівнем економічного розвитку);
- вплив на ситуацію в Азії інтеграційних процесів (членство в міжнародних організаціях, що іноді ідеологічно різняться між собою) та наявність збройних конфліктів і проявів тероризму;
- специфіку природних умов і ресурсів, структуру та розселення народонаселення Азії;
- особливості стану та тенденції змін економіки країн Азії; причини нерівномірності розвитку її субрегіонів.

Ви навчитеся:

- оцінювати географічне положення Азії як чинник економічного розвитку (на регіональному та країнознавчому рівнях);
- порівнювати ресурсозабезпеченість, працересурсний потенціал, особливості демографічних і урбанізаційних процесів субрегіонів Азії;
- обґрунтовувати закономірності розміщення основних районів добувної, обробної промисловості, сільського господарства та сфери послуг в Азії з позиції впливу проявів глобалізації на міжнародний поділ праці;
- пояснювати виникнення міжнародних конфліктів в Азії та висловлювати власні судження щодо шляхів їх вирішення;
- використовувати наявний комплекс джерел інформації для складання комплексної характеристики країн та субрегіонів Азії.

§ 14. ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ АЗІЇ. СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА АЗІЇ

ПРИГАДАЙТЕ

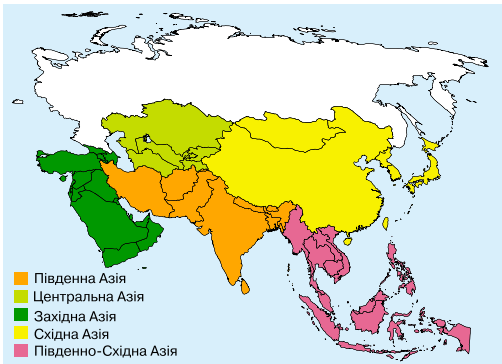
1. Назвіть субрегіони, на які поділяється Азія. Визначте підґрунтя розмежування країн за субрегіонами Азії.
2. Які осередки давніх і середньовічних цивілізацій існували на території Азії? Як вплинула європейська експансія на розвиток країн Азії?
3. У яких країнах і субрегіонах Азії спостерігаються сучасні прояви сепаратизму й тероризму? Які причини їх виникнення?

● **Економіко-географічне положення. Склад регіону.** Азія – частина світу, що майже повністю лежить у Північній півкулі і займає східну частину материка Євразія, у басейнах Атлантичного, Індійського і Тихого океанів, а також острови й архіпелаги, найбільшими з яких є Зондський архіпелаг, Японські, Тайвань, Хайнань, Андаманські, Шрі-Ланка, Кіпр та інші. Площа Азії (без РФ, яка за класифікацією ООН віднесена до Європи) – близько 30,3 млн км², площа островів – понад 2 млн км².

ЕГП Азії характерні такі особливості:

- 1) більшість країн має вихід до морів Тихого, Індійського і Атлантичного океанів, де проходять важливі міждержавні торговельні шляхи;
- 2) менш вигідне географічне положення мають країни, що є внутрішньоконтинентальними (10 країн – Вірменія, Узбекистан, Киргизстан, Афганістан, Монголія, Лаос, Непал тощо), хоча завдяки прокладанню Євразійського сухохідного мосту між Азією та Європою («Новий Шовковий шлях», відкритий з 2015 р.), ТГП цих країн значно поліпшиться;
- 3) державні кордони багатьох країн проходять чітко вираженими природними межами (наприклад, Гімалаї), які іноді перешкоджають розвитку економічних і культурних зв'язків;
- 4) спостерігається складна геополітична ситуація в ряді субрегіонів (Західна, Південна і Східна Азія) і між сусідськими країнами (наприклад, арабо-ізраїльське протистояння, Пакистан–Індія тощо).

Азію поділяють на п'ять субрегіонів (мал. 47), що відрізняються один від одного комплексом природних, історичних, культурних, релігійних чинників. Безумовне лідерство за площею території, чисельністю населення та економічним потенціалом належить Східній Азії, друге місце за чисельністю населення і виробництвом ВВП посідає Південна Азія, а найбільша кількість країн і збройних конфліктів властива для найнестабільнішого азійського субрегіону – Західної Азії (традиційно називають Південно-Західна).

Мал. 47. Субрегіони Азії за класифікацією ООН

● **Політична карта Азії.** У давнину в Азії існували могутні імперії, що визначали хід світової історії, однак сучасна політична карта сформувалася переважно в Новий і Новітній часи. Колонізація Азії розпочалася

наприкінці XV ст., коли Васко да Гама відкрив морський шлях до Індії. До 1900 р. майже 55 % території Азії займали колоніальні володіння, що належали Великій Британії, Нідерландам, Португалії, Франції, Японії, Росії тощо. У колоніях Азії мешкало понад 90 % азійського населення. Розпад колоніальної системи завершився після Другої світової війни.

Сучасна політична карта Азії складається із 47 незалежних держав (табл. 1) і понад 10 залежних територій. Більшість азійських держав – унітарні республіки, федеративний устрій мають 7 країн (Пакистан, Малайзія, ОАЕ, Індія, Ірак, Непал, М'янма). В Азії збереглася найбільша у світі кількість монархій (13), причому дві з них є виборними монархіями (Малайзія та ОАЕ).

Таблиця 1. Особливості складу Азії

Ознаки	Розподіл країн за групами
Кількісні характеристики складу	
Розміри території (площа)	2 – <i>гіганти</i> (Китай, Індія); 5 – <i>великі</i> (Казахстан, Саудівська Аравія, Індонезія, Іран, Монголія); 6 – <i>значні</i> (Пакистан, Туреччина, М'янма, Афганістан, Ємен, Таїланд); 16 – <i>середні</i> (Туркменістан, Узбекистан, Ірак, Японія, Малайзія, В'єтнам, Оман, Філіппіни, Лаос, Киргизстан, Сирія, Камбоджа, Бангладеш, Таджикистан, Непал, КНДР); 13 – <i>малі</i> (Південна Корея, Йорданія, Азербайджан, ОАЕ, Грузія, Шрі-Ланка, Бутан, Вірменія, Ізраїль, Кувейт, Тімор-Лешті, Катар, Ліван); 2 – <i>невеликі</i> (Кіпр, Бруней); 3 – <i>карлики</i> (Сінгапур, Бахрейн, Мальдіви).
Чисельність населення (на 2017 р.)	7 – <i>гіганти</i> (Китай, Індія, Індонезія, Пакистан, Бангладеш, Японія, Філіппіни); 6 – <i>великі</i> (В'єтнам, Іран, Туреччина, Таїланд, М'янма, Республіка Корея); 9 – <i>середні</i> (Ірак, Афганістан, Непал, Малайзія, Узбекистан, Саудівська Аравія, Ємен, КНДР, Шрі-Ланка); 19 – <i>малі</i> (Казахстан, Сирія, Камбоджа, Азербайджан, Таджикистан, Йорданія, Ізраїль, Лаос, Ліван, ОАЕ, Сінгапур, Киргизстан, Туркменістан, Грузія, Оман, Вірменія, Монголія, Кувейт, Катар); 6 – <i>карлики</i> (Бахрейн, Тімор-Лешті, Кіпр, Бутан, Бруней, Мальдіви).
Якісні характеристики складу	
ФДП	13 – <i>монархій</i> (Японія, Бруней, Малайзія, Камбоджа, Таїланд, Бутан, Йорданія, Кувейт, Катар, ОАЕ, Саудівська Аравія, Бахрейн, Оман); 34 – республіки різного типу.
ФДУ	7 – <i>федерацій</i> , 40 – <i>унітарні</i> .
Рівень економічного розвитку	3 – <i>економічно розвинуті</i> (Японія, Ізраїль, Кіпр); 11 – <i>країни з перехідною економікою</i> (Грузія, Вірменія, Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Туркменістан, Таджикистан, Узбекистан, Монголія, Туреччина – економіка якої тривалий час набувала європейської орієнтації, Китай – модель-симбіоз ринкових відносин і планово-регульованої економіки); 33 – <i>країни, що розвиваються</i> .
ІЛР (на 2017 р.)	11 – <i>дуже високий</i> (Сінгапур, Японія, Республіка Корея, Ізраїль, Бруней, Кіпр, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ, Бахрейн, Кувейт); 16 – <i>високий</i> (Оман, Казахстан, Малайзія, Іран, Грузія, Туреччина, Шрі-Ланка, Ліван, Азербайджан, Вірменія, Йорданія, Таїланд, Китай, Монголія, Мальдіви, Узбекистан); 16 – <i>середній</i> (Туркменістан, Індонезія, В'єтнам, Філіппіни, Киргизстан, Ірак тощо); 3 – <i>низький</i> (Сирія, Ємен, Афганістан). Відсутня у звіті КНДР.

Азія залишається політично дуже неспокійною частиною світу. У наші дні відбувається понад 30 конфліктів у 16 країнах. Особливістю війн ХХІ ст. стала небувала збройна активність радикальних ісламістів, які ведуть справжні терористичні операції в Афганістані, Іраку, Ірані, Ємені, Лівані, Сирії, Таїланді, Філіппінах, Туреччині, Пакистані. З початку ХХІ ст. в Азії у цих кривавих конфліктах загинуло понад 540 тис. осіб.

Періодично набуває сили індійсько-пакистанський конфлікт і християнсько-мусульманське протистояння в Лівані. Після виведення радянських військ з Афганістану (1989 р.) у країні так і не було встановлено миру й досі триває громадянська війна. З 2003 р. відбувається американсько-англійська інтервенція до Іраку з метою впровадження демократичних свобод. Навесні 2011 р. розпочався військовий конфлікт на території Сирії, спочатку як локальне цивільне протистояння проти існуючої державної влади в країні, що потім переросло в регіональний конфлікт, до якого були залучені не лише держави Близького Сходу, а й світові держави (США, Росія, Велика Британія та ін.). Цей кривавий конфлікт спричинив масовий потік біженців (за попередніми оцінками, до 4,8 млн осіб) переважно в Туреччину та країни Європи.

Найкровопролитнішим і найдовшим конфліктом в азійському регіоні стало арабо-ізраїльське протистояння. Це конфлікт між рядом арабських країн, а також арабськими воєнізованими радикальними угрупованнями та Ізраїлем, пов'язаний з домаганнями обома сторонами території Палестини (мал. 48).

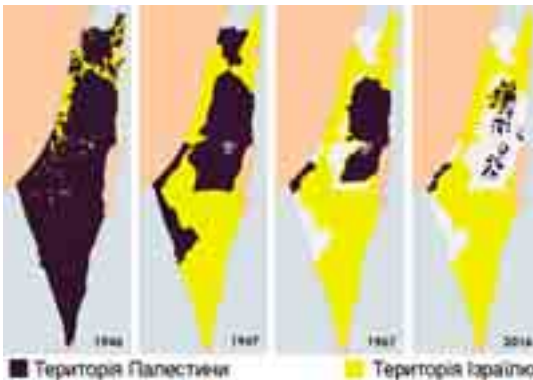

ПОМІРКУЙТЕ

1. За допомогою тематичних карт атласу визначте регіони Азії, у яких: а) максимальна кількість (або немає взагалі) монархій як форми державного правління; б) найбільша кількість федеративних держав (або всі унітарні); в) найбільш однотипні (або найбільш контрастні) держави за рівнем економічного розвитку. 2. Який субрегіон Азії має найвищу активність суспільно-політичних подій? Які причини такої нестабільності життя країн цього субрегіону?

• **Міжнародні організації в Азії.** Міждержавні організації в Азії були створені після Другої світової війни, коли більшість країн отримали незалежність і можливість солідарно виступати на міжнародній арені.

У системі регіональних відносин найбільш вагоме місце посідає *Асоціація держав Південно-Східної Азії* (АСЕАН), що була утворена п'ятьма державами (Бруней, Індонезія, Малайзія, Таїланд, Філіппіни) у 1967 р., а згодом до неї вступили В'єтнам, Камбоджа, Лаос, Сінгапур і М'янма. Основні цілі організації – сприяння регіональному співробітництву в економічній, соціальній та культурній сферах з метою зміцнення миру в регіоні. Штаб-квартира організації міститься в Джакарті (Індонезія). Для країн АСЕАН характерні політична співпраця і постійні зовнішньоекономічні зв'язки.

Мал. 48. Динаміка зміни територій під час арабо-ізраїльського конфлікту

Визначним прикладом міжурядової організації на теренах Близького Сходу є *Ліга арабських держав (ЛАД)*, що була створена 1945 р. в Каїрі Єгиптом, Сирією, Іраком, Ліваном, Йорданією та Саудівською Аравією. Нині ж до неї входять 22 держави ісламського світу, з яких 12 є азійськими (Ірак, Саудівська Аравія, Ємен, Сирія, ОАЕ, Йорданія, Ліван, Палестинська Автономія, Кувейт, Оман, Катар, Бахрейн). ЛАД бере участь у політичних, економічних, культурних і соціальних програмах, спрямованих на сприяння реалізації інтересів своїх держав-членів.

Запитання і завдання

1. Назвіть риси економіко-географічного положення країн і субрегіонів Азії. Які позитивні зміни характеризують транспортно-географічне положення сучасних країн та регіонів Азії?
2. Використовуючи інформацію параграфа, визначте найтипівші ознаки (за якісними та кількісними параметрами) для країн Азії.
3. У зв'язку із чим Азія набула сумної слави як регіон збройних конфліктів та проявів тероризму? Які азійські країни можна назвати політично стабільними?
4. Які процеси визначають напрямки і цілі інтеграції країн Азії? Чи можна назвати АСЕАН прототипом Євросоюзу? Відповідь обґрунтуйте.

§ 15. ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ АЗІЇ. НАСЕЛЕННЯ

• **Природні умови і ресурси Азії.** Азія – найконтрастніша за абсолютними значеннями висот частина світу. На її території розміщені найвища вершина світу Джомолунгма (Еверест, або Сагарматха) в Гімалаях, найглибші рифтові западини, які зайняті озерами (оз. Мертве море, рівень якого на 392 м нижче рівня Світового океану).

В Азії дуже строкатий *рельєф*, у якому переважають гори і плоскогір'я (близько $\frac{3}{4}$ від усієї площі), найвищі з яких зосереджені в Центральній і Східній Азії. Основні гірські системи: Гімалаї, Каракорум, Памір, Тянь-Шань, Гіндукуш, Кунь-Лунь, Кавказ тощо. Близько 25 % площі охоплюють рівнини (Західносибірська, Велика Китайська, Месопотамська, Індо-Гангська тощо).

Сучасне зледеніння характерне для багатьох гір (Памір, Тянь-Шань, Гіндукуш, Гімалаї), значно більше, ніж в інших частинах світу. Велика роль вулканізму, який створив великі лавові плато, ланцюги молодих вулканічних конусів. Потужні вулкани поширені на Філіппінських і Зондських островах, Кавказі, Іранському нагір'ї тощо. Найвищий вулкан Азії – Демавенд (5610 м) на півночі Ірану в хребті Ельбурс, другий – Арарат (5166 м) на Вірменському нагір'ї, а вулкан Кракатау в Зондській протоці належить до категорії найкатастрофічніших. Азія характеризується високою сейсмічністю.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Від яких чинників залежить рівень ресурсозабезпеченості країни чи регіону?
2. Назвіть основні кліматотвірні чинники. Як впливають великі розміри материка Євразія та переважаючий гірський рельєф на формування клімату внутрішніх територій Азії?
3. Порівняйте місця розташування давніх цивілізацій Азії з районами сучасної максимальної густоти населення в регіоні. Поясніть причини збігу давніх і сучасних ареалів розміщення великих концентрацій населення.

Мінеральні ресурси Азії багаті й різноманітні:

- ▶ нафтогазові басейни країн Перської затоки (≈50 % сумарних світових запасів), Центральнаазійський (родовища природного газу Узбекистану і Туркменістану), Зондський. Великі запаси нафти розвідані в Північно-Західному Китаї (провінція Ганьсу), Індії, Азербайджані тощо;
- ▶ вугільні басейни: Північно-Східний в Китаї (1 місце у світі), Карагандинський у Казахстані, Східний в Індії;
- ▶ рудні ресурси (Китай, Індія, Казахстан, Іран, Монголія), а саме: поклади залізних руд є в Казахстані, Китаї, КНДР та Індії; в Грузії та Індії – родовища марганцю; у північно-західній частині Казахстану, Туреччині, на Філіппінах і в Ірані зосереджені родовища хромових руд; з Тихоокеанським олов'яним поясом пов'язані родовища марганцю, вольфраму, молібдену, олова, сурми, ртуті й інших металів. Найбільші їх запаси – в Китаї, Північній Кореї, Монголії, М'янмі, Таїланді, Індонезії; на мідні руди багатий Казахстан; великі родовища бокситів розташовані в Китаї, Індії, Індонезії; золота – у Китаї, Центральній Азії;
- ▶ запаси калійної солі значні в Ізраїлі та Йорданії (Мертве море).

Величезна протяжність суходолу, безліч бар'єрів і замкнених западин створюють велике розмаїття *кліматичних умов*. З півночі на південь в Азії (без Росії) представлені кліматичні пояси: від помірного до екваторіального. Восени поблизу східноазійських берегів нерідко проходять тропічні циклони (тайфуни), що супроводжуються ураганними вітрами, зливами та повенями.

Мал. 49. Найсолоніша водоїма суходолу – Мертве море (300–350 ‰)

Азія володіє великими і потужними *річковими системами*. До Тихого океану течуть Янцзи (найдовша в Азії – 5800 км), Амур, Хуанхе, Сіцзян, Меконг, Менам; до Індійського океану – Інд, Ганг, Салуїн, Іраваді, Брахмапутра, а також Шатт-ель-Араб, що утворюється злиттям Тигру і Євфрату. До внутрішніх безстічних басейнів Каспійського та Аральського морів, а також оз. Балхаш належать річки Кура, Амудар'я, Сирдар'я, Ілі. У річок районів мусонного клімату максимум витрат води припадає на літо; річки середземноморських субтропіків, якщо вони не мають снігового живлення в горах, улітку міліють, а іноді навіть пересихають; в екваторіальних широтах річки повноводні упродовж року. Серед *озер* найбільші – Каспійське море (368 тис. км²) і Аральське море, яке зараз здебільшого пересохло і його рівень сильно знизився (зона екологічного лиха), оскільки Сирдар'я і періодично Амудар'я вже не впадають в озеро. Особливо відомим є Мертве море (мал. 49).

оскільки Сирдар'я і періодично Амудар'я вже не впадають в озеро. Особливо відомим є Мертве море (мал. 49).

ПОМІРКУЙТЕ

Користуючись шкільним атласом, знайдіть і поясніть закономірності розміщення: а) басейнів видобутку нафти та природного газу (Перська затока, Центральнаазійський, Зондський); б) кам'яновугільних басейнів (Карагандинський; Північно-Східний у Китаї; Східний в Індії); в) басейнів чорних (залізних руд у Китаї, Індії, Казахстані) та кольорових металів (мідних – Казахстан, Монголія, Іран, олов'яних – Китай, Малайзія, вольфрамівих руд – Китай).

Чимало річок володіють величезними запасами *гідроенергії*, яка у великих масштабах використовується в Японії, КНДР, Китаї. При будівництві ГЕС в Азії створені великі водосховища (Китай, Індія, Центральна Азія). Річки та озера – важливі транспортні шляхи. *Ліси* охоплюють порівняно невелику площу (лісистість – 20 %), тому за показником забезпеченості лісами (0,2 га на людину) Азія посідає останнє місце у світі. Ліси зосереджені переважно у вологій екваторіальній зоні Південно-Східної Азії (мал. 50). На Азію припадає понад $1/2$ світового виробництва деревини твердих порід. Малопродуктивні землі становлять близько 40 % азійської площі, переважно це пустелі й напівпустелі.

Мал. 50. Поширення лісів в Азії

● **Демографічна ситуація в Азії.** В Азії мешкає понад 60 % населення Землі. Для більшості азійських країн характерні високі показники народжуваності і смертності, а отже, низький *природний приріст*. Епідемії та стихійні лиха ще більше погіршують ситуацію. З початком певних соціально-економічних реформ поліпшується якість життя, кращим стає медичне обслуговування, і це сприяє істотному зменшенню показників смертності. Найвищі темпи приросту населення спостерігаються традиційно в країнах Західної та Південно-Східної Азії (табл. 1).

Хоча *тривалість життя* в країнах Азії щороку поступово збільшується, на сьогодні спостерігаються дуже широкі розбіжності в цих показниках. Найдовше живуть у Східній Азії (Японії, Гонконзі, Південній Кореї), найменше – в економічно відсталих азійських країнах (табл. 2). Для статевої структури населення Азії характерне традиційне переважання чоловіків.

Таблиця 1. Природний приріст у країнах Азії (на 2017 р.)

Країна	Природний приріст (%)
Сирія	7,9
ОАЕ	2,4
Сінгапур	1,8
Ізраїль	1,5
Індія	1,2
Індонезія	0,9
Туреччина	0,5
Китай	0,4
Японія	-0,2
Ліван	-1,1

Таблиця 2. Очікувана тривалість життя у країнах Азії (на 2017 р.)

Країна	Тривалість життя (роки)
Японія	85,3
Сінгапур	85,2
Ізраїль	82,5
Грузія	76,4
Туреччина	75,0
Індонезія	73,0
Індія	68,8
Афганістан	51,7

Щодо впровадження заходів *демографічної політики*, то усі азійські країни можна поділити на три групи:

1) країни, що активно проводять політику планування родини і досягли певних результатів (Китай, Індія, В'єтнам, Південна Корея, Сінгапур, Малайзія);

2) країни, які проводять демографічну політику дуже повільно (Туреччина, Філіппіни);

3) країни, у яких практично не здійснюють заходів планування родини (переважна кількість мусульманських країн).

• **Етнічний та релігійний склад населення.** Азія надзвичайно різноманітна за *національним складом населення*. Тут розселено кілька сотень народів, що належать до багатьох мовних сімей і груп:

- народи, що розмовляють мовами *індоєвропейської сім'ї*, представлені індоарійською (хіндустанці, бенгальці, біхарці, пенджабці), іранською (перси, афганці, курди, осетини), вірменською і грецькою групами;
- *кавказьку мовну сім'ю* представляють грузини, абхази, чеченці та ін.;
- до *семіто-хамітської (афразійської) сім'ї* належать араби, євреї Ізраїлю, асирійці;
- народи *алтайської мовної сім'ї* розселені на величезних просторах Азії від Туреччини до Тихого океану (турки, азербайджанці, узбеки, казахи, туркмени, якути тощо);
- народи *китайсько-тибетської (сино-тибетської) мовної сім'ї* заселяють велику частину території Китаю і західної частини Індокитаю;
- народи *австронезійської (малайсько-полінезійської) сім'ї* мешкають на островах Південно-Східної Азії, півострові Малакка і в деяких районах Індокитаю (близько 200 народів).

В Азії виникли всі світові *релігії* – буддизм, християнство та іслам. Буддизм домінує в країнах Індокитаю (без Малакки) і на Шрі-Ланці. У країнах Східної Азії він співіснує і перетинається з національними конфесіями: конфуціанством і даосизмом в Китаї, конфуціанством у Кореї, синтоїзмом у Японії (мал. 51). Християнства додержується основна частина населення Філіппін, Кіпру, Грузії, Вірменії і більше половини населення Лівану. Іслам сповідує більшість населення країн Близького Сходу, Пакистану, Індонезії, Центральної Азії, близько $\frac{1}{2}$ населення Малайзії, значна група мусульман мешкає в Лівані, на Кіпрі (турки-кіпріоти), в Індії, у північно-західній частині Китаю, на Філіппінах тощо. Іудаїзм сповідують євреї Ізраїлю. Послідовники індуїзму мешкають в Індії, Непалі, Шрі-Ланці, Пакистані, на о. Балі в Індонезії. Племінні релігії збереглися переважно у внутрішніх гірських районах Індії, Китаю і країнах Південно-Східної Азії.

• **Розселення населення.** Населення по території Азії розміщене вкрай нерівномірно. *Середня густина* – 100 осіб/км², найбільш характерна для Сінгапуру (7797 осіб/км²), Гонконгу (6480 осіб/км²), Бах-

■ Буддизм	■ Індуїзм	■ Племінні релігії
■ Іслам	■ Християнство	■ Синтоїзм
■ Конфуціанство, даосизм		

Мал. 51. Поширення релігії в Азії

рейну, Мальдівів, Бангладеш, Тайваню, Південної Кореї. Густо заселені (подекуди до 1000–1500 осіб/км²) райони давнього інтенсивного богарного землеробства з вирощуванням рису – прибережні області й долини великих рік Південного і Центрального Китаю, південного району Японії, долини Гангу, Меконгу і нижньої Брахмапутри, східне узбережжя півострова Індостан, о. Ява. Водночас Центральна Азія та більшість районів Аравійського півострова малозаселені (густота населення Монголії становить 1,9 особи/км² – абсолютний мінімум для країн світу; Казахстану – 6,6 особи/км², Саудівської Аравії – 12 осіб/км²), а великі пустельні території (Руб-ель-Халі, Такла-Макан, Гобі, Каракуми, Кизилкум) і найвищі ділянки Тибету, Гімалаїв, Гіндукушу зовсім не мають постійного населення. Чисельність кочового населення в Азії постійно скорочується.

Азія є однією з найменш *урбанізованих* частин світу, у містах мешкає до 30 % населення, однак з огляду на загальну колосальну чисельність сільського населення її нерідко зовуть «світовим селом». З іншого боку, через визначну чисельність населення в Китаї та Індії в Азії зосереджена 1/2 міських мешканців Землі. Визначальною особливістю урбанізації азійських країн є зосередження основної частки містян у великих містах (100 тис. осіб і більше), яка оцінюється в понад 60 %. Понад 200 міст Азії належать до групи міст-мільйонерів, особливо в Китаї (102), Індії (54), Індонезії (14), Японії (12), Південній Кореї (10). Довкола великих міст утворюються агломерації, що зливаються в найбільші мегалополіси світу (табл. 3).

«Золотий трикутник Янцзи» – найрозвиненіший регіон у східній частині Китаю, у нижній течії і дельті річки Янцзи, що має форму, схожу на трикутник. Тут утворилося декілька міських агломерацій, що перетворилися на перший у світі гігалополіс (площа 99,6 тис. км²).

В Азії сформувалася ціла низка *глобальних міст*, що є лідерами в комерції, освіті, інноваціях, мають певний політичний вплив як на світовій, так і на регіональній арені. До них належать Токіо, Пекін, Шанхай, Сінгапур, Делі, Сянган тощо. Останнім часом до традиційних глобальних міст (центрів світової економіки) стали підключатися нові осередки політичного та економічного впливу – Сеул, Бангкок, Стамбул, Мумбаї, Осака, Єрусалим, Карачі, Дубаї тощо.

● **Працересурсний потенціал.** Азія володіє колосальним працересурсним потенціалом. Основна частка трудових ресурсів світу припадає на Східну і Південно-Східну Азію (35 %), Південну Азію (29 %). Значна частина працюючих характеризується дисциплінованістю і старанністю, однак їхня робота зазвичай низькокваліфікована і малооплатна.

Трудові ресурси азійських країн різняться, окрім кількості, ще якісними показниками, до яких належать рівень кваліфікації та зайнятість у різних сферах економіки. Так, у країнах, де розвинуті високотехнологічні виробництва (Японія, Ізраїль, Південна Корея, Сінгапур), існує потреба в

Таблиця 3.
Найбільші мегалополіси в Азії

Назва	Країна	Населення (млн осіб)
Яванський	Індонезія	141
Дельта річки Янцзи	Китай	88
Токайдо	Японія	82
Бохай	Китай	66
Дельта річки Чжуцзян	Китай	55
Махараштра	Індія	40
Великий Стамбул	Туреччина	18

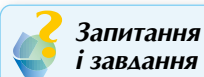
робітниках із високим рівнем професійної підготовки, здатних швидко опановувати нові технології. Ці країни створюють можливості для навчання робітників у вищих навчальних закладах, підвищення їхньої кваліфікації протягом життя. Постійно збільшують витрати на освіту країни Східної Азії. Водночас у багатьох інших країнах Азії потреби у висококваліфікованій праці обмежені й вимоги до робітників значно нижчі.

Поступово в країнах Азії змінюється і структура зайнятості. У більшості країн частка зайнятих у сільському господарстві зменшується через механізацію сільськогосподарських робіт, значна частина селян мігрує в міста, де шукає роботу в промисловості і сфері послуг (табл. 4).

Таблиця 4. Розподіл трудових ресурсів за секторами економіки в країнах Азії (%)

Країна	Сільське господарство	Промисловість	Сфера послуг
Сінгапур	0	26	74
Ізраїль	2	27	71
Японія	3	26	71
Таїланд	32	17	51
Індонезія	32	21	47
Китай	28	29	43
Індія	47	22	31
М'янма	70	7	23
Непал	69	12	19

У багатьох країнах інтенсивно розвивається туризм і обслуговуючі галузі, тому частка зайнятих у сфері послуг значно збільшується (Туреччина, Кіпр, Шрі-Ланка, Таїланд, Мальдіви тощо). У Казахстані, країнах Перської затоки, Малайзії, Індонезії тощо висока частка зайнятих у важкій індустрії.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте особливості природних умов Азії. Доведіть твердження про те, що Азія – найбільш контрастна в природному відношенні частина світу.
2. Порівняйте ресурсозабезпеченість субрегіонів Азії. Який з них і чому можна назвати лідером за природно-ресурсним потенціалом?
3. Назвіть риси демографічної ситуації в Азії на початку XXI ст. Яку роль в її формуванні відіграють природний і механічний рух населення?
4. У чому полягають особливості структури населення Азії? Наскільки подібною є структура населення за субрегіонами Азії?
5. Які риси властиві урбанізаційним процесам в Азії? Наведіть приклади мегалополісів у азійських країнах та поясніть передумови їх формування.
6. Знайдіть і покажіть на карті сучасні світові міста в країнах Азії. За якими критеріями вони набули статусу світового міста?

§ 16. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН АЗІЇ

● **Загальний господарський розвиток.** Особливості природних умов, господарських пріоритетів населення, суспільно-політичний розвиток упродовж століть зумовили «мозаїчність» економічного простору Азії.

На відміну від Європи, азійські країни: слабше економічно пов'язані між собою; виробляють лише 42 % сукупного світового ВВП, хоча володіють величезними запасами різноманітних ресурсів; істотно відрізняються між собою за рівнями соціально-економічного розвитку (табл. 1).

Контрастність розвитку країн в Азії найбільша у світі. Тут є дуже заможні та впливові на світовому ринку країни (Японія, Ізраїль, ОАЕ, Катар, Бруней, Сінгапур) – з одним із найвищих рівнів життя населення (понад 35 тис. дол. на душу населення) та на противагу їм – найбідніші (Ємен, Афганістан, Таджикистан – менше 1 тис. дол.). Вирізняється також група держав, економіка яких розвивається дуже динамічно і які мають істотно вищий рівень розвитку господарства порівняно з іншими. До них належать Китай і держави, що одержали назву «нові індустріальні країни». Найбільш ізольованою і неінтегрованою є економіка КНДР.

Таблиця 1. Класифікація країн Азії за соціально-економічним розвитком

Типи країн	Країни
Економічно високорозвинуті країни	
Держава «Великої сімки» (G-7)	Японія
Середньорозвинена держава	Кіпр
Країна «переселенського капіталізму»	Ізраїль
Країни з перехідною економікою	
Пострадянські	Вірменія, Грузія, Азербайджан, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан, Киргизстан
Постсоціалістична країна	Монголія
Країни планової (централізовано-керованої) економіки	Китай, КНДР
Країни, що розвиваються (у тому числі не суверенні <i>Тайвань</i> і <i>Сянган</i>)	
Ключова країна	Індія
Нові індустріальні країни (НІК)	Республіка Корея, Сінгапур, <i>Тайвань</i> , <i>Сянган</i> (колишній Гонконг), Малайзія, Індонезія, Філіппіни, Таїланд, Туреччина, В'єтнам
Нафтодобувні країни	Саудівська Аравія, Кувейт, Катар, ОАЕ, Оман, Іран, Ірак, Бахрейн, Бруней
Країни, що відстають у своєму розвитку	Шрі-Ланка, Йорданія, Ліван, Мальдіви, Пакистан, Сирія
Найбідніші країни	Тимор-Лешті, Непал, Бутан, Лаос, Бангладеш, Камбоджа, М'янма, Ємен, Афганістан

ПРИГАДАЙТЕ

1. На яких видах товарів і послуг традиційно спеціалізується Азія?
2. Як впливає етно-релігійний менталітет населення Азії на розвиток різних сфер господарства?
3. Завдяки яким чинникам економіка азійських країн стрімко розвивається і створює конкуренцію Європейському та Північноамериканському центрам світової економіки?

● **Первинний сектор економіки.** Незважаючи на бурхливий індустріальний розвиток в Азії, як і раніше, велике значення гірничодобувної промисловості й сільського господарства.

Особливо відзначається Азія у світовому *видобутку* вугілля (табл. 2), залізних (табл. 3) і марганцевих руд (Китай, Індія), олова (Малайзія, Індонезія, Китай, Таїланд і В'єтнам), бокситів (Індія), хромітових (Туреччина, Філіппіни), поліметалевих, нікелевих і мідних руд (Китай, Філіппіни, Індонезія тощо), калійної (Ізраїль, Йорданія) і кам'яної солі (Індія, Пакистан, Бангладеш). Однак головне, що визначає світове значення Азії в МПП, – видобуток та експорт нафти і природного газу (табл. 4).

Табл. 2. Найбільші видобувачі вугілля в Азії, 2016 р.

Країна	млн т
Китай	3411
Індія	692
Індонезія	434
Казахстан	102
Туреччина	70
В'єтнам	39

Табл. 3. Найбільші видобувачі залізної руди в Азії, 2015 р.

Країна	млн т
Китай	375
Індія	156
Іран	27
Казахстан	21
Малайзія	11
Туреччина	8

Табл. 4. Найбільші видобувачі нафти в Азії, 2016 р.

Країна	тис. т
Саудівська Аравія	585
Ірак	218
Іран	216
Китай	199
ОАЕ	182
Кувейт	152

Сільське господарство й досі залишається основною сферою економіки в більшості країн Азії (мал. 52), у ньому зайнята переважна кількість трудових ресурсів. Азійські країни є лідерами як за виробництвом основних продовольчих культур, так і за поголів'ям худоби. В Азії виділяються три великі сільськогосподарські регіони: *рисосіяння* (Східна, Південно-Східна і Південна Азія); *субтропічного землеробства* (узбережжя Середземного моря); *пасовищного скотарства* (пустелі Монголії та Аравії).

Селяни переважно малоземельні або навіть безземельні. На посушливих землях переважає екстенсивне землеробство, у високотехнологічних країнах Західної Азії, Японії, Китаї успішно ведеться інтенсивне землеробство із застосуванням новітніх агротехнологій.

Країни Азії вирощують переважну світову частку чаю, джуту, натурального каучуку, різноманітних спецій, тут широко розповсюджені посіви бавовнику (Індія, Пакистан, Туреччина, Центральна Азія), цукрової тростини (Індія, Китай, Філіппіни), олійних культур, у тому числі арахісу, рапсу, кунжуту (Індія, Китай, КНДР), сої (Китай, Республіка Корея, КНДР), маслин (Туреччина, Сирія, Ліван). Головна продовольча культура Азії – рис (90 % світового виробництва), менші обсяги вирощування пшениці (20 % світового виробництва) та кукурудзи. Важливе продовольче значення мають просо і зернобобові культури.

Тваринництво низькопродуктивне. У тих районах, де через складні природні умови неможливий розвиток землеробства (пустелі і напівпустелі, гори), головною сферою зайнятості є тваринництво кочового типу, що спеціалізується на розведенні овець, верблюдів, коней. У більшості густонаселених районів Східної Азії у великій кількості розводять свиней. Індія має найбільше поголів'я корів, однак через релігійну заборону їх не

Мал. 52. Види традиційного агровиробництва в країнах Азії

їдять, а лише використовують як тяглову силу. Як робочих тварин у країнах Південної і Південно-Східної Азії застосовують приручених слонів, а в Західній Азії – верблюдів і віслюків.

Лісове господарство не отримало широкого розвитку в більшості близькосхідних країн через брак достатніх лісових ресурсів, які загалом в Азії становлять 12 % світових. Країни Азії дають 65 % світового експорту твердої деревини і майже 43 % світової заготівлі дров. Найбільші країни-експортери деревини – Індонезія, Малайзія, Філіппіни. Швидкими темпами росте випуск паперових і картонних виробів у Китаї, Таїланді, Південній Кореї, в Індії для виготовлення паперу використовується бамбук, а в Бангладеш – джут.

● **Вторинний сектор економіки.** Частка Азії у промисловому виробництві світу становить приблизно $\frac{1}{3}$. За масштабами розвитку промисловості, а також спектром наявних у ній виробництв, виділяються три країни – Японія, Китай та Індія; за технологічним рівнем продукції, що виробляється, – Японія і НІК першої хвилі або «азійські тигри» (Республіка Корея, Тайвань, Сянган і Сінгапур).

Характерною особливістю індустріалізації країн Азії є перенесення із розвинутих країн Європи сировинномістких та екологічно небезпечних виробництв (хімічна промисловість, металургія) та сучасних працемістких виробництв (випуск побутової техніки, засобів зв'язку, суднобудування тощо) з метою здешевлення собівартості продукції.

В усіх країнах Азії домінуюча частка **електроенергії** виробляється на потужних ТЕС. Гідроенергетика наявна лише в обмеженому колі країн (Китай, Індія, Японія, Туреччина), де залучено лише 20 % гідропотенціалу. У цей час 7 країн Азії активно розвивають атомну енергетику (Вірменія, Індія, Іран, Китай, Пакистан, Республіка Корея, Японія). Планують уперше ввести в дію АЕС Туреччина, Йорданія, Таїланд, В'єтнам, Азербайджан, Грузія, Казахстан, Саудівська Аравія. В азійських країнах широко застосовують джерела альтернативної енергетики, зокрема геотермальна (Філіппіни, Індонезія, Китай, Японія), вітрова (Китай, Індія), хвильова (Японія).

Великі **металургійні підприємства** створені в Індії (Бхілаї і Бокаро), Китаї (Аньшанський комбінат), Японії і Туреччині. Майже 49 % усієї сталі світу плавить Китай (до того ж споживає майже $\frac{1}{2}$ всього прокату), 7 % – Японія, 5 % – Індія і 4 % – Південна Корея.

Найбільші сталеплавильні компанії світу належать Японії (Nippon Steel & Sumitomo Corp.), Китаю (Hebei, Baosteel) і Республіці Кореї (POSCO). Кольорова металургія представлена виплавою олова (Китай, Малайзія, Індонезія, Таїланд), міді (Японія, Індонезія, Філіппіни), алюмінію (Китай, Індія, арабські країни, табл. 5), свинцю і цинку (Японія, Китай).

Табл. 5. Країни-лідери Азії за виправкою алюмінію (2016 р.)

Країна	тис. т
Китай	31 00
Індія	2750
ОАЕ	2400
Бахрейн	970
Саудівська Аравія	740

У машинобудуванні переважають підприємства, що спеціалізуються на виробництві побутової техніки, електротехніки, радіоелектроніки, автомобілів і суден. З кінця ХХ ст. автомобілебудування почало поступово завойовувати азійські простори, і нині вже 10 країн Азії виробляють понад 52,1 млн авто (2016 р.). Найбільшими виробниками стали Китай (корпорації FAW, SAIC, Dongfeng), Японія (Toyota, Honda, Nissan, Mitsubishi Group), Республіка Корея (Hyundai, Kia, GM Daewoo Auto & Technology, SsangYong Motor Company та Renault Samsung Motors). Нині майже все світове виробництво суден сконцентроване у трьох країнах – Республіці Кореї, Японії та Китаї. Саме ці країни щороку забезпечують 92–94 % світових поставок нового транспортного флоту. З великим відставанням від них іде група азійських країн, які розпочали розвивати національне суднобудування (Філіппіни, Тайвань, В'єтнам, Індія). Спеціалізацією азійського суднобудування є круїзні судна, судна для освоєння шельфу, танкери тощо.

За Азією міцно закріпилася слава світового виробника побутової техніки та електроніки. Японські бренди Panasonic, Sharp, Toshiba, Mitsubishi, Hitachi, Supra, Daikin, корейські гіганти Samsung, LG, китайські виробники Haier, TCL, Gree давно вже підкорили світові ринки.

Хімічна промисловість виробляє мінеральні добрива (перш за все азотні), побутову хімію, фармацевтичні препарати, полімерні матеріали (Японія, Індія, Китай, країни Близького Сходу). *Легка промисловість* є традиційною для всіх країн Азії. Випереджальними темпами вона розвивається в Китаї, який за сумарним випуском усіх видів тканин вийшов на І місце у світі. Спеціалізацією галузі текстильної промисловості – виробництво бавовняних і шовкових тканин.

● **Третинний сектор економіки.** Останніми роками в структурі господарства азійських країн збільшується роль третинного сектору економіки. У розвинутих країнах Азії його частка вже достатньо велика (в Сянгані – 93 %, Сінгапурі – 74 %, Японії – 70 %, Ізраїлі – 69 % тощо). За обсягами виробництва різноманітних видів послуг у світі Японія поступається лише США. Токіо став третім за значенням (після Нью-Йорка і Лондона) *фінансовим центром* світу. Потужними регіональними фінансовими центрами є Сінгапур, Сянган, Шанхай, Мумбаї, Пусан.

Традиційно велике значення для економіки регіону має *зовнішня торгівля*. Частка Азії у світовому товарообігу становить близько $\frac{1}{3}$, із 20 країн, що лідирують у світі за товарообігом, 8 розміщені в Азії (Китай, Японія, Республіка Корея, Сінгапур, ОАЕ, Індія, Тайвань, Саудівська Аравія). У товарній структурі експорту країн Східної, Південної і Південно-Східної Азії переважають промислові товари і сировина, країн Західної Азії – енергоносії.

Транспортна мережа країн Азії. У внутрішніх перевезеннях провідну роль відіграють залізниці (особливо в Китаї, Індії та Японії), а зовнішню торгівлю обслуговує морський транспорт. Найбільшими портами є комплекс Нінбо-Чжоушань (лідер у світі – 889 млн т), Шанхай (646 млн т), Сінгапур (575 млн т), а також Ціндао, Гуанчжоу, Сянган (Китай), Пусан і Кван'ян (Республіка Корея), Нагоя, Тіба, Токіо, Осака (Японія),

Джебель-Алі (ОАЕ). Кіпр, Сінгапур, Китай та Японія входять до світових лідерів за величиною торговельного флоту. Швидкими темпами в Азії розвивається авіаційний транспорт, на який припадає $\approx 20\%$ світових авіаперевезень. Найбільші аеропорти розміщені в Пекіні (94 млн пасажирів у 2016 р.), Дубаї (83 млн), Токіо (79 млн), Сянгані (70 млн), Шанхаї (66 млн), а також Стамбулі, Сінгапурі, Сеулі, Бангкоку, Делі тощо. Територією країн Азії проходять найважливіші транспортні коридори Європа–Азія, зокрема перспективним є запропонований Китаєм пап'євразійський коридор «Новий Шовковий шлях» (мал. 53).

Мал. 53. Найважливіші транспортні коридори територією Азії

Помітну роль в економіці почав відігравати *туризм*. На Азію у 2016 р. припало близько 25% міжнародних туристичних поїздок (табл. 6), її відвідало 308 млн туристів. Найбільшу популярність мають країни Східної та Південно-Східної Азії. Азія приваблює туристів не лише природною мозаїчністю, а й безліччю культурно-історичних пам'яток. Кожний азійський регіон по-своєму унікальний і багатий на історичну спадщину. Нездарма з 1073 об'єктів Спадщини ЮНЕСКО в Азії містяться 24% (найбільше в Китаї – 52, Індії – 36, Ірані – 22). Азія – колыска більшості світових релігій, тому дуже значущим тут є паломницький туризм (у Саудівській Аравії, Ізраїлі, Індії, Непалі, на Тибеті тощо).

● **Субрегіони Азії в міжнародному поділі праці. Зв'язки України з країнами Азії.** Субрегіони Азії дуже різняться за своїм економічним розвитком, за участю в міжнародному географічному поділі праці.

У МПП *Західна Азія* виділяється перш за все видобутком та експортом нафти, розвитком легкої і харчової промисловості. За виробництвом та

Табл. 6. Країни-лідери Азії за прибуттям туристів (на 2016 р.)

Країна	Млн осіб
Китай	59,3
Туреччина	39,5
Таїланд	32,6
Малайзія	26,7
Японія	24,0
Південна Корея	17,2
Індія	14,5

ПОМІРКУЙТЕ

1. Знайдіть і покажіть на карті: а) найбільші промислові райони Азії (Тихоокеанський в Японії, Північно-Східний у Китаї, «Індійський Рур»); б) найбільші морські порти (Сінгапур, Нінбо-Чжоушань, Шанхай, Гонконг/Сянган, Пусан, Нагоя, Осака, Токіо, Гаосюн, Мумбаї); в) аеропорти-хаби у містах Пекін, Токіо, Гонконг/Сянган, Джакарта, Дубаї, Бангкок, Сінгапур, Гуанчжоу, Шанхай, Стамбул; г) найбільші фінансові центри Азії (Сінгапур, Гонконг/Сянган, Токіо, Сеул, Дубай, Шанхай).
2. На які субрегіони припадає більша частка означених об'єктів світового значення?

експортом ізюму, сухофруктів, горіху-фундуку, фініків, бавовни, тютюну, ангорської вовни субрегіон продовжує залишатися провідним у світі. В останні роки значно зросла роль туризму (Туреччина, ОАЕ, Ізраїль, Грузія тощо).

На світовій економічній арені країни *Південної Азії* представлені переважно як постачальники різних продуктів сільського господарства (цукрова тростина, рис, бавовник, джут, чай, тютюн, прянощі) та продуктів їх переробки (тканини, текстильні вироби). Значну роль відіграють видобувні галузі (особливо в Індії) і виробництво кустарно-ремісничих виробів з дорогоцінного каміння, шкіри, металу.

Країни *Південно-Східної Азії* у МПП представлені рядом виробництв видобувної промисловості (видобутком нафти та олова). Значний розвиток у субрегіоні має вирощування гевеї та виготовлення з неї натурального каучуку. Здавна найважливішою ланкою місцевої спеціалізації була заготівля та експорт тропічної деревини. Наявність у Сінгапурі одного з найбільших портів та аеропортів світу визначають транспортно-логістичні послуги субрегіону. Зростає роль деяких країн регіону, особливо Таїланду, Сінгапуру, як важливих центрів туристичного бізнесу.

У МПП країни *Східної Азії* дуже різняться за видами економічної діяльності. Японія виділяється своїми наукоємними видами виробництва (електроніка, робототехніка, автомобілебудування, випуск побутової техніки), входить до трійки світових лідерів за розвитком хімічної промисловості та біотехнології.

Країни НК (Південна Корея, Сянган і Тайвань) особливо відомі у світі своїми наукоємним машинобудуванням (електроніка, випуск комп'ютерів, засобів зв'язку, електронних іграшок тощо), суднобудуванням, легкою промисловістю. Китай у МПП представлений як значний виробник агро-сировини та текстилю, металу, окремих виробів машинобудування (автомобілі, велосипеди, судна, побутова техніка), продукції харчової та легкої промисловості (одяг, взуття).

Країни *Центральної Азії*, і перш за все Казахстан, виділяються галузями видобувної промисловості, паливно-енергетичного комплексу, важкої індустрії (металургія, основна хімія). У сільському господарстві переважає вирощування зернових та олійних культур (Казахстан), бавовнику, рису та баштанних культур (країни Середньої Азії) та тваринництво, яке спеціалізується на м'ясо-молочному скотарстві та вівчарстві.

Розбудова відносин з азійськими країнами є одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики *України*. Протягом останніх років значно активізувався політичний діалог на всіх рівнях, сформувалися нові принципи торговельно-економічної взаємодії, а також розширилася договірно-правова база відносин. Економічна співпраця характеризується зростанням обсягів товарообігу. Найбільшими торговельними партнерами України в Азії є Китай, Японія та Республіка Корея, поступово розвивається інвестиційне співробітництво України з державами Східної і Південно-Східної Азії.

Найбільшу цікавість азійські інвестори виявляють до аграрного сектору, інфраструктурного будівництва, енергетики й енергозбереження тощо. Активно розвивається співробітництво між Україною й окремими азійськими державами у військово-технічній і науково-технічній сферах. Продовжується конструктивна співпраця між Україною та країнами Азії в рамках ООН та інших міжнародних організацій.

Запитання і завдання

1. Які типи країн за економічним розвитком наявні в Азії?
2. Виявіть і поясніть відмінності в темпах і напрямках розвитку економіки країн Азії порівняно з Європою.
3. Який із секторів економіки відображає традиційну спеціалізацію країн Азії? Чому роль видів виробництва цього сектору має світове значення і залишається вагомим?
4. Укажіть нові перспективні напрями спеціалізації господарства країн Азії. За рахунок яких чинників азійський регіон розвиває високотехнологічні напрями виробництва? Свою відповідь підкріпіть прикладами.
5. Зазначте пріоритетні напрями розвитку сфери послуг країн та субрегіонів Азії. Завдяки чому ці види послуг набули переваг у міжнародному поділі праці?
6. Чим зумовлена нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Азії? Який із субрегіонів можна вважати найперспективнішим з позицій економічного розвитку? Відповідь обґрунтуйте.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 3

Тема: Порівняння продовольчого кошика жителів країн Західної та Східної Азії

Мета: ознайомитися з поняттями «споживчий кошик» і «продовольчий кошик»; з огляду на цивілізаційні особливості життя населення визначити вміст продовольчого кошика, типовий для пересічної країни Західної та Східної Азії; порівняти вміст у кошиках субрегіонів продовольчих товарів різних груп; обґрунтувати результати порівняння структури споживання продовольства жителями країн Західної та Східної Азії.

Завдання:

1. Дайте визначення термінів «споживчий кошик» та «продовольчий кошик». Які набори товарів формують сучасний продовольчий кошик?
2. Визначте припустимий вміст продовольчого кошика, типовий для пересічної країни Західної та Східної Азії.

Категорії продовольчих товарів	Країни Західної Азії	Країни Східної Азії
Хліб і крупи		
М'ясо і м'ясопродукти		
Молоко і молочні продукти		
Риба й морепродукти		
Цукор і кондитерські вироби		
Овочі		
Фрукти		
Інші товари		

3. Зробіть висновки про вплив цивілізаційних особливостей, етнокультурних традицій (уподобань і заборони) та рівня життя населення на вміст у кошиках субрегіонів продовольчих товарів різних груп (рослинного, тваринного походження, морепродуктів). Які існують риси подібності й відмінності споживання продовольчих товарів жителів країн Західної та Східної Азії?

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Екологічні виміри економічного зростання в країнах Азії.
2. Географічне положення країни як чинник її економічного розвитку та міжнародної спеціалізації (на прикладі однієї з країн Азії).
3. Вплив ОПЕК на світовий ринок нафти.

Тема 2. Країни Азії

Ви дізнаєтеся про:

- місце Японії, Китаю й Індії у світі та Азії, основні чинники участі країн у міжнародному поділі праці;
- риси системи розселення населення окремих країн Азії;
- особливості розвитку і розміщення виробництв за секторальною структурою економіки, характерні риси просторової організації господарства країн Азії;
- структуру і напрями зовнішніх економічних зв'язків країн Азії.

Ви навчитеся:

- складати комплексну економіко-географічну характеристику Японії, Китаю, Індії;
- знаходити та систематизувати необхідну інформацію для характеристики країни;
- давати оцінку ресурсозабезпеченості та працересурсного потенціалу окремих країн Азії;
- наводити приклади промислових виробництв і послуг окремих азійських країн та показувати на карті світові міста, промислові райони, технополіси, найбільші морські порти, аеропорти, фінансові й туристичні центри країн;
- пояснювати особливості спеціалізації та структури експорту й імпорту товарів і послуг окремих країн Азії.

§ 17. Японія

- *Офіційна назва* – Японія
- *Столиця* – Токіо
- *Площа* – 377,9 тис. км²
- *Населення* – 126,5 млн осіб (на 2017 р.)
- *Мова* – японська
- *Форма державного правління* – конституційна монархія
- *Форма державного устрою* – унітарна держава
- *Адміністративний поділ* – 47 префектур
- *Найбільші міста* – Токіо, Йокогама, Осака, Нагоя, Кіото
- *ВВП на душу населення* – 38 917 дол. (2017 р.)

• **Місце країни у світі та ЕГП Японії.** Японія – держава-архіпелаг у північно-західній частині Тихого океану, що розміщується на чотирьох великих Японських островах – Хонсю, Хоккайдо, Кюсю і Сікоку і на понад 6,8 тис. дрібних островів. Найбільші острови з'єднані між собою підводними тунелями або мостами (один із найбільших у світі підводних тунелів Сейкан – 53,85 км, що сполучає Хоккайдо й Хонсю). Самі японці називають свою країну «Ніппон», що перекладається як «Країна Вранішнього Сонця».

Японія – одна із чотирьох сучасних країн (разом з Кореєю, Таїландом і Ліберією), які ніколи не були європейськими колоніями.

ПРИГАДАЙТЕ

1. До складу якого з регіонів Азії згідно з класифікацією ООН належить Японія?
2. З якими країнами-сусідами Японія межує морем? У чому причина складних сусідських відносин між Японією і Росією?
3. Назвіть найбільші транснаціональні корпорації Японії, продукція яких широко відома у світі й Україні.

Завдяки демократизації політичного життя й стрімкому технологічному прогресу Японія досягла високих темпів економічного розвитку й стала однією з найбагатших держав світу. Нині на країну, де проживає всього лише 1,6 % населення Землі, припадає близько 5 % світового ВВП, за обсягом промислового виробництва вона посідає III місце у світі (після США і Китаю). В Азійсько-Тихоокеанському регіоні вона посідає лідерське положення.

Японія – конституційна монархія. Глава держави – імператор, який згідно з конституцією є «символом держави та єдності нації» і здійснює певні церемоніальні функції.

● **Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** Японія досягла передових рубежів у світі й перетворилася на один зі світових центрів. Цьому сприяло чимало чинників, зокрема історичні, соціальні, політичні тощо.

Природні ресурси Японії дуже обмежені, країна існує в умовах дефіциту практично всіх природних ресурсів. Японія бідна на *мінеральну сировину*. Її промисловість та енергетика забезпечуються здебільшого за рахунок імпортової сировини. Практичне значення мають лише невеликі запаси кам'яного вугілля на о. Хоккайдо. У незначній кількості в надрах країни залягають марганцеві, титанові, мідні й уранові руди. Однак широко в Японії використовують ресурси Світового океану, зокрема видобувають марганцеві конкреції з океанського дна й уран із морської води.

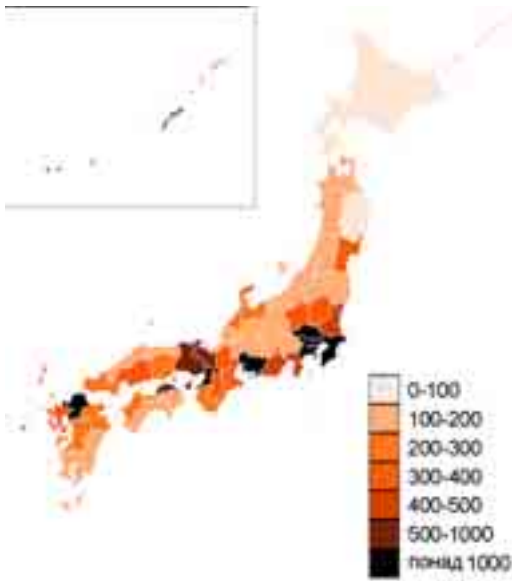
Територією країни течуть багато *річок*, але вони переважно несудноплавні. Японські *озера* переважно гірські, поруч із ними розташовані популярні курорти. Внутрішні природні води в країні мають велике значення як джерела прісної води. *Ліси* вкривають понад 68 % території країни.

Останнім часом в Японії особливої уваги надають розвитку *рекреаційних ресурсів*. У країні створено понад 25 національних парків, є і так звані підводні парки (на Окінаві).

У сучасній Японії нестача природних ресурсів компенсується високим рівнем кваліфікації і культури праці робочої сили, високим рівнем розвитку науки і техніки. Рівень продуктивності праці – один із найвищих у світі. Із загальної кількості *трудових ресурсів* (67 млн осіб) майже 71 % з них зайняті у сфері послуг, 26 % – у промисловості й решта – у сільському господарстві. Рівень освіченості населення є одним із найвищих у світі, майже 50 % населення має вищу освіту, а середню освіту отримують 96 % юнаків і дівчат. З раннього віку японцям прищеплюються навички наполегливої праці та поваги до освіти, яка є вищою життєвою цінністю.

● **Система розселення.** За кількістю населення (126,5 млн осіб) Японія входить до десятки найбільших країн світу. За останні 100 років її населення збільшилося майже в 4 рази.

Японія належить до країн із високою *густотою населення* – 336 осіб/км². Найбільша густина спостерігається у прибережних районах, річкових долинах і на рівнинах поблизу озер, де сягає понад 600 осіб/км². Порівняно невисока густина – на півночі, особливо на о. Хоккайдо

Мал. 54. Густота населення в Японії (осіб/км²)

(до 70 осіб/км²), і в деяких гірських областях (мал. 54).

Для країни характерний *високий рівень урбанізації*, майже 94 % населення мешкають у містах і кількість міського населення швидко зростає. Переважають невеликі та середні міста, але є кілька міст-гігантів, багатомільйонних міських агломерацій, на частку яких припадає більша частина міського населення. Зокрема, це Токіо (13,7 млн осіб), Йокोगама (3,7 млн), Осака (2,6 млн), Нагоя (2,2 млн), Саппоро (1,9 млн) й ін. Тут сформувалася одна з найбільших у світі урбанізованих систем – *мегалополіс Токайдо*, який простягнувся на 600 км між Токіо й Осакою і в якому зосереджено майже 60 % населення країни і близько $\frac{2}{3}$ її промислового виробництва.

Таблиця 1. Структура ВВП Японії (на 2016 р.)

Сфера господарства	ВВП
Первинний сектор	1 %
Вторинний сектор	29 %
Третинний сектор	70 %

● **Сучасний стан господарства.** Японія є високорозвиненою країною, на яку припадає близько 8,5 % промислової продукції світу. У структурі ВВП Японії домінує сфера послуг (табл. 1). Особливістю японської економіки є об'єднання приватних підприємств у різні асоціації, кооперативи, союзи. Деякі з них перетворилися на великі концерни світового значення (табл. 2).

Таблиця 2. Найбільші японські ТНК (на 2017 р.)

№	Компанія	Сфера діяльності	Прибуток, млн дол.	Штаб-квартира
1	Toyota Motor	Автомобілебудування	254,6	Тойота
2	Honda Motor	Автомобілебудування	129,1	Мінато, Токіо
3	Japan Post Holdings	Фінансові послуги	1229	Токіо
4	Nissan Motor	Автомобілебудування	108,1	Йокोगама
5	Nippon Telegraph and Telephone Corporation	Телекомунікації	105,1	Токіо

Японія однією з перших у світі зробила крок у постіндустріальну епоху, ставши стрімко розвивати **третинний сектор економіки**. Особливо у світі визнані успіхи Японії в банківській сфері, торгівлі, наданні ділових послуг, транспорті, туризмі, освіті й охороні здоров'я. Сучасна *банківська система Японії* є однією з найпотужніших і найрозвинутіших у світі.

Великі фінансово-промислові групи на чолі з японськими банками здійснюють великомасштабні промислові інвестиції по всьому світу. Токійська фондова біржа є найбільшою в Азії.

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

Японська модель економіки будується на таких засадах, як жорстке державне регулювання економіки, експортна орієнтація, залучення іноземних інвестицій, створення потужних ТНК і **кейрецу** (мережі великих промислово-фінансових груп, які поділяють між собою капітал, науково-дослідні розробки, клієнтів, продавців і дистриб'юторів).

На весь світ відомі досягнення японської науки, яка посідає передові позиції у сфері нових технологій. На світовий ринок дедалі більше надходить патентів і ліцензій, особливо у сфері промислової генетики (біотехнології), систем інформаційного забезпечення, нових видів енергії і матеріалів, медицини, контролю і системних досліджень Землі й океану. У країні створено цілу систему «технополісів» з метою виробництва конкурентоспроможної наукоємної продукції для світового ринку і поширення нових технологій серед місцевих фірм. Найбільший такий технопарк «Цукуба» розташований біля Токіо та об'єднує 47 науково-дослідних організацій, у яких працює 40 % усіх учених, зосереджених у державному секторі Японії.

Японія має сучасну розвинену транспортну мережу. Практично всі внутрішні перевезення забезпечуються автомобільним, залізничним і морським каботажним транспортом, а зовнішні вантажні – винятково морським, пасажирські – повітряним транспортом, а трубопровідного і річкового транспорту немає. Є мережа високошвидкісних залізниць «Сінкансен» («лінія нової колії»). Ця лінія з'єднала між собою Токіо, Нагою і Осаку, що утворюють разом мегалополіс Токайдо (швидкість руху потягів досягає 250–300 км/год). Діють і швидкісні автомагістралі. Для острівної Японії першорядне значення має морський транспорт; за технічним оснащенням японський флот – найсучасніший у світі й забезпечує зовнішньоторговельні зв'язки країни. Порти Тіба, Нагоя, Йокогама, Осака, Кітакюсю належать до найбільших у світі.

Повітряний транспорт слугує не тільки для подорожей за кордон, а й для сполучення всередині країни. Головні «повітряні ворота» країни – Токійський аеропорт (мал. 55), який за пасажирообігом став третім аеропортом Азії (79 млн пасажирів).

Туризм у Японії став загальнонаціональною справою. До країни 2016 р. приїхало 24 млн туристів – представників ділового й інженерного світу, шанувальників природної та історико-культурної екзотики. Вони ознайомлюються з новітніми технологіями, різноманітними виробництвами у різних галузях промисловості. Проте більшість туристів Японія приваблює своєю неповторною природою, етноконфесійною своєрідністю, історико-культурними пам'ятками.

Уряд країни прагне розвивати переважно нові та найновіші **промислові**

Мал. 55. Міжнародний аеропорт Ханеда в Токіо

види виробництва, що базуються на передових технологіях: виробництво засобів зв'язку й інформатики, нових матеріалів, біотехнології. Стрімке збільшення виробництва *електроенергії* пов'язане з нарощуванням потужностей за рахунок будівництва ТЕС, які дають нині основну частину електроенергії (61 %). У країні широко розвинута атомна енергетика. До аварії на АЕС «Фукусіма-1» у країні працювали 54 реактори. Катастрофа сприяла відмові Японії від ядерної енергетики. Зараз 17 АЕС виробляють усього 2 % електроенергії в країні. *Металургійні підприємства* в Токіо, Йокогамі, Кавасакі, Осаці представлені надсучасними комбінатами, що оснащені новітньою технікою та орієнтуються на імпорتنу сировину. Найбільший у світі металургійний комбінат у Фукуямі має потужність на 16 млн т сталі на рік.

Машинобудування – провідний напрям промисловості, де особливе значення має транспортне машинобудування. Японські судноверфі будують судна різного типу, зокрема й найбільші у світі супертанкери і суховантажні грузи. За виробництвом автомобілів (9,2 млн) Японія в 2016 р. посіла III місце після Китаю та США. Японські автомобілі – найекономічніші та «найекологічніші». Найбільші автомобілебудівні компанії Toyota Motor, Nissan Motor, Mitsubishi Motors, Honda Motor, Mazda Motor, Suzuki Motor. Автозаводи працюють переважно в багатолюдних центрах – у Токіо, Нагоя, Осаці.

Випереджальними темпами розвивається електронна промисловість, на частку Японії припадає понад 60 % світового виробництва промислових роботів, $\frac{1}{2}$ верстатів із ЧПУ, країна зберігає лідируючі позиції у виробництві побутової електроніки й електронної апаратури (Canon, Casio, Fujitsu, JVC, Hitachi, Konica, Mitsubishi, Nikon, Olympus, Panasonic, Sharp, Sony, Yamaha). Японія посідає перше місце у світі за виробництвом та експортом промислових роботів (мал. 56). Підприємства *хімічної промисловості* виробляють синтетичні смоли, пластмаси, хімічні волокна, синтетичний каучук. Велике значення мають *текстильне, трикотажне, швейне, шкіряно-взуттєве виробництва* та випуск різноманітних традиційних японських товарів: національного вбрання, віял, домашнього посуду, іграшок, порцелянового посуду тощо.

Мал. 56. Японські роботи вміють навіть грати на музичних інструментах і готувати їжу

Роль *сільського господарства* в економіці країни постійно знижується. У його виробничій структурі різко переважає *рослинництво*, в якому визначається вирощування рису по всій території країни, також пшениці, ячменю, кукурудзи, овочів і технічних культур (цукрового буряку, чаю, тютюну, сої). Високі врожаї основних культур досягаються завдяки новим селекційним сортам, прогресивній агротехніці й меліорації. Велике значення в економіці Японії традиційно відіграє *рибальство*. Риба та морепродукти мають велике значення в харчовому раціоні японців. Тому в прибережних водах активно займаються аквакультурою.

● **Характерні риси просторової організації господарства.** В Японії чітко виділяється найзаселеніша і найрозвинутіша частина – *Тихоокеанський пояс*, що концентрує 80 % населення і господарського потенціалу країни. Японія поділена на 9 економічних районів (мал. 57).

До Тихоокеанського поясу належать три найрозвинутіші райони країни. Район **Канто** визначається потужним виробничим, управлінським, культурним і науковим потенціалом, багатопрофільною структурою економіки. Найбільшими центрами є **Токіо** і **Йокогама** (основою економіки є важка промисловість, а також біотехнології та напівпровідникова індустрія, Йокогамський порт є найбільшим портом країни).

Район **Кінкі** міститься на південному заході о. Хонсю. В його межах проживає близько 16 % населення країни, це другий за значенням в економіці район країни. Тут розташовані підприємства як традиційних (текстильної, деревообробної, суднобудівної), так і найпередовіших виробництв (радіоелектроніка, нафтохімія). Найбільші економічні центри району – **Осака** (металургія, металообробка, автомобіле- і суднобудування, нафтопереробна хімічна та текстильна промисловість, а також один із найбільших морських портів Японії) і **Кіото** (тривалий час був резиденцією японських імператорів, основою економіки є машинобудування, харчова промисловість, виробництво високоточної техніки, комерція, туризм).

Район **Тюбу** розташований у центральній частині о. Хонсю на тихоокеанському узбережжі. У його економіці провідне місце посідає обробна промисловість. Більша частина виробничого потенціалу і населення сконцентровані навколо міста **Нагоя** (машинобудування (Mori Seiki), металургія, хімія, функціонують товарна біржа і морський порт).

Мал. 57. Економічні райони Японії

- Населення – 13,7 млн осіб; густина населення – 6280 осіб/км².
- Токіо розташоване на о. Хонсю, біля Токійської затоки Тихого океану.
- Місто Токіо було засноване в 1457 р. як феодальний замок у рибальському селищі Едо. У 1869 р. до Токіо була перенесена з Кіото (вважалася до цього офіційною столицею Японії) резиденція імператора і місто стало офіційною столицею Японії.
- Токіо – головний фінансовий і промисловий центр країни, у якому розташовані основні підприємства машинобудування, металургії, хімічної, поліграфічної, харчової й легкої промисловості. Токіо – великий транспортний вузол країни, центр морських і повітряних сполучень міжнародного значення. Працюють два міжнародні аеропорти, діє метрополітен.
- Місто має безліч пам'яток архітектури, зокрема комплекс імператорського палацу, парк Узно з дерев'яною дзвіницею, різні синтоїстські та буддистські храми, святилище Ясукіні тощо.

*Токіо
(Токіо)*

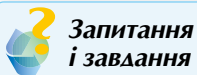
Райони *Сікоку* і *Кюсю* на однойменних островах належать до категорії середньорозвинутих. Економічні райони Північної Японії являють собою найменш розвинуту частину країни, основою економіки якої є сільське і лісове господарство, рибальство, видобувна промисловість і металургія. Центром *Хоккайдо* є *Саппоро* – єдине місто-мільйонер на півночі країни.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Японія – одна з найбільших торговельних держав світу. Із країни вивозять автомобілі, залізо й сталь, судна, електротехнічні й радіоелектронні товари, машинне устаткування, фото- і кінокамери. Імпортує ж Японія майже всю промислову сировину і напівфабрикати, паливо та продовольство. Найбільший торговельний партнер Японії – США, потім країни ЄС і Китай.

Пріоритетним у загальному спектрі відносин між *Україною* та Японією є торговельно-економічне співробітництво. Зовнішньоторговельний обіг між двома країнами протягом останніх років демонструє сталу тенденцію до збільшення своїх обсягів. Перспективними напрямками співпраці з японськими компаніями залишаються впровадження в Україні сучасних енергозберігаючих технологій у різних секторах економіки – енергетиці, промисловості, муніципальному секторі. Залучення японських інвестицій у розвиток транспортної та енергетичної інфраструктури України, а також аграрного сектору, зокрема його матеріально-технічної бази, є перспективними напрямками співпраці з Японією. В Японії наявна нечисленна українська діаспора, хоча наразі спостерігається тенденція до зростання кількості громадян України, які тимчасово перебувають у цій країні з метою роботи, навчання та у приватних справах.

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

- Адміністративний поділ Японії називається **todofuken**, що відображає складну структуру устрою країни: «**to**» – муніципальний округ (Токіо з передмістями), «**do**» – префектуральний округ (о-в Хоккайдо), «**fu**» – 2 міські префектури (Осака та Кіото), «**ken**» – 43 префектури. Загалом 47 одиниць поділу.
- В усіх північних містах Японії, де взимку випадає сніг, підігріваються тротуари й вулиці. Ожеледі не буває, й сніг прибирати не треба. При цьому в Японії немає центрального опалення. Кожен обігриває помешкання як може.
- Японці вважаються дуже працелюбною нацією – не заведено йти у щорічну відпустку, навпаки, на роботі зазвичай засиджуються допізна. Немає й поняття «пенсіонер». За законом, кожен трудовий договір укладається з працівником на довічній основі, й людина може працювати доти, доки їй здоров'я дає змогу виконувати свої обов'язки.
- Найдешевша їжа в Японії – це морепродукти. Існує вислів про те, що, поки в океані є риба, в Японії ніхто не вмире від голоду. Найдорожчі продукти – фрукти й баштанні культури. Улюблений сніданок японця – пропарений рис із соєвими бобами натто.

Запитання і завдання

1. Назвіть чинники, що впливають на місце Японії в МПП. Завдяки чому держава змогла відбудувати свою економіку після Другої світової війни і досягти лідируючих позицій у світі?
2. Як ви розумієте такий фундаментальний принцип економіки Японії, як кейрецу?
3. У чому полягає особливість розселення населення в Японії? Охарактеризуйте найбільший у світі мегалополіс Токайдо.
4. Дайте характеристику сучасного стану господарства Японії. Доведіть, що країна має постіндустріальну структуру економіки.

5. Наскільки доречно стверджувати, що для Японії властивий рівномірний регіональний розвиток? Яку роль у міжнародному економічному іміджі країни відіграє її Тихоокеанський пояс?

ОРІЄНТОВНА ТЕМА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Острови Кюсю і Хоккайдо: контрасти Японії.

§ 18. КИТАЙ

- **Офіційна назва** – Китайська Народна Республіка
- **Столиця** – Пекін
- **Площа** – 9,59 млн км²
- **Населення** – 1 384 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – китайська
- **Форма державного правління** – республіка
- **Форма державного устрою** – унітарна держава
- **Адміністративний поділ** – 23 провінції, 5 автономних районів, 4 міста прямого підпорядкування та 2 особливі адміністративні райони
- **Найбільші міста** – Шанхай, Пекін, Гуанчжоу, Шеньчжень, Тяньцзін
- **ВВП на душу населення** – 8113 дол. (2017 р.)

• Місце країни у світі та ЕГП країни.

Китай – держава Східної Азії, що посідає IV місце за площею (6,4 % від площі суходолу Землі) і перше місце у світі за чисельністю населення. Окрім материкової частини, до складу Китаю входить близько 5 тис. островів, належність деяких з них заперечується його сусідами. Невизнаний остаточно статус найбільшого острова – Тайваню, який юридично є 23-ю провінцією КНР, а фактично – незалежною країною.

Перші цивілізації з'явилися на цій території в IV тис. до н. е.: існувало кілька різних царств і імперій, правлячі династії яких проіснували практично 3 тис. років. Царські династії розширили кордони Китаю на південь і захід і розвинули китайську цивілізацію і культуру. Китаю людство зобов'язане багатьма значущими відкриттями: винаходом компаса (мал. 58), паперу, друкарства і пороху, вживанням чаю і обігом паперових грошей. Саме з Китаю пішли такі вже звичні речі, як виделка, вентилятор, дієта, зубна щітка, туалетний папір, феєрверк тощо.

Китай – соціалістична держава, заснована на союзі робітників і селян. Керівною політичною партією країни є Комуністична партія Китаю (КПК).

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як ФГП Китаю впливає на природу країни та життєдіяльність населення?
2. Яку роль відігравала китайська цивілізація в зародженні та розвитку виробництва первинного сектору економіки?
3. Який стосунок до КНР мають Сянган та Макао і який вони мають статус?
4. Чим приваблює Китай туристів зі всього світу?

Мал. 58. Модель китайського компаса в Кайфені

Мал. 59. Великий канал Китаю

● **Основні чинники розвитку.** Китай має значний земельний фонд, великі запаси корисних копалин, потужні гідроресурси, а також широкі можливості освоєння ресурсів океану.

Китай добре забезпечений *водними ресурсами*. Більшість річок належить до басейну Тихого океану. Найбільша річка Китаю і третя у світі після Амазонки та Нілу – Янцзи (6300 км), другою за довжиною є р. Хуанхе (5464 км). Великі річки багатководні й використовуються для зрошення і водопостачання. Китай володіє найбільшими у світі *гідроенергетичними ресурсами*, але використовує їх ще не на повну потужність. Західна, посушливіша частина Китаю навпаки бідна на водні ресурси.

У країні численні *озера*, більшість з них – невеликі. На сході значні площі мають тільки озера в басейнах Янцзи та Хуанхе, на заході майже всі озера безстічні, маловодні й засолені. *Каналами* порізана східна частина країни, вони відіграють велику роль у постачанні води до зрошувальних систем. Деякі використовують з транспортними цілями, зокрема, Великий канал – одну з найбільших і найдавніших гідротехнічних споруд у світі, збудовану в VII–XIII ст. загальна довжина каналу – 1782 км (мал. 59).

Китай має величезні запаси *мінеральних ресурсів*. За запасами кам'яного вугілля КНР посідає III місце у світі (13 % світових запасів). Головні вугільні басейни – Шаньсійський, Фушунський, Кайлуанський. Основні родовища нафти розташовані на півночі (Бохайванська затока), північному сході (Дацин) та північному заході країни. Відкриті запаси нафтогазової сировини на шельфі, зокрема Жовтого і Південно-Китайського морів. Металеві руди представлені покладами залізної руди (до 21 млрд т), вольфраму (50 % світових запасів), сурми, ртуті, олова, молібдену, марганцю, свинцю, цинку, міді. Країна багата і на такі види сировини, як кам'яна сіль, фосфорити, слюда, азбест.

Китай тривалий час інтенсивно знищував *лісові масиви*, а нині ж не шкодує коштів для їхнього відновлення, лісистість у країні становить 22 %. У країні створено понад 400 заповідників і національних парків.

Китай володіє величезними *рекреаційними ресурсами*: природою і багатою культурно-історичною спадщиною, що приваблює туристів з усього світу.

Китай володіє найчисленнішими *трудовими ресурсами*, до яких у 2016 р. належать 807 млн осіб. Забезпечення населення роботою залишається гострою соціально-економічною проблемою країни, тому для її подолання проводять заходи, спрямовані на скорочення безробіття в містах шляхом розширення мережі побутового обслуговування і кооперативів; у сільських районах збільшуються масштаби агробробіт. Поступово зростає частка китайців із вищою освітою.

● **Система розселення.** Населення Китаю віддавна є найчисленнішим у світі. Різке зростання його кількості зафіксоване у XVIII–XX ст., і нині кожний п'ятий мешканець Землі – китаєць, а в країні мешкає 1,38 млрд осіб.

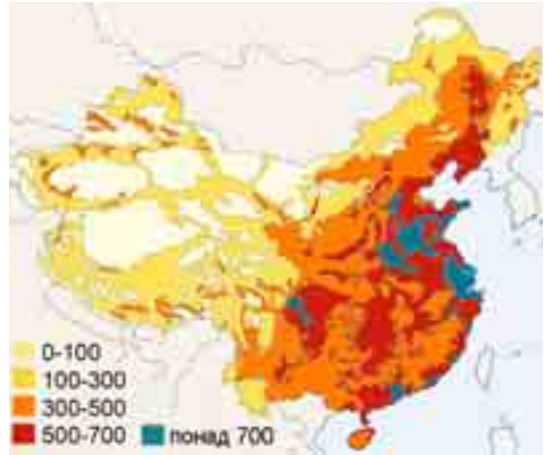
Китай має порівняно значну середню густоту населення (144 особи/км²): максимальна густина спостерігається на сході та південному сході (500–1000 осіб/км²); мінімальна – на заході і півночі країни (мал. 60). Швидкими темпами відбувається *урбанізація*. Якщо в середині XX ст. у містах мешкало всього 10 % населення країни, то в 2016 р. – 58 %. Більше $\frac{9}{10}$ усіх міст, з яких близько 100 міст-мільйонерів, розташовані у східній частині країни, де типовими стали проблеми перенаселення, транспортного навантаження, екологічного забруднення, зайнятості тощо. Три мегаполіси – Шанхай, Нанкін і Ханчжоу – стали ядрами гігалополісу «Золотий трикутник Янцзи».

● **Сучасний стан господарства.** Китай – своєрідна держава, в економічній політиці якої дотримуються будівництва соціалізму з упровадженням ринкових відносин. Сучасна КНР стрімко наздоганяє лідера за величиною ВВП (США – 19,4 трлн дол., Китай – 11,9 трлн дол. на 2016 р.).

Реформи, які створили в Китаї одну з найбільших *економік* світу, розпочалися 1978 р. Вони включали впровадження багатоукладної економіки, реформування ціноутворення і проголошення політики «відкритих дверей». Для залучення з-за кордону інвестицій, передових технологій і техніки у приморських районах Південно-Східного Китаю створили *вільні* (або *спеціальні*) *економічні зони* (ВЕЗ) із пільговою системою оподаткування. Найбільшими інвесторами в китайську економіку є як США, Японія та країни ЄС, так і «хуацяо» – вихідці з Китаю, які проживають в інших країнах.

Для сприяння структурним змінам Китай розвиває власну систему освіти, заохочує імпорт технологій, що ґрунтується розвиток прогресивних секторів економіки, а також як виробництво програмного забезпечення, нових матеріалів, телекомунікаційної індустрії, біотехнології тощо. Північніше Пекіна, у районі Хайдіан, створена власна «Кремнієва долина».

Первинний сектор економіки Китаю спеціалізується на розвитку гірничодобувної промисловості й сільського господарства. Великі масштаби розвитку *добувної промисловості* забезпечують його багаті мінеральні ресурси (табл. 1).

Мал. 60. Густина населення Китаю (осіб/км²)

Табл. 1. Місце Китаю у світі за видобутком мінеральних ресурсів

Місце у світі	Видобуток
I	вугілля (3,4 млрд т) золото (450 т) олово (125 тис. т) молібден (103 тис. т) сурма (100 тис. т) ртуть (800 т)
II	боксити (47 млн т) мідь (1,7 млн т)
III	залізна руда (375 млн т) марганець (2,9 млн т)
VII	нафта (199 млн т)

Сільське господарство залишається важливою складовою економіки КНР, що забезпечує до 9 % ВВП. Головна ланка – *рослинництво*, у якому домінують зернові (80 % усіх посівів), зокрема рис (понад 10 тис. сортів), пшениця, кукурудза, а також гаолян (різновид сорго), просо, ячмінь, гречка. Поширені технічні культури, особливо бавовник і соя, в басейнах рік Хуанхе і Янцзи. Китай – великий світовий виробник чаю (28 % світового збору), арахісу, тютюну. Традиційним у КНР є овочівництво та садівництво (хурма, персики, абрикоси, фініки). Основний напрям *тваринництва* є свилярство (474 млн голів – I місце у світі). На заході поширене розведення овець, корів та кіз.

Штучне розведення багатьох видів риби в прісноводних водоймах завжди посідало важливе місце в господарстві Китаю. У КНР для риборозведення широко використовують рисові поля, морські мілководдя також використовують як *акваферми* для розведення риби, креветок, молюсків і водоростей.

За роки соціалістичного розвитку в Китаї створено потужний **вторинний сектор економіки**. *Енергетика* має традиційно вугільний характер, більше 80 % електроенергії виробляють на ТЕС, які розташовані переважно в центрах видобутку вугілля та у великих містах. Нафтова промисловість стає одним з найдинамічніших виробництв ПЕК. Потужні ГЕС побудовані на ріках Хуанхе, Янцзи («Три ущелини» – найбільша у світі), Сунгарі тощо. У країні збудовано 13 АЕС (3 % електроенергії).

Китай багатий на металеві руди, на базі видобутку і використання яких розвивається *металургія*. За виплавкою чавуну і сталі Китай посідає перше місце у світі. Великими підприємствами є комбінати в Аньшані, Даляні, Фушуні, Тяньцзіні, Таншані, Шанхаї тощо. Найважливішим виробництвом китайської індустрії стало *машинобудування*, у якому провідне місце посідають підприємства, що випускають продукцію військового призначення (літаки, ракети, штучні супутники і космічне обладнання). Налагоджене виробництво металорізальних верстатів, автомобілів (I місце у світі – 28 млн), тракторів, сільгосптехніки. Значні успіхи досягнуті у виготовленні побутової техніки, приладів, персональних комп'ютерів, новітніх засобів зв'язку. Китай активно займається будівництвом морських суден як транспортного, військового, так і дослідницького призначення. *Хімічна промисловість* пов'язана з виробництвом добрив, продукції основної хімії, синтетичних і штучних волокон, полімерів. У світі широко відома продукція *фармацевтичної промисловості* Китаю. *Легка промисловість*, яка має давні традиції, залишається однією з найрозвинутіших у країні. Більшість тканин, що виробляють, – бавовняні; Китай – батьківщина шовківництва. В усьому світі відомі китайський одяг, порцеляно-фаянсові й керамічні вироби, килими тощо.

Третинний сектор у Китаї стрімко набирає обертів і на сьогодні вже займає 52 % ВВП. Високошвидкісні залізниці, онлайн-торгівля, електронна платіжна система Alipay і велшеринг – нові символи сучасного Китаю, що дуже стрімко розвивається. Китай стає важливим *фінансовим центром* Азії, у Сянгані і Шанхаї діють великі фондові біржі.

Випереджальними темпами розвивається *індустрія інформаційних і телекомунікаційних технологій* Китаю. Нині в країні кількість користувачів мобільного ширококутового Інтернету досягла 1,1 млрд осіб. Китай володіє найбільшою у світі мережею 4G (770 млн користувачів) і вже займається випробуваннями технологій 5G.

Для Китаю формування сучасної *транспортної системи* має виняткове значення. Залізниці посідають провідне місце в перевезеннях у країні (80 % вантажообігу). За довжиною залізниць (124 тис. км) Китай посідає II місце у світі. З 2006 р. функціонує Цінхай-Тибетська залізнична магістраль (найвисокогірніша у світі – до 5072 м над рівнем моря). Протяжність автошляхів – 4,5 млн км (III місце після США й Індії). Найбільшою внутрішньою водною магістраллю є Янцзи, що судноплавна впродовж 6 тис. км. Китай за загальним тоннажем торгового флоту входить до першої десятки країн світу. У країні налічується близько 120 великих портів, зокрема портовий комплекс Нінбо-Чжоушань (лідер у світі – 889 млн т), Шанхай (646 млн т), Ціндао, Гуанчжоу, Тяньцзінь тощо. У країні діють понад 500 аеропортів з постійними рейсами. Досі зберігають своє значення гужовий, в'ючний транспорт і особливо велосипедний.

Мал. 61. Візитівка Китаю – Великий китайський мур (IV – початок V ст. до н. е.; завдовжки 4000 км)

За останні 25 років у сфері *туризму* Китай досяг колосальних успіхів. Із країни, у яку до 1978 р. в'їзд туристів був майже відсутній, Китай перетворився на одного зі світових туристичних лідерів. У 2016 р. його відвідало 59,3 млн туристів (V місце у світі). Великий туристичний попит мають історичні та культурні рекреаційні об'єкти, зокрема Великий китайський мур (мал. 61), музей Гугун (колишній імператорський палац), палац-монастир Потала, буддійські монастирі тощо.

● **Характерні риси просторової організації господарства.** Для Китаю характерні великі регіональні відмінності в рівні розвитку. Традиційно в Китаї виділяють 3 великі економічні зони.

Східну зону утворюють дев'ять приморських провінцій та автономних районів Китаю. Це найбільш розвинута в соціально-економічному відношенні частина країни з потужною важкою промисловістю, з густою транспортною мережею і доволі розвинутою соціальною сферою. Завдяки безлічі морських портів це також найбільш залучена у світогосподарські зв'язки частина Китаю. Саме в цій зоні виникли сучасні наукоємні виробництва, сюди надходять основні потоки іноземних інвестицій. Основними економічними центрами зони є *Пекін*, *Шанхай* (найбільше місто Китаю і світу, важливий фінансовий і комерційний центр Китаю, розташована Шанхайська біржа золота, а також автомобільні заводи SAIC Motor, заводи комп'ютерів і побутової електроніки Inventec і LG Electronics, металургійний, нафтохімічні та хімічні заводи, один із найбільших у світі морський порт) і *Тяньцзінь* (важливий промисловий центр).

Центральна зона включає дев'ять провінцій та автономних районів Північно-Східного, Північного і Центрального Китаю. За площею вона перевищує Східну зону, але за чисельністю населення і рівнем промислового розвитку значно їй поступається. Тут особливе значення мають виробництво палива, електроенергії, хімічних продуктів, сировини і напівфабрикатів, відзначається вона і скотарством.

Західна зона також включає в себе дев'ять провінцій та автономних районів Китаю. В економічному розвитку перевага віддається розвитку

Пекин (Beijing)

- Населення – 21 млн мешканців, густина населення – 1290 осіб/км².
- Місто розташоване на Великій Китайській рівнині, у басейні р. Юндінхе.
- Пекин – одне з найдавніших китайських міст. У 1421 р. отримав назву «Бейцзин», із XIII ст. до 1927 р. Пекин був столицею Китаю, в 1949 р. став столицею КНР.
- Пекин – великий промисловий центр країни. У місті працюють підприємства машинобудування, нафтопереробки і хімічної промисловості, будівельної й легкої промисловості. Зберігають своє значення кустарні виробництва (різьблення по дереву, слоновій кістці, нефриту, виробництво килимів). Пекин є найбільшим транспортним вузлом Китаю, у якому діють міжнародний аеропорт Шоуду і метрополітен.
- Історична частина Пекина (строго геометрична за плануванням) складається із Внутрішнього і Зовнішнього міста. Найдавніше Внутрішнє місто включає комплекс Імператорського міста (південна стіна з воротами і площа Тяньаньмень), ядро якого – Заборонне місто з комплексом Імператорського палацу (XV ст., нині музей Гугун). У Зовнішньому місті особливо відзначається ансамбль «Храм неба». Адміністративно-політичний центр міста – площа Тяньаньмень.

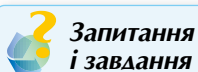
сільського господарства, використанню мінерально-сировинних ресурсів, первинній переробці місцевої сировини, транспортному освоєнню малозаселених і малоосвоєних територій. У високогірному районі Тибету, який має суворі природні умови, розташоване місто *Лхаса* (важливий релігійний центр ламаїзму, одного з напрямів буддизму).

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** За обігом зовнішньої торгівлі Китай вийшов на II місце у світі (після США). Китай експортує нафту, вугілля, зерно, чай, рибу, текстиль, шовк, вольфрамову руду тощо; в імпорті домінують машини й устаткування, складна обчислювальна техніка, гідротехнічне обладнання, хімічні добрива, наукоємні технології, зброя тощо. Найбільший торговельний партнер Китаю – Японія, потім ідуть США, Росія, Південна Корея тощо.

Особливу зацікавленість КНР виявляє до традиційно розвинених в Україні сфер діяльності, як-от приладобудування, виробництво оптики, точної механіки, медичної апаратури, хімічної промисловості. Між Україною та Китаєм реалізуються такі перспективні форми науково-технічної співпраці, як українсько-китайські центри та технопарки в містах Цзінань, Харбін і Шанхай.

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

- Родинні стосунки в Китаї досі ґрунтуються на конфуціанських законах. Діти зобов'язані беззаперечно слухатися батьків усе життя, а у випадку хвороби матері чи батька – бути поряд і повністю сплатити за лікування.
- У Китаї налічують близько 200 діалектів, що іноді відрізняються один від одного як різні мови. Головними в країні є два діалекти – кантонський і мандаринський. Завдяки ж величезному населенню Китаю англійською говорить більше людей, ніж безпосередньо в Америці чи Великій Британії.

**Зпитання
і завдання**

1. Визначте переваги сучасного ЕГП Китаю. Яке місце країни у світі та Азійсько-Тихоокеанському регіоні?
2. Охарактеризуйте вплив демографічної політики КНР на працересурсний потенціал країни.

- Які проекти розвитку країни в різних сферах діяльності вам відомі?
- Знайдіть і покажіть на карті найбільший промисловий район країни, світові міста, головні морські порти, аеропорти-хаби, фінансові центри.
- Які сфери діяльності створюють сучасну спеціалізацію третинного, вторинного, первинного секторів економіки Китаю?
- Обґрунтуйте стрімкі темпи розвитку туристичної сфери Китаю.
- Охарактеризуйте зовнішньоекономічні зв'язки Китаю. Які перспективи українсько-китайських відносин?

ОРІЄНТОВНА ТЕМА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Унікальність економічної системи Китаю.

§ 19. ІНДІЯ

- *Офіційна назва* – Республіка Індія
- *Столиця* – Нью-Делі
- *Площа* – 3,28 млн км²
- *Населення* – 1 281 млн осіб (на 2017 р.)
- *Мови* – хінді, англійська
- *Форма державного правління* – парламентська республіка
- *Форма державного устрою* – федеративна держава
- *Адміністративний поділ* – 29 штатів, 6 союзних територій
- *Найбільші міста* – Мумбаї, Делі, Бангалор, Колката
- *ВВП на душу населення* – 1723 дол. (2017 р.)

• Місце країни у світі та ЄГП країни.

Індія – найбільша країна Південної Азії, розташована на півострові Індостан, за площею посідає сьоме місце у світі, за чисельністю населення – друге після Китаю (кожний шостий житель Землі мешкає в Індії). Індія омивається водами Аравійського моря на заході, Індійського океану на півдні та Бенгальської затоки на сході.

Індія – країна давньої культури, батьківщина багатьох винаходів і досягнень цивілізації. Так, Індії людство зобов'язане винайденням десяткової системи обчислення та гри в шахи. Індійці першими навчилися розводити домашню птицю, вирощувати рис, бавовник, цукрову тростину. Індія є батьківщиною світової релігії – буддизму і національної – індуїзму. Досягнення Індії у сфері культури та мистецтва увійшли до скарбниці світової спадщини.

Індія – парламентська республіка, у якій главою держави є президент із суто представницькими повноваженнями. Конституція визначає Індію як «союз штатів», які не мають права вільного виходу з країни. Індійські

ПРИГАДАЙТЕ

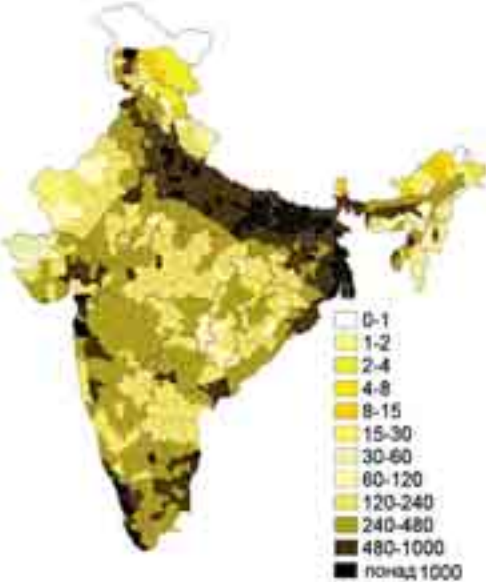
- Назвіть риси фізико-географічного положення Індії. Охарактеризуйте вплив ФГП на формування природних умов країни.
- Індія – один з давніх осередків людських цивілізацій. Що вам відомо про культуру, традиції, менталітет індійців?
- Наведіть обґрунтування включення Індії до однієї з провідних категорій країн світу – «Великої двадцятки», або G-20.

штати – це великі адміністративно-територіальні утворення, в основу яких покладено мовну єдність населення.

● **Основні чинники розвитку.** Надра Індії утримують великі запаси *мінеральних ресурсів*, зокрема залізних і марганцевих руд, кам'яного вугілля, бокситів, хрому, графіту, торію, алмазів, титану, золота й дорогоцінних каменів. У Гімалаях починаються найбільші річки Індії – Інд (3180 км), Брахмапутра (2900 км) і Ганг (2700 км), які є судноплавними. Річки мають величезний гідроенергетичний потенціал, який використовується лише на 10 %. *Озер* в Індії мало. *Ліси* вкривають 23 % території країни. Й досі ліси інтенсивно вирубують на паливо, для розширення орних земель, під промислові об'єкти і забудову.

Рекреаційні ресурси Індії багаті й різноманітні: гірські масиви Гімалаїв і Каракоруму, тропічні пустелі, савани, вологі ліси, морські узбережжя. У країні створено мережу національних парків (понад 75) і заповідників (до 420), найвідоміші з яких Канха в Мадхья-Прадеш, Казіранга в Ассамі, Корбетт-парк в Уттар-Прадеш, Періяр у Керале.

Працесурсний потенціал Індії дуже значний (510 млн осіб), але переважає некваліфікована робоча сила. Частка письменних серед дорослого населення ледве сягає 60 %. Вищою освітою охоплено всього 12 % індійської молоді. Індія – одна з найбільш соціально поляризованих країн світу, тут понад 1/3 населення живе за «межею бідності».

Мал. 62. Густота населення Індії (осіб/км²)

● **Система розселення.** Населення Індії налічує понад 1,28 млрд осіб, що становить майже 1/6 населення планети. Із початку ХХ ст. кількість мешканців Індії збільшилася майже в 3 рази, а щорічний природний приріст перевищує 1,17 %.

Для країни характерна висока *густота населення* (364 особи/км²). Найзаселеніші приморські території (700–800 осіб/км²), найменш заселені – гірські північні території (10–20 осіб/км², мал. 62). Рівень *урбанізації* низький (33 %), але у водночас в Індії наявні 54 міста-мільйонери (табл. 1), що утворюють великі агломерації. На базі швидко рослих агломерацій формується мегалополіс Колката–Асансол–долина р. Дамодар (або Візагмахангар) на кордоні Індії з Бангладеш.

● **Сучасний стан господарства.** *Економіка* Індії багатуокладна, економічна відсталість межує з новітніми досягненнями науки й техніки.

Таблиця 1. Найбільші міста Індії

№	Місто	Площа, км ²	Населення, млн осіб	
			місто	агломерація
1	Мумбаї	603	13,9	21,3
2	Делі	1483	12,5	18,9
3	Бангалор	741	5,4	6,5
4	Колката	185	5,0	15,4

Сільське господарство має вагоме значення для економіки Індії (17 % ВВП). Його основа – *землеробство* ($\frac{3}{4}$ аграрного виробництва). Головні сільськогосподарські культури – рис (157 млн т – II місце у світі), пшениця, просяні культури, кукурудза, бобові. Прибережні низовини, долини Гангу та Брахмапутри – пояс рисосіяння, Індо-Гангська низовина – царина пшениці. Багато вирощують і технічних культур – бавовник (II місце у світі), цукрову тростину, тютюн, чай, каву тощо. Олійні культури (арахіс, рапс і кокосові горіхи) культивують майже повсюдно. Традиційна стаття експорту – прянощі (чорний перець, гвоздика, кардамон). Незважаючи на найбільше у світі поголів'я великої рогатої худоби (300 млн голів корів і 85 млн буйволів), *тваринництво* має специфічний характер – використовується як тяглова сила. М'ясне тваринництво загалом не розвинене й обмежується розведенням дрібної рогатої худоби та птиці.

Гірничодобувна промисловість має життєво важливе значення для держави. У країні видобувають 156 млн т залізної руди, 19 млн т бокситів, 3 млн т мідної руди, а також марганець, золото, срібло, алмази, цинк і свинець тощо. Більшу частину *електроенергії* виробляють ТЕС (79 %), на ГЕС припадає 18 %. З 1960-х років. Індія однією з перших серед країн, що розвиваються, розпочала будувати АЕС (поблизу Ченная), нині в країні діють 7 АЕС, але виробляють вони лише 3 % електроенергії.

В Індії важливе значення має *текстильна промисловість*, країна посідає одне з провідних місць у світі за виробництвом та експортом бавовняних і джутових тканин, килимів, взуття. Дуже швидко розвивається *машинобудування*. Індійські підприємства виробляють ткацькі верстати, електромотори, трансформатори, тепловози, вагони, судна, трактори, літаки, устаткування для металургійних заводів. Перспективним є автомобілебудування, яке вже нині стало п'ятим у світі. Національні індійські компанії Tata Motors (мал. 63), Hindustan Motors, Force Motors, Mahindra Group та ін. 2016 р. виробили 4,4 млн авто. У *металургії* переважає виготовлення сталі й алюмінію, 70 % необхідних кольорових металів імпортується з інших країн. У державі виробляється 145 млн т добрив (III місце у світі), що забезпечує 70 % потреб країни. *Фармацевтична промисловість* є однією з найрозвинутіших. Давнім і традиційним видом виробництва країни є *алмазна промисловість*, Індія щороку експортує алмазів на понад 1 млрд дол.

Третинний сектор економіки. У 2016 р. на нього припадало 46 % ВВП. Найрозвинутішими є фінансові, банківські, бухгалтерські послуги, фрахт, туризм, освіта, операції з нерухомістю, національна інфраструктура. Індія швидко стає однією з головних фігур на світовому ринку *інформаційних технологій*, у якому вже зайнято понад $\frac{1}{4}$ працівників країни. Технопарки, які виробляють 90 % програмного забезпечення, розміщені по всій території Індії. Своєрідною «Кремнієвою долиною» в Індії вважається високотехнологічний центр на околицях м. Бангалор, що спеціалізується на проведенні науково-дослідних робіт, виробництві електроніки і створенні програмного забезпечення.

Індія належить до азійських країн із відносно розвиненим *транспортном*. Залізнична мережа – одна з найбільших у світі, загальна

Мал. 63. Малогабаритне авто компанії Tata Motors (Мумбаї)

довжина залізниць – 68 тис. км (V місце у світі). Залізницями перевозять 60 % вантажів. Основні міста країни з'єднані між собою національними автострадами. Загальна протяжність автомобільних доріг – 4,7 млн км (II місце у світі). Більшість індійських доріг, особливо в глибинці, ґрунтові й у сезон дощів стають важкопрохідними. Індія володіє найбільшим серед країн, що розвиваються, торговельним флотом. Значного розвитку набув повітряний транспорт. Міжнародні мережі обслуговує державна компанія Air India, а на внутрішніх – Indian Airlines і деякі приватні. Досі в країні використовують гужовий і в'ючний види транспорту, роль яких дуже важлива.

В Індії традиційно розвинутий *туризм*. У 2016 р. країну відвідало понад 14,5 млн туристів, яких приваблюють чудові пляжі, притягальні для альпінізму Гімалаї; великий попит мають релігійний, медичний і чайний види туризму. В країні чимало видатних історико-культурних пам'яток (мал. 64). До списку ЮНЕСКО занесено 26 об'єктів.

● **Характерні риси просторової організації господарства.** В Індії виділяються 5 економічних районів, які мають чітку спеціалізацію.

Район *Північно-Східної Індії* включає штати нижньої течії Гангу. Це район із розвинутою чорною металургією, основною хімією, машинобудуванням. У передгір'ях Гімалаїв вирощують дві найважливіші експортні культури Індії – чай і джут. Ключовим центром цього району є місто *Колката* (великий центр освіти, науки, культури, економіки і фінансів, розвинутий сектор інформаційних технологій, металургія, машинобудування).

Другим важливим районом традиційно є *Західна Індія*, що сусідить із Пакистаном. Західна Індія поступово нарощує нафтовидобуток і розвиває сучасну нафтопереробку. Основним центром району є місто *Мумбаї* (кол. Бомбей) – головний порт країни, що створює 5 % ВВП Індії, центр бавовняної, машинобудівної, металообробної, хімічної, деревообробної, шкіряної промисловості. Тут виробляється близько 70 % кінофільмів країни.

Два економічні райони – *Центральний* і *Північний* – часто об'єднують в один район. Тут у долинах Гангу та його приток вирощують рис, просо і пшеницю, цукрову тростину, бавовну, олійні й бобові культури. Це один із найбільших світових центрів землеробства. Місцева промисловість пов'язана з переробкою агропродукції, металургією. Тут розміщена столиця країни – *Нью-Делі*.

Найвідсталішим є район *Південна Індія*, який традиційно спеціалізується на тропічному землеробстві й зерновому господарстві. Розвивається легка, харчова, металургійна і нафтопереробна промисловість. Економічними центрами району є міста *Хайдарабад* – великий промисловий і ремісничий центр і *Ченнаї* (до 1996 р. Мадрас) – автомобільна промисловість, ВПК, біотехнології, великий порт.

Мал. 64. Перлина Індії – мавзолей Тадж-Махал (1632–1653 рр.)

● **Зовнішні економічні зв'язки.** Зовнішня торгівля приносить значні прибутки. Основний експорт припадає на текстиль, ювелірні вироби, програмне забезпечення, електроніку, транспортне обладнання, фармацевтику, сільгосппродукти; імпорт – на нафту, машинне обладнання, добрива й хімікати. Головними торговельними партнерами Індії є США, країни ЄС і Китай.

Нью-Делі (New Delhi)

- Населення – 257 тис. мешканців, густина населення – 3820 осіб/км².
- Місто розташоване на Індо-Гангській рівнині, на березі р. Джамна.
- Нью-Делі фактично є районом Делі, і первісно його територія була забудована в 1911–1923 рр. для англійської колоніальної адміністрації, що перенесла сюди центральну резиденцію з Калькутти. Після здобуття Індією незалежності 1947 р. Нью-Делі став автономним районом.
- Нью-Делі – лише політичний центр країни, тут розміщені урядові служби, промислових підприємств немає. Основною є сфера послуг, що включає інформаційні технології, телекомунікації, готелі, банки, туристичну інфраструктуру.
- Більшу частину Нью-Делі спроектував провідний британський архітектором Едвіном Лаченсом у ХХ ст. Адміністративний центр міста включає будівлю Сансад-Бхаван (парламент, 1912–1913 рр.), президентський палац Раштрапаті-Бхаван, меморіальну пам'ятку Ворота Індії, храм Лакшмі-Нараяні (1939 р.).

Ще за часів СРСР Індія була традиційним партнером *України*. Завдяки українським проектним закладам і промисловим підприємствам у країні побудовані великі заводи та комбінати чорної металургії, хімічної промисловості, важкого та транспортного машинобудування тощо. Основні товарні позиції українського експорту до Індії: жири й олії рослинного походження, метали, ядерні реактори, котли та машини, добрива, продукти неорганічної хімії; Індія постачає в Україну: фармацевтичну продукцію, органічні хімічні сполуки, пластмаси та полімерні матеріали, тютюн тощо. Активно співпрацюють країни у сферах біотехнологій і біомедицини, інформаційних і комунікаційних технологій, нанотехнологій і нових матеріалів, енергетики й енергоресурсів, фізики високих енергій та астрофізики.

ДЛЯ ДОПИТАЛИВИХ

- В Індії мешкає найбільша кількість вегетаріанців світу. Близько 40 % індійців – вегетаріанці. У країні найнижчий у світі показник споживання м'яса на душу населення. До того ж корова – священна тварина. Якщо під час подорожі на дорозі опиниться корова, то водієві варто бути дуже обережним: у разі навіть незначного зіткнення з твариною йому загрожує штраф, а в деяких випадках навіть строк за ґратами.
- Поділ суспільства на 4 соціальні категорії (варни), що його було запроваджено Ведами, пізніше трансформувалося в кастову систему у нормативно закріплено одним із найдавніших кодексів – Законами Ману, які датовані, за різними оцінками, VI або II ст. до н. е., зберігається і дотепер. Однак первісна система 4 варна-каст (браміні, кшатрії, вайшії, шудри) і сучасна система каст не подібні. Остання налічує сотні каст – джат. У сучасній конституції Індії існує додаток «Таблиця каст», у якій зазначено всі офіційно визнані державою касты – джати.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте місце Індії в сучасному економічному житті Азії й світу.
2. Розкрийте вплив основних чинників на спеціалізацію індійської економіки та її участь у МПП.
3. Поясніть причини нерівномірності розселення населення та економічного розвитку економічних районів Індії.
4. Які склалися передумови для розвитку високотехнологічних сфер економіки Індії? На прикладах доведіть, що Індія – країна, яка стрімко розвивається.

- Складіть міні-твір «Незабутня туристична подорож Індією».
- Охарактеризуйте міжнародні зв'язки України з Індією.

ОРІЄНТОВНА ТЕМА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

«Коридори зростання» в Індії.

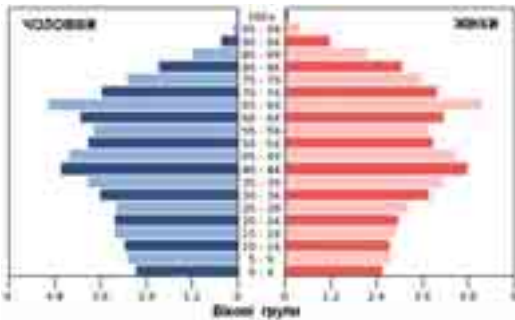
ПРАКТИЧНА РОБОТА № 4

Тема: Аналіз статеві-вікових пірамід Японії, Китаю та Індії з метою оцінювання працересурсного потенціалу країн

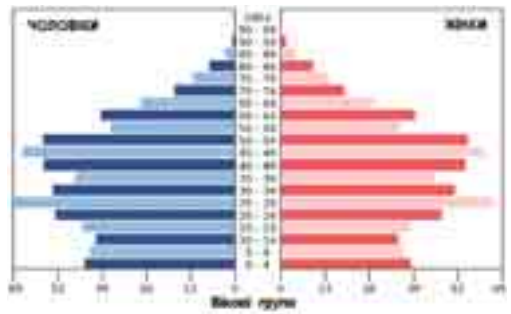
Мета: поглибити знання про структуру населення країн Азії на прикладі Японії, Китаю та Індії; закріпити вміння читати статеві-вікові піраміди, аналізувати співвідношення статевих (чоловіче та жіноче) та вікових (діти, працездатне населення, люди похилого віку) показників населення Японії, Китаю та Індії; спираючись на аналіз статеві-вікових пірамід країн Азії, оцінити сучасний стан та перспективи працересурсного потенціалу цих країн.

Завдання:

- Порівняйте статеві-вікові піраміди населення Японії, Китаю та Індії.

Японія, 2016 р.

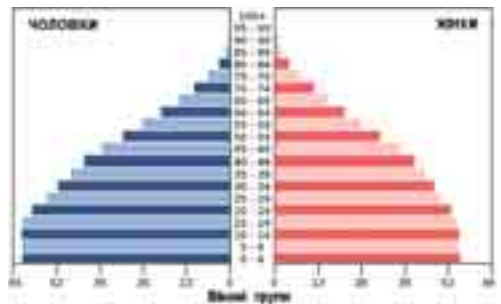

Китай, 2016 р.

2. Зробіть висновки про демографічну ситуацію та структуру населення Японії, Китаю та Індії:

- тип відтворення населення;
- співвідношення чоловіків і жінок у різних вікових групах;
- демографічне явище, що є характерним для країни (демографічний вибух, демографічна криза, депопуляція, старіння населення тощо) і які його причини;
- прогноз забезпеченості трудовими ресурсами на найближчі 15–20 років.

Використовуйте матеріали підручника, карти атласу, інтернет-джерела.

Індія, 2016 р.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Тести з однією правильною відповіддю

- Субрегіоном Азії, у якому немає жодної монархічної держави, є:
А Центральний **Б** Західний **В** Східний **Г** Південний

2. До числа азійських країн-гігантів за населенням (понад 100 млн осіб) не належить:

А Китай	Б Туреччина	В Індонезія	Г Бангладеш
---------	-------------	-------------	-------------
3. За показниками ІЛР, найрозвиненішою країною Азії є:

А ОАЕ	Б Індія	В Китай	Г Сінгапур
-------	---------	---------	------------
4. Виберіть місто – столицю азійської держави:

А Каракас	Б Дакка	В Скоп'є	Г Триполі
-----------	---------	----------	-----------
5. Малайзія, Сінгапур, Південна Корея, Тайвань – це:

А країни «переселенського капіталізму»
Б ключові країни, що розвиваються
В нові індустріальні країни
Г постсоціалістичні країни
6. На якому острові розташовані три держави Азії (Малайзія, Індонезія та Бруней)?

А Суматра	Б Ява	В Хоккайдо	Г Калімантан
-----------	-------	------------	--------------
7. Країна Азії, що посідає II місце у світі за кількістю об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО та є одним із лідерів свого регіону:

А Японія	Б Таїланд	В Індія	Г Китай
----------	-----------	---------	---------
8. Країни якого регіону Азії входять до регіональної організації АСЕАН, що забезпечує їх ринковий розвиток?

А Західна	Б Південно-Східна	В Східна	Г Південна
-----------	-------------------	----------	------------
9. Знайдіть помилку в парі «країна – столиця»:

А Йорданія – Амман	В Оман – Сана
Б Бахрейн – Манама	Г Катар – Доха

Тести на встановлення відповідності

10. Установіть відповідність між ТНК та країнами Азії, яким вони належать:

А Японія	1 Tata Motors, Hindustan Motors, Mahindra Group
Б Китай	2 Haier, TCL, Gree, SAIC Motor
В Республіка Корея	3 Toyota, Honda, Nissan, Mitsubishi Group
Г Туреччина	4 Hyundai, Kia, Samsung, LG
Д Індія	
11. Установіть відповідність між субрегіонами Азії та країнами, що входять до їхнього складу:

А Східна Азія	1 Оман
Б Західна Азія	2 Узбекистан
В Південно-Східна Азія	3 В'єтнам
Г Південна Азія	4 Монголія
Д Центральна Азія	
12. Установіть відповідність між країнами та поєднанням їхніх форм державного правління й устрою:

А Казахстан	1 федеративна республіка
Б Таїланд	2 унітарна республіка
В Гонконг/Сянган	3 федеративна монархія
Г ОАЕ	4 унітарна монархія
Д Пакистан	

Тести з кількома правильними відповідями

13. Визначте столиці тих країн, які межують з Індією на суходолі:
А Ісламабад **В** Дакка **Д** Катманду
Б Тегеран **Г** Малі **Е** Бангкок
14. З переліку світових міст виберіть ті, що представляють субрегіон Східна Азія:
А Сінгапур **В** Сеул **Д** Шанхай
Б Дубаї **Г** Мумбаї **Е** Гонконг/Сянган
15. Виберіть країни Азії, у яких активно запроваджують заходи демографічної політики і досягнуті певні результати завдяки плануванню родин:
А ОАЕ **В** Сінгапур **Д** Оман
Б Південна Корея **Г** Китай **Е** Іран
16. Країни Західної Азії мають широкий спектр інтеграційних інтересів. Вони є членами таких міжнародних організацій:
А НАТО **В** НАФТА **Д** МЕРКОСУР
Б АСЕАН **Г** ОПЕК **Е** Ісламська конференція

Тести з пропущеними відповідями

17. Укажіть країни Азії відповідно до їхньої форми правління:
 Конституційні монархії: Абсолютні монархії: Республіки:
А _____; **А** _____; **А** _____;
Б _____; **Б** _____; **Б** _____;
В _____; **В** _____; **В** _____;
Г _____; **Г** _____; **Г** _____;
Д _____; **Д** _____; **Д** _____.
18. Найбільший мегалополіс світу, що розташований у Японії, називається _____.
19. Унітарна азійська монархія, майже 99 % населення якої належить до одного етносу; приблизно половина населення мешкає в найбільшому мегалополісі світу; головна складова економіки – машинобудування, продукція якого переважає в експорті; імпортує майже все паливо, руди металів, значну частину продовольства: країна _____; столиця _____; регіон _____.
20. Напівострівна країна, що розвивається, федерація, на території якої розташоване найвологіше місце на Землі; столиця держави не найбільше місто в країні. Є батьківщиною чаю, рису, цитрусових. Один зі світових лідерів з вирощування бавовни, джуту і розведення великої рогатої худоби: країна _____; столиця _____; регіон _____.
21. Новоіндустріальна півострівна країна. Один з провідних виробників електротехніки, суден; активно розвиває автомобілебудування, атомну енергетику. За високі темпи економічного розвитку отримала другу назву «азійський тигр»: країна _____; столиця _____; регіон _____.

РОЗДІЛ III. ОКЕАНІЯ

Тема 1. Австралія

Ви дізнаєтеся про:

- місце країни у світі та регіоні, основні чинники, що визначають міжнародну спеціалізацію країни;
- систему розселення населення в регіоні, українську діаспору в Австралії;
- особливості сучасного розвитку країн регіону, характерні риси просторової організації виробництва товарів та послуг;
- райони видобутку корисних копалин на території Австралії, найбільші промислові осередки, найбільші морські, світові міста в країні.

Ви навчитеся:

- аналізувати динаміку природного та механічного руху населення регіону, вплив демографічних та міграційних процесів на працересурсний потенціал країни;
- складати комплексну економіко-географічну характеристику Австралії на основі тематичних карт і знаходити та систематизувати необхідну інформацію для характеристики країни;
- пояснювати особливості зональної спеціалізації сільського господарства та розміщення основних осередків добувної та обробної промисловості;
- робити висновки про причини нерівномірності економічного розвитку окремих районів Австралії.

§ 20. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АВСТРАЛІЇ

- **Офіційна назва** – Австралійський Союз
- **Столиця** – Канберра
- **Площа** – 7,69 млн км²
- **Населення** – 23,2 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – англійська
- **Форма державного правління** – держава Співдружності
- **Форма державного устрою** – федеративна держава
- **Адміністративний поділ** – 6 штатів і 2 території
- **Найбільші міста** – Сідней, Мельбурн, Брісбен, Перт
- **ВВП на душу населення** – 51 850 дол. (2017 р.)

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які метрополії володіли колоніями в регіоні Австралія та Океанія? З якого часу країни регіону набули незалежності і стали рівноправними членами світової економіки?
2. За якими критеріями Австралію включено до G-20?
3. Поясніть причини унікальності природи та самобутності населення Австралії.

• Місце країни у світі та ЕГП країни.

Австралійський Союз розташований у Південній півкулі і займає територію Австралійського континенту та прилеглих до нього островів (Тасманія, Кінг, Кенгуру тощо). Австралія є постою за площею державою у світі, на яку припадає близько 5 % суходолу Землі. Оскільки це єдина держава в світі, що займає територію цілого континенту, вона має лише морські межі. Країнами-сусідами Австралії є Нова Зеландія, Індонезія, Папуа-Нова Гвінея та інші острівні держави Океанії.

Першими людьми, які заселяли Австралію, були племена аборигенів, що прибули сюди з Південно-Східної Азії близько 40 тис. років тому. У 1770 р. англієць Джеймс Кук проголосив ці землі британським володінням. На початку XIX ст. 6 колоній об'єдналися в Австралійський Союз і отримали статус домініону, а 1931 р. країна одержала повну незалежність від Великої Британії.

Австралія – країна у складі Британської Співдружності. Главою держави номінально є британський монарх, чий повноваження формально делеговані генерал-губернатору. Останнім часом набирає обертів рух за перетворення Австралії на федеративну республіку.

• **Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** *Мінеральні ресурси* – основне природне багатство країни. Надра Австралії містять величезні запаси бокситів ($\frac{1}{3}$ світових), урану (30 % світових), залізної руди, поліметалів, міді, золота, марганцю, алмазів тощо. Основні запаси кам'яного вугілля розташовані в східній частині країни, а на шельфі – великі родовища нафти й природного газу.

Водна проблема – одна з найголовніших в Австралії, країна найгірше забезпечена *водними ресурсами*. Найповноводніша річка – Муррей (Муррі) із головною притокою Дарлінгом – найдовшою річкою континенту (2740 км). Більшість австралійських річок пересихають у сухий сезон і зветься «*крі-ками*» (мал. 65). Нестача поверхневих вод частково компенсується знач-

ними запасами підземних вод, які накопичуються в артезіанських басейнах. На території Австралії чимало давніх *озерних улоговин*, що заповнюються водою лише після епізодичних дощів. Найбільше з них – Ейр (9500 км²), яке розташоване на 15 м нижче рівня моря.

Ліси Австралії складаються переважно з понад 600 видів евкаліптів (висота окремих дерев сягає 90 м), чагарників та акацій. Понад 100 видів деревних порід мають промислове значення. Лісистість країни – 19 %.

Привабливими є місцеві *рекреаційні ресурси*, особливо чудові морські пляжі. Тут організується катання на яхтах і водних лижах, підводне полювання тощо. В Австралійських Альпах розміщені гірсько-кліматичні курорти і добре оснащені центри зимових видів спорту. Флора й фауна охороняються у 75 національних парках і заповідниках, серед яких найвідомішими є: Маунт-Баффало, Маунт-Косцюшко, Саут-Уест тощо.

Австралія має обмежений *працересурсний потенціал*, до трудових ресурсів належать 12,7 млн осіб (54 % від усього населення). Тому висока частка іноземних працівників у країні, зокрема з Китаю, В'єтнаму, республік колишнього СРСР. Найбільш затребувані фахівці з гірничої та аграрної сфер. Майже 80 % дорослого населення країни віком від 25 до 64 років отримали повну середню освіту, а вищу освіту мають 42 % населення відповідного віку.

● **Система розселення.** В Австралії мешкає 23,2 млн осіб, збільшення чисельності населення залежить і від природного приросту, і від міграції.

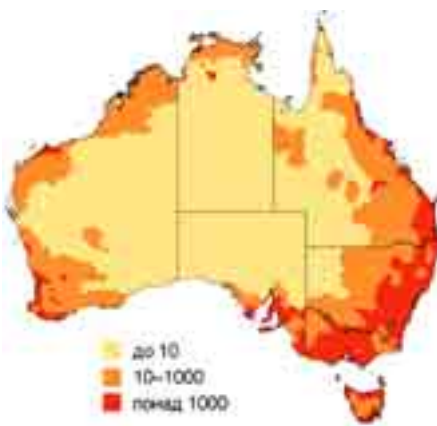
Австралія дуже рідко заселена, *середня густина населення* становить 2,8 особи/км². Близько 80 % австралійців мешкають на східному й південно-східному узбережжях континенту, де розташовані найбільші міста, не далі 80 км від моря (мал. 66). Австралія є однією з найбільш урбанізованих країн світу: якщо на початку ХХ ст. у містах мешкало 50 % населення, то нині – вже 90 %. Більшість міського населення мешкає в п'ятьох найбільших містах країни (табл. 1). У сільській місцевості переважає фермерське розселення, у внутрішніх районах ферми віддалені одна від одної на десятки й сотні кілометрів.

Таблиця 1. Найбільші міста Австралії

№	Місто	Заснування	Площа, км ²	Населення, млн осіб
1	Сідней	1147 р.	1788	5,0
2	Мельбурн	1835 р.	8806	4,7
3	Брісбен	1824 р.	5904	2,3
4	Перт	1829 р.	5386	2,0
5	Аделаїда	1836 р.	1826	1,3

Мал. 65. Крик на півночі Австралії

Мал. 66. Розподіл населення по території Австралії (осіб/км²)

ПОМІРКУЙТЕ

1. За допомогою карт атласу знайдіть і поясніть закономірності розміщення: а) паливних мінеральних ресурсів, зокрема кам'яного вугілля, на сході і півдні Австралії; б) рудних (залізних, алюмінієвих, мідних, золота) – на заході і півночі; в) найбільших промислових осередків Австралії (Південно-Східний, Західний райони). 2. Як впливає природно-ресурсний потенціал на розміщення та спеціалізацію господарства Австралії?

● **Сучасний стан господарства.** Австралія пройшла складний шлях економічного розвитку. З аграрного придатка метрополії вона перетворилася на економічно високорозвинену державу. Тісні зв'язки з Великою Британією мали вплив на розвиток країни. **Економіка** Австралії розвивається за західними зразками, й нині це високорозвинена індустріально-аграрна країна, що входить до G-20. Усі ланки господарства контролюють гігантські ТНК, що зосередили у своїх руках промислове виробництво, сільське господарство, банківську справу, страхування та інші фінансові операції, оптову та роздрібну торгівлю, а також засоби масової інформації.

Сфера послуг становить 70 % ВВП. Найрозвинутіші послуги торгівлі, логістично-інфраструктурні, освітні, охорони здоров'я, ділові послуги й операції з нерухомістю, фінансові та страхові, туризму і готельного бізнесу. **Третинна сфера економіки** є основним джерелом зростання зайнятості населення.

Великі простори Австралії зумовили розвиток усіх видів **транспорту**. Автошляхи життєво необхідні для перевезення вантажів і пасажирів. Загальна довжина автодоріг – 823 тис. км. Функціонує трансконтинентальне шосе «Схід–Захід». На залізницю припадають основні обсяги перевезень видобутих корисних копалин, особливо вугілля, а також зерна та різних сільськогосподарських продуктів. Дуже розвинутий авіатранспорт. За розмірами пасажиро- й вантажообігу на душу населення авіаційний транспорт Австралії перебуває на одному з перших місць у світі. На території країни налічується понад 500 аеропортів, з яких найбільші – Сідней і Мельбурн. Морські перевезення завжди були необхідні для транспортування масових вантажів (70 % припадає на частку залізної руди й вугілля). Великими портами є: Сідней, Мельбурн, Аделаїда, Брісбен, Порт-Огаста й ін.

Туризм в Австралії стає одним із провідних секторів економіки. У 2016 р. Австралію відвідали 8,2 млн іноземних туристів. Усесвітньої популярності набув Великий Бар'єрний риф, а сучасна культура більш за все представлена у великих містах країни – Сідней (мал. 67), Мельбурні, столиці Канберрі, Аделаїді, Перті. Приваблюють туристів і австралійці-аборигени. Екзотичним заняттям в Австралії є метання бумеранга. Серед туристів великий попит мають морські круїзи в прибережній зоні. До списку спадщини ЮНЕСКО занесені 19 об'єктів, з них 12 – природні.

Мал. 67. Місто Сідней

В австралійській **промисловості** традиційно підвищену питому вагу мають сировинні виробництва. Це **видобуток** залізної руди (I місце у світі – 817 млн т), боксити (I місце – 81 млн т), золото (II місце – 270 т), марганець (II місце – 3 млн т), уран (III місце – 5,6 тис. т), кам'яне вугілля (IV місце – 492 млн т), срібло (V місце – 1400 т), а також цинк, свинець, алмази, кобальт тощо. Австра-

лія відносно добре забезпечена паливними ресурсами, тому ТЕС виробляють до 90 % електроенергії в країні. Каскади ГЕС побудовані на Тасманії та в Австралійських Альпах. Багато фермерських господарств мають геліоустановки на дахах будівель і використовують сонячну енергію в побуті.

Обробна промисловість – найбільша сфера господарства. *Чорна металургія* працює на місцевій сировині, найважливіші її центри – Порт-Кембла й Ньюкасл. У *кольоровій металургії* виділяється виробництво цинку й свинцю, працюють мідеплавильний та алюмінієвий комбінати. Значного розвитку набули такі напрями *машинобудування*, як автомобілебудування, суднобудування (Сідней, Мельбурн, Брісбен), сільськогосподарське машинобудування, виробництво побутової техніки, електроніки, обладнання для інформаційних технологій, озброєння. *Хімічна промисловість* виробляє синтетичне пальне, сірчану кислоту, добрива, вибухові речовини.

Легка промисловість забезпечена місцевою сировиною (вовна, шкіряна сировина, бавовна) і представлена текстильними, взуттєвими й трикотажними підприємствами. Найстарішими є *харчові підприємства* (маслоробне, молочноконсервне й м'ясоконсервне виробництва, сироваріння, виготовлення бекону, соків і фруктових концентратів).

У *сільському господарстві* переважають великі й середні господарства, які використовують лише 10 % площі країни (під рілля – не більше ніж $\frac{1}{3}$, решта – пасовища). Провідна ланка – *тваринництво*, а саме – вівчарство. Налічується понад 89 млн голів овець (II місце у світі після Китаю). Австралія є найбільшим у світі виробником і постачальником високоякісної вовни. Важливе місце в *землеробстві* займають зернові культури, зокрема пшениця (до 70 % зборів експортується). Цукрову тростину вирощують у північно-східній частині країни, цитрусові, рис і бавовну – на зрошуваних землях навколо Муррею. Чималі площі відведено під виноградники. Швидко зростає роль *аквакультури*.

● **Характерні риси просторової організації виробництва.** В Австралії сформувалися п'ять економічних районів, що відрізняються природно-ресурсним потенціалом і спеціалізацією господарства.

Головним економічним районом країни є *Південно-Східний*, на який припадає 20 % території і 70 % населення Австралії. Підприємства району виробляють 80 % промислової і 40 % аграрної продукції. Головні промислові виробництва – видобуток вугілля, чорна металургія, машинобудування, хімічна, харчова і легка промисловість. У сільському господарстві особлива роль у вирощуванні пшениці й розведенні овець. Найбільші промислові центри – Сідней, Мельбурн і столиця країни Канберра.

Північно-Східний район займає 20 % території і близько 17 % населення країни. Тут видобувають кам'яне вугілля, боксити, мідну руду, кобальт, олово, нафту, природний газ, уран. Розвинуті харчова, легка і деревообробна промисловість, м'ясне скотарство, вирощують цукрову тростину, зернові й технічні культури. Найбільший центр району – місто Брісбен.

Західний район є найбільшим за площею (40 % території країни), найбільш посушливий і малозаселений австралійський район. Ведеться традиційний видобуток золота, нікелевих і залізних руд, алмазів. Найбільший центр – порт Перт.

Північний район є найменш освоєним, займає 17 % площі країни, на якій мешкає всього 1 % населення. Ведеться видобуток бокситів, урану, марганцю, поліметалів, фосфоритів. Основні види виробництва – гірничодобувна промисловість і сільське господарство. Найбільше місто – Дарвін.

*Канберра
(Canberra)*

- Населення – 403 тис. мешканців, густина населення – 428 осіб/км².
- Місто розташоване в південно-східній частині країни, на пагорбкуватій рівнині, на висоті 600 м над рівнем моря.
- Канберра була заснована 1913 р. як компроміс між суперечками Сіднея і Мельбурна, двох найбільших міст Австралії, що претендували на статус столиці. У 1927 р. отримала статус офіційної столиці Австралійського Союзу.
- Промисловість не розвинута, є невеличкі підприємства харчової і легкої промисловості. Залізницями і шосейними дорогами місто зв'язане із Сіднеєм і Мельбурном, є аеропорт.
- Архітектурний вигляд Канберри формують невисокі споруди у строгому неокласичному стилі, це будівля парламенту і Австралійського національного університету. Місто добре сплановане в ХХ ст. і чудово озеленене.

Південний район із центром в *Аделаїді* відзначається розвинутою гірничорудною промисловістю, чорною металургією, виробництвом свинцю і цинку, розведенням овець.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Австралія завжди залежала від заморських ринків і зовнішньоекономічних зв'язків. Австралійський експорт представлений кам'яним вугіллем, металами, золотом, алмазами, м'ясом, вовною, зерновими культурами, молочними продуктами, цукром тощо; імпорт – автомобілями, нафтою, комп'ютерами, літаками, медикаментами тощо. Активні торговельні партнери Австралії – Японія, Китай, США, країни ЄС та ASEAN, Нова Зеландія.

Зв'язки між *Україною* та Австралією були започатковані ще після Другої світової війни. В Австралії проживає близько 38 тис. діаспорних українців.

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

- На гербі Австралії зображені рудий кенгуру та страус ему. Їх обрали тому, що вони найбільші ендеміки материка, а ще ні кенгуру, ні Ему не можуть рухатися назад, і це символізує курс, яким крокує країна, – лише вперед!
- Найдовша у світі огорожа – так звана Собача огорожа (5614 км). Її спорудили задля захисту пасовищ Південного Квінсленду від голодних динго.

Запитання і завдання

1. Розкрийте особливість економіко-географічного положення Австралії. Завдяки чому країна досягла високого рівня економіки та якості життя населення?
2. У чому полягає специфіка державного правління Австралії? Яку роль відіграє британський монарх у житті країни і регіону в цілому?
3. Поясніть особливості системи розселення населення Австралії. Яка причина нерівномірності його розміщення по території країни?
4. Назвіть сфери міжнародної спеціалізації економіки Австралії.
5. Поясніть відмінності виробництва товарів і послуг у різних районах Австралії.
6. Зазначте пріоритетні напрямки зовнішньоекономічних зв'язків Австралії.

ОРІЕНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

(за вибором учня/учениці)

1. Національні парки Австралії як об'єкти міжнародного туризму.
2. Розвиток Західної Австралії в контексті зростання глобального попиту на природні ресурси.
3. Канберра – політико-адміністративний центр країни.

Тема 2. Мікронезія, Меланезія, Полінезія

Ви дізнаєтеся про:

- особливості положення та склад країн, що включені до Мікронезії, Меланезії, Полінезії;
- основні чинники, що визначають місце країн субрегіону в МПП;
- види економічної діяльності в країнах Мікронезії, Меланезії, Полінезії;
- використання ресурсів Світового океану, туризм та кустарні промисли і ремесла в країнах субрегіону.

Ви навчитеся:

- показувати на карті Меланезію, Мікронезію, Полінезію та держави і залежні території, що до них входять;
- знаходити та систематизувати необхідну інформацію для характеристики країн Меланезії, Мікронезії, Полінезії;
- обґрунтовувати низький рівень і нестабільні темпи економічного розвитку більшості країн Океанії;
- висловлювати власні судження щодо перспектив економічного розвитку країн.

§ 21. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРАЇН ОКЕАНІЇ

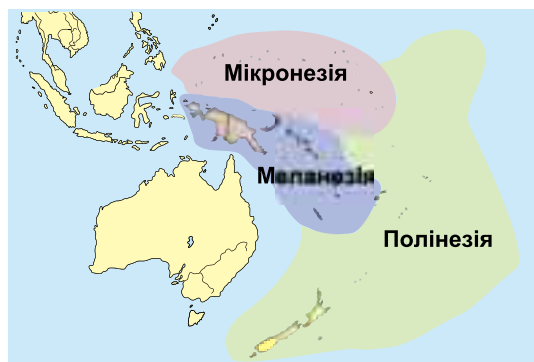
● **Економіко-географічне положення Океанії.** Океанія – найбільше у світі скупчення островів і архіпелагів (понад 10 тис.) у центральній і південно-західній частинах Тихого океану. Загальна площа островів – 1,26 млн км², що становить 0,7 % площі океану. Традиційно Океанію поділяють на три історико-етнографічні області (мал. 68):

– **Меланезія** (включає 4 суверенні держави Океанії: Вануату, Папуа-Нову Гвінею, Соломонові Острови та Фіджі, а також ряд залежних територій, найбільша з яких Нова Каледонія. Їхня площа – 969 тис. км², з якої $\frac{6}{7}$ припадає на Нову Гвінею);

– **Полінезія** (простягнулася від крайнього південного заходу до східних околиць Океанії. Складається з 4 суверенних держав (Нової Зеландії, Самоа, Тонги, Тувалу) та залежних територій, серед яких острови Кука, Французька Полінезія. Площа (без Нової Зеландії, територія якої – 265 тис. км²) становить 26 тис. км²);

– **Мікронезія** (займає північно-західну частину Океанії. У складі 5 незалежних держав: Кірибаті, Маршаллові Острови, Федерація Мікронезії, Науру, Палау, а також залежних територій, серед яких Північні Маріанські острови, Гуам тощо. Площа – 2,6 тис. км²).

● **Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** *Природно-ресурсний*

Мал. 68. Склад Океанії

потенціал країн Океанії використовується ще не повністю. Численні *мінеральні ресурси* ще недостатньо розвідані. У Новій Гвінеї на шельфі виявлені родовища нафти, на самому острові – мідь, залізна руда, марганець, платина, срібло. Нова Каледонія багата на нікель, Фіджі – на срібло, Нова Зеландія – на кам'яне вугілля, срібло, золото.

Річки й озера є переважно на великих гористих островах у західній частині Океанії, і майже зовсім їх немає або вони незначні на вулканічних і коралових островах. Майже всі великі річки починаються високо в горах, тому мають великі запаси гідроенергії.

Багатство Океанії – *тропічний ліс* (мал. 69). Середня лісистість островів – 49 %. На коралових островах рослинність збіднена, а подекуди природна рослинність майже не збереглася. Внутрішні лагуни оточують мангри. Значні також *ресурси океану*, перш за все біологічні. Шельфова зона великих островів містить невеличкі родовища нафти і природного газу.

Більшість країн Океанії мають значні *рекреаційні ресурси*. Тут чудові пляжі, на яких можна не лише відпочивати і засмагати, а й займатися серфінгом. На території Океанії створено 14 національних парків площею більше ніж 25 тис. км² і понад 1 тис. заповідників і природних резерватів.

Багатством Океанії є її *населення*, яке різниться за расовими, мовними ознаками, за історико-культурною спадщиною. На атолах переважно населений лише один головний острів, в окремих випадках – два, і виключно рідко – велика кількість островів. До того ж в Океанії є чимало незалюднених островів. У більшості країн Океанії частка міського населення невелика. Виняток становлять лише Нова Зеландія (86 %) та Маршаллові Острови (73 %). У решті країн у містах мешкає менше від 1/2 населення. В Океанії немає жодного міста, населення якого становило б понад 1 млн осіб, великі міста є лише у Новій Зеландії.

● **Сучасний стан господарства.** За рівнем економічного розвитку острівні країни Океанії належать до групи країн, що розвиваються. Ще на початку 1970-х років. Океанія була майже повністю колоніальним регіоном. Економічний розвиток стримувався значною географічною віддаленістю островів від провідних економічних регіонів світу й одне від одного. Важливим чинником економічного розвитку країн Океанії є іноземні інвестиції. Особливий фінансовий вплив на розвиток регіону мають ТНК Австралії, Японії, США, Франції. Сферами економіки, розвитку яких у країнах Океанії приділяється першочергова увага, є сільське господарство, рибальство, лісозаготівля та лісовий промисел, місцева промисловість, туризм, транспорт.

Сільськогосподарське виробництво, здебільшого *тропічне землеробство*, є основою економіки переважної кількості країн. Суттєві риси сільського господарства – натуральний характер та обмежене поширення товарного землеробства. Тут сприятливі умови для вирощування кокосової пальми на узбережжі (мал. 70). Вулканічні ґрунти особливо придатні для вирощування бананів, батату, маніоку, кави, какао, ванілі, бавовнику, хлібного дерева. У дельтах річок вирощують рис.

Мал. 69. Укриті лісом острови Палау

Промисловість у більшості країн розвинена слабо й не задовольняє потреб

внутрішнього ринку. Значна частина підприємств зайнята переробкою сільськогосподарської сировини. На невеликих фабриках виробляють кокосову олію, тютюнові вироби, чай, консервовані фрукти і соки. Є підприємства, що виробляють одяг, взуття та інші споживчі товари. Розвинені *традиційні ремесла*: плетіння кошків, циновок, виготовлення художніх виробів із деревини й інших природних матеріалів, ювелірних виробів, сувенірів.

Транспорт відіграє істотну роль в економічному розвитку островів. Міжнародні перевезення здійснюються великими авіакомпаніями США, Австралії, Японії тощо. Залізниці є тільки у Новій Зеландії, Фіджі і Науру. На більшості островів автомобільні шляхи прокладені вздовж берегової смуги. На багатьох островах дороги вкриті відмерлими коралами, камінням тощо. Судноплавне сполучення має важливе значення як у міжострівних зв'язках, так і у зв'язках із материками. Велике значення має і прибережне судноплавство. Дві держави Океанії належать до країн із «зручними прапорами»: Маршаллові Острови і Вануату. Для мешканців дрібних островів основним засобом пересування залишаються коні, мотоцикл, моторолер або велосипед.

Туризм у регіоні став не тільки одним із джерел надходження іноземної валюти, а й важливою сферою економіки. Численні океанські країни (Фіджі, Тонга, Нова Каледонія, Вануату, Самоа) отримують від туризму загалом 20–30 % усієї іноземної валюти. Основною метою відвідування туристами країн Океанії є відпочинок. Сюди щорічно приїжджають до 8 млн туристів, зокрема у Нову Зеландію (3 млн), Гуам (1,5 млн), Фіджі (800 тис.). Приваблюють туристів сприятливі природні рекреаційні ресурси для відпочинку біля моря й у горах, унікальність та екзотичність природи, а також добре розвинена туристична інфраструктура і відмінний сервіс (мал. 71).

● **Зовнішньоекономічні зв'язки.** Зовнішньоекономічні зв'язки країни Океанії здійснюють в основному з Австралією, США, Японією, Великою Британією, Францією тощо. У їхньому експорті переважає мінеральна сировина, ліс, різноманітна сільськогосподарська продукція тощо. Імпортують здебільшого промислові та продовольчі товари.

Окремі країни мають стратегічне значення: у них побудовані військові бази США (Гуам, Гаваї), Франції (Нова Каледонія, Французька Полінезія). На Гавайях розташована відома всьому світу військово-морська база Перл-Харбор (центральна база Тихоокеанського флоту Військово-морських сил США). У середині ХХ ст. на островах Океанії проводилися випробування атомних і водневих бомб (понад 100 вибухів). Це негативно позначилося на природі й населенні островів.

Мал. 70. Кокосовий гай у Вануату

Мал. 71. Популярний курорт о. Гуам

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

- 1 липня 1946 р. американці здійснили перше випробування атомної бомби на атолі Бікіні в Тихому океані. Через чотири доби французький інженер Луї Реар представив публіці свій винахід – роздільний жіночий купальник, який назвав на ім'я атолу. Л. Реар пояснив вибір назви тим, що бікіні має викликати вибухову культурну реакцію.
- На нашій планеті є тільки одна держава, що лежить одразу в Північній, Південній, Західній і Східній півкулях. Це Республіка Кірибаті, до її складу належить безліч розкиданих по Тихому океану островів.

**Запитання
і завдання**

1. У чому полягають особливості географічного положення Океанії? Які чинники завдають впливу на участь країн регіону в міжнародному поділі праці?
2. Охарактеризуйте сучасний склад Океанії: поділ на суб-регіони, співвідношення держав та залежних територій, специфіку форм правління та державного устрою.
3. Які види господарської діяльності визначають міжнародну спеціалізацію країн Океанії? До якого сектору економіки варто відносити кустарні промисли і ремесла Океанії?
4. Яка причина великої кількості військових баз іноземних держав в Океанії? Що вам відомо про протидію їхній діяльності з боку держав Океанії та світової спільноти?
5. Спираючись на доступні вам джерела інформації, спрогнозуйте перспективи економічного розвитку країн Океанії.

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

(за вибором учня/учениці)

1. Нова Зеландія – високорозвинена країна зі сприятливими умовами для ведення бізнесу.
2. Країни Океанії – регіон екзотичного туризму.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ
Тести з однією правильною відповіддю

1. До якого типу країн щодо Світового океану належить Австралія?
А острівна **В** континентальна
Б архіпелаг **Г** приморська
2. За показниками ІЛР, найрозвиненішою країною регіону Австралія та Океанія та другою у світі є:
А Нова Зеландія **В** Австралія
Б Федеративні Штати Мікронезії **Г** Королівство Тонга
3. До держав «переселенського капіталізму» належить:
А Папуа-Нова Гвінея **В** Тувалу
Б Нова Зеландія **Г** Вануату
4. У якій країні Океанії є міста-мільйонери?
А Нова Зеландія **В** Папуа-Нова Гвінея
Б Маршаллові Острови **Г** у жодній з країн регіону
5. Основне природне багатство Австралії – корисні копалини. Знайдіть помилкове твердження щодо цього питання:
А $\frac{1}{3}$ світових запасів бокситів **В** І місце за запасами цирконію
Б у десятці світу за запасами вугілля **Г** лідер світу за запасами газу

Тести на встановлення відповідності

6. Установіть відповідність між країнами та історико-етнографічними областями Океанії:
А Кірибаті, Маршаллові Острови, Науру	1 Меланезія
Б Тувалу, Федерація Мікронезії	2 Полінезія
В Папуа-Нова Гвінея, Соломонові Острови, Фіджі	3 Мікронезія
Г Нова Зеландія, Самоа, Тонга	
7. Установіть відповідність між країнами та столицями Океанії:
А Самоа	1 Сува
Б Фіджі	2 Порт-Віла
В Тувалу	3 Хоніара
Г Вануату	4 Фунафуті
Д Соломонові Острови	
8. Установіть відповідність між залежними територіями Океанії та країнами-метрополіями, які їх контролюють:
А США	1 Нова Каледонія, Таїті
Б Велика Британія	2 Острови Кука, Токелау
В Франція	3 Гуам, Північні Маріанські острови, атоли Мідвей, Джонстон
Г Австралія	4 острів Норфолк, острови Коралового моря
Д Нова Зеландія	

Тести з кількома правильними відповідями

9. Визначте столиці країн регіону Австралії й Океанії:
А Нукуалофа	В Джакарта	Д Веллінгтон
Б Маніла	Г Вашингтон	Е Порт-Морсбі
10. Визначте території в Океанії, що не мають суверенітету:
А Фіджі	В Острови Кука	Д Гуам
Б Соломонові Острови	Г Тонга	Е Нова Каледонія
11. Формальним главою яких держав регіону Австралія та Океанія є монарх Великої Британії?
А Австралія	В Федеративні Штати Мікронезії	Д Нова Зеландія
Б Кірибаті	Г Папуа-Нова Гвінея	Е Тонга

Тести з пропущеними відповідями

12. Корінними мешканцями Австралії є _____, які належать до _____ раси і сповідають _____ релігії.
13. Королівство Співдружності, федерація, світовий лідер за поголів'ям овець та запасами бокситів, є «геологічною коморою», що розташована у Південній півкулі: країна _____; столиця _____; регіон _____.
14. Країна-архіпелаг, що розташована у Південній півкулі; належить до групи країн «переселенського капіталізму», один із провідних експортерів яловичини, баранини, вовни, продукції молокопереробної промисловості: країна _____; столиця _____; регіон _____.

Розділ IV. Америка

Тема 1. Загальна характеристика Америки

Ви дізнаєтеся про:

- відмінні риси географічного положення, склад і сучасну політичну карту Америки;
- інтеграційні вподобання країн Америки на прикладі міжнародних організацій НАФТА, МЕРКОСУР, НАТО;
- природні умови і ресурси Америки, особливості складу і розселення американського населення;
- особливості економіки країн Америки та роль американських ТНК в економіці регіону і світу;
- основні осередки промисловості в Америці, найважливіші міжнародні транспортні магістралі, вузли;
- причини нерівномірності економічного розвитку субрегіонів Америки.

Ви навчитеся:

- характеризувати особливості формування населення Америки, порівнювати рівні і темпи урбанізаційних процесів, форми розселення в окремих країнах регіону;
- визначати забезпеченість окремих країн певними видами природних ресурсів;
- пояснювати розміщення основних промислових районів і центрів, світових міст, спеціалізованих сільськогосподарських районів, осередків туризму в Америці;
- обґрунтовувати напрямки розвитку транспортної інфраструктури в регіоні.

§ 22. ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ АМЕРИКИ. ПОЛІТИЧНА КАРТА АМЕРИКИ

• **Економіко-географічне положення та склад регіону.** Америка – частина світу, що повністю лежить у Західній півкулі, включає в себе материки обох Америк (Північної і Південної) та острови й архіпелаги, найбільшими з яких є Канадський Арктичний архіпелаг, Великі та Малі Антильські острови, Гренландія (найбільший острів Землі, 2,2 млн км²) та ін. Площа Америки – близько 42,5 млн км².

В ЕГП Америки є суттєві відмінності, що не протезувалися в регіонах Старого Світу (Європи й Азії):

1) практично всі американські країни (за винятком Болівії та Парагваю) мають вихід до одного або навіть двох океанів (Тихого й Атлантичного), Канада і США – до трьох океанів (ще й Північного Льодовитого);

2) на транспортно-географічне положення впливає наявність важливого гідротехнічного об'єкта – Панамського каналу, великої кількості морських портів та аеропортів міжнародного значення. У майбутньому ТГП регіону може значно поліпшитися завдяки спорудженню «Великого транс-океанського каналу Нікарагуа», що розпочалося 2014 р.;

3) зважаючи на конфігурацію і структуру регіону в більшості країн значна частка державних кордонів проходить водними об'єктами (річками, озерами, морями), зрідка іншими природними межами (гори Анди);

4) історичне минуле вплинуло на характер відносин між сусідніми країнами (територіальні спори, що призводили до збройних протистоянь).

Згідно з геосхемою ООН, Америка поділяється на чотири субрегіони (мал. 72). Найбільшим за площею території (19,8 млн км²), чисельністю населення й економічним потенціалом є *Північна Америка*, друге місце за аналогічними показниками посідає *Південна Америка*, між ними розташовані країни *Центральної Америки* та *Карибського басейну* (останні три субрегіони часто називають Латинською Америкою).

• **Політична карта Америки** набула сучасних рис упродовж XVIII–XX ст., коли колишні колонії Англії, Франції, Іспанії, Португалії, Нідерландів почали здобувати

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які цивілізації набули розквіту в Америці в доколумбову епоху? Яка їхня спадщина збереглася до наших днів?
2. Як вплинула європейська колонізація на подальшу розбудову політичної карти Америки? Які субрегіони за класифікацією ООН виділяють в Америці?
3. Яка особлива форма правління набула поширення в регіоні?
4. Про діяльність яких міжнародних організацій в Америці ви знаєте?

Мал. 72. Субрегіони Америки

незалежність і розбудовувати свою державність. Відмінною рисою становлення сучасних суверенних держав Америки є те, що з моменту набуття незалежності до наших днів вони неодноразово зазнавали кількісних та якісних змін. Наприклад, Велика Колумбія (утворилася 1819 р.) розпалася на сучасні держави Колумбія, Панама, Венесуела й Еквадор; Сполучені провінції Центральної Америки (1821 р. утворення) – нині це 5 суверенних держав: Гватемала, Гондурас, Нікарагуа, Коста-Рика, Сальвадор; територія Канади розбудовувалася з 1867 р. (створення федерації 4-х провінцій) до 1949 р. (приєднання останньої 10-ї провінції Ньюфаундленд); до того ж відбувалися перейменування держав, зміни їхніх столиць тощо.

Рисою політичної карти Америки є не лише «недобросусідські відносини», а й внутрішня політична нестабільність інститутів влади. Упродовж ХХ ст. понад півтора десятка країн пережили державні перевороти і тривалі військові диктатури. Нині на території Америки існує близько 55 країн, з яких 35 є незалежними державами. Більшість з них – унітарні республіки, до федерацій належать Аргентина, Бразилія, Венесуела, Канада, Мексика, США, Сент-Кітс і Невіс (табл. 1). Тут і досі є велика кількість залежних територій Нідерландів (Антильські острови, Аруба), Великої Британії (Бермудські, Віргінські (Британські), Фолклендські (Мальвінські) острови – спірна територія Великої Британії та Аргентини), США (Віргінські острови, Пуерто-Рико), Франції (Гваделупа, Французька Гвіана, Мартиніка тощо).

Таблиця 1. Особливості складу регіону Америка

Ознаки	Розподіл країн за групами
Кількісні характеристики складу	
Розміри території (площа)	3 – <i>гіганти</i> (Канада, США, Бразилія); 5 – <i>великі</i> (Аргентина, Болівія, Колумбія, Мексика, Перу); 2 – <i>значні</i> (Венесуела, Чилі); 9 – <i>середні</i> (Парагвай, Еквадор, Гаяна, Уругвай, Суринам, Нікарагуа, Гондурас, Гватемала, Куба); 8 – <i>малі</i> (Панама, Коста-Рика, Домініканська Республіка, Гаїті, Беліз, Сальвадор, Багами, Ямайка); 1 – <i>невелика</i> (Тринідад і Тобаго); 7 – <i>карлики</i> (Домініка, Антигуа і Барбуда, Барбадос, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Люсія, Гренада, Сент-Кітс і Невіс).
Чисельність населення (на 2017 р.)	3 – <i>гіганти</i> (США, Бразилія, Мексика); 2 – <i>великі</i> (Колумбія, Аргентина); 3 – <i>середні</i> (Канада, Венесуела, Перу); 15 – <i>малі</i> (Чилі, Еквадор, Гватемала, Куба, Болівія, Домініканська Республіка, Гаїті, Гондурас, Парагвай, Сальвадор, Нікарагуа, Коста-Рика, Панама, Уругвай, Ямайка); 12 – <i>карлики</i> (Тринідад і Тобаго, Гайана, Суринам, Домініка, Антигуа і Барбуда, Багами, Барбадос, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Люсія, Гренада, Беліз, Сент-Кітс і Невіс).
Якісні характеристики складу	
ФДП	10 – <i>держави у складі Співдружності</i> (Антигуа і Барбуда, Багами, Барбадос, Беліз, Канада, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Люсія, Ямайка, Гренада); 25 – <i>республіки</i> різного типу (парламентська – Домініка, решта – президентські).
ФДУ	7 – <i>федерацій</i> , 28 – <i>унітарні</i> .
Рівень економічного розвитку	2 – <i>економічно розвинуті</i> (США, Канада); 33 – <i>країни, що розвиваються</i> (решта країн регіону, серед них Куба – соціалістична держава планової економіки).

Ознаки	Розподіл країн за групами
ІЛР (на 2017 р.)	4 – <i>дуже високий</i> (США, Канада, Чилі, Аргентина); 23 – <i>високий</i> (Барбадос, Уругвай, Багами, Панама, Антигуа і Барбуда, Тринідад і Тобаго, Коста-Рика, Куба, Венесуела, Сент-Кітс і Невіс, Мексика, Бразилія, Гренада, Перу, Еквадор, Сент-Люсія, Ямайка, Колумбія, Домініка, Суринам, Домініканська Республіка, Сент-Вінсент і Гренадіни, Беліз); 7 – <i>середній</i> (Парагвай, Сальвадор, Болівія, Гайана, Нікарагуа, Гватемала, Гондурас); 1 – <i>низький</i> (Гаїті).

● **Міжнародні організації в Америці.** Інтеграційні процеси в Америці здійснюються успішніше, ніж в Азії та Африці. Це пояснюється сприятливішою соціально-політичною ситуацією (більшість американських держав тривалий час була вільна від колоніальної залежності), браком серйозних мовних, культурних і конфесійних перешкод (більшість латиноамериканських країн іспаномовні, а майже всі їхні мешканці – католики). І безумовно, певною цементуючою силою є політичний і економічний вплив США, які хоч і не є членом усіх об'єднань, але є головним торговельним партнером практично для кожної американської країни.

Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА) була утворена в 1994 р. США, Канадою і Мексикою. Вважається однією з найбільших у світі регіональних зон вільної торгівлі, що об'єднує близько 486 млн осіб, сукупний валовий продукт – 22,5 трлн дол. (2016 р.). Створення цієї зони вільної торгівлі було зумовлено такими чинниками:

- географічним розташуванням країн-учасниць і взаємодоповненням структур національних економік;
- міцними торговельними зв'язками між країнами;
- зростанням у Канаді та Мексиці кількості підприємств, підконтрольних ТНК США, впливу канадських ТНК у США;
- посиленням позицій ЄС, Японії та нових індустріальних країн на світовому ринку.

Масштаби економічних взаємозв'язків США, Канади та Мексики на основі взаємної торгівлі характеризуються такими показниками: у США реалізується близько 80 % канадського експорту, частка США у загальному обсязі прямих зарубіжних інвестицій у Канаді становить понад 75 %, у Мексиці – 60 %, товари зі США становлять 65 % обсягу мексиканського імпорту, а в США спрямовується близько 70 % обсягу експорту Мексики. З утворенням вільної торгівлі для товарів і капіталів США відкриваються ринки Мексики й Канади.

У Південній Америці впливовою міждержавною організацією є **Південний спільний ринок (МЕРКОСУР)**, що утворився в 1995 р. п'ятьма державами (мал. 73). МЕРКОСУР є потенційно потужним ринком у Латинській Америці,

Мал. 73. Країни-учасниці і спостерігачі МЕРКОСУР

оскільки зосереджує 45 % її населення і майже 50 % ВВП. Головною метою організації є створення спільного ринку країн Південної Америки, і досягнення цієї мети має здійснюватися поетапно через стадії зони вільної торгівлі й митного союзу.

Також до регіональних економічних організацій Америки належать: *Організація американських держав (ОАД), Міжамериканський банк розвитку, Карибське співтовариство і Карибський спільний ринок, Андська група*, і якоюсь мірою *НАТО* (США і Канада є членами), що ставить за мету забезпечення свободи і безпеки країн-членів з використанням політичних і військових засобів.

Запитання і завдання

1. Назвіть відмінні риси економіко-географічного положення Америки. Визначте вплив ЕГП на участь країн регіону в міжнародному поділі праці.
2. Охарактеризуйте особливості розбудови політичної карти Америки в минулі історичні часи. Чим зумовлена суспільно-політична нестабільність Америки впродовж ХХ ст.?
3. У чому полягають особливості сучасного складу регіону Америки?
4. Покажіть на карті субрегіони Америки та наведіть приклади країн різних типів.
5. Які тенденції властиві інтеграційним процесам в Америці? Оцініть вплив інтеграційних процесів у регіоні на економічний розвиток країн Америки.

§ 23. ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ АМЕРИКИ. НАСЕЛЕННЯ

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які особливості фізико-географічного положення і природи Америки?
2. Як саме значна протяжність Америки з півночі на південь вплинула на різноманітність і контрастність природних умов?
3. Чим пояснити велику кількість і потужність запасів мінеральних ресурсів у країнах регіону?
4. Яка причина значної лісистості країн Північної та Південної Америки?

● **Природні умови і ресурси Америки.** Різноманітність природних умов зумовлена значними розмірами території регіону, його великою протяжністю з півночі на південь. У *рельєфі* Америки переважають рівнинні території на сході й гори – на заході, що представлені гірською системою Кордильєр (мал. 74), яка у Південній Америці зветься Андами. Формування цих гір ще не закінчилося, про що свідчать часті землетруси й інтенсивний вулканізм. На сході Північної Америки простяглися Аппалачі зі стрімкими схилами заввишки до

2000 м. Східну частину Південної Америки займають величезні плоскогір'я (Бразильське, Гвіанське, Патагонське плато) і низовини, включаючи найбільшу на земній кулі – Амазонську (площею понад 5 млн км²).

ПОМІРКУЙТЕ

1. За допомогою тематичних карт атласу знайдіть і покажіть місцезонавання: а) Техаського, Аляскінського, Каліфорнійського, Мексиканського, Західноканадського, Центральноамериканського басейнів нафти й природного газу; б) вугільних басейнів США (Аппалацького) та Канади; в) рудного поясу Анд-Кордильєр. 2. Визначте, який зі субрегіонів Америки (Північний, Центральний, Південний або Карибський) має найбільшу ресурсозабезпеченість основними видами мінеральних ресурсів.

Мінеральні ресурси в Америці дуже багаті й різноманітні, тому її називають «геологічною коморою» світу. Величезні запаси нафти й газу сконцентровані на північному узбережжі Аляски (гігантське родовище Прадхо-Бей) і в районі Мексиканської затоки. Аппалачі відомі значними покладами кам'яного вугілля, також його видобувають на півдні Бразилії, у Чилі, Колумбії, на півночі Мексики. Основні запаси залізної руди сконцентровані в районі «Залізного трикутника», що на території Бразилії (18 % світових запасів), а також у Канаді. Поклади марганцевої руди зосереджені на заході Бразилії, у Мексиці, Чилі, Аргентині; нікелю – в Канаді і на Кубі. Одні з найбільших у світі родовищ бокситів сконцентровані на Ямайці (III місце у світі після Австралії і Гвінеї) і Бразилії. Величезними запасами міді відзначаються надра Чилі (20 % світових запасів, мал. 75). Канади і США; на олово багаті Болівія й Бразилія. Платина залягає в надрах Колумбії; золото – у Канаді, США, Колумбії, Бразилії; срібло – у Мексиці й Канаді; смарагда – у Колумбії.

Мал. 74. Канадські Кордильєри

Мал. 75. Родовище міді Чукікамата в Чилі

Головні особливості рельєфу і клімату визначають характер **річкової мережі** та забезпеченість водними ресурсами. Найбільші річки Америки належать до басейну Атлантичного океану: Амазонка, Парана, Магдалена, Уругвай, Оріноко, Сан-Франсиску, Міссісіпі з Міссурі тощо. Амазонка є найбільшою у світі річкою за розмірами басейну і за довжиною (довжина від витоків Укаялі – понад 7000 км, площа басейну – 7180 тис. км²). Багато річок, особливо гірських, ускладнені порогами й водоспадами. Так, у верхів'ях р. Чурун (притока р. Оріноко) утворився найвищий водоспад на Землі – Анхель (висота 1054 м), на р. Ігуасу розташований унікальний каскад водоспадів Ігуасу, на річці Ніагара – Ніагарський водоспад (заввишки 51 м). Безліч порогів і водоспадів на річках утворюють величезні запаси гідроенергії.

Північна Америка багата на **озера**, яких налічується тут близько 4 млн. Найбільші з них – Великі озера (Верхнє, Мічиган, Гурон, Ері, Онтаріо), Вінніпег, Велике Невільничє, Велике Ведмеже, Велике Солоне тощо. У Центральних Андах на висоті 3812 м міститься найбільше з високогірних озер світу – тектонічне озеро Тітікака (глибина – до 304 м).

Ліси є найважливішим природним ресурсом Америки, тут зосереджено понад 30 % лісових ресурсів світу. Найбільша лісистість характерна для Амазонської низовини і Канади. На більшій території Північної Америки в деревостой домінують хвойні породи (ялини, бальзамічна ялиця, американська модрина, секвоя), у Південній Америці – вічнозелені широколистяні породи з невеликою домішкою листопадних (гелії). Цінні породи дерев – каучуконос гевея, хінні, какао, динні, сейба, пальми.

США і Канада першими у світі утворили систему **національних парків**, яких в Америці налічують кілька сотень. Чимало з них набули все-

світньої популярності: Єллоустонський, Йосемітський, Великий Каньйон, Секвоя, Ігуасу, Галапагоські острови тощо.

● **Демографічна ситуація в Америці.** Демографічна ситуація в країнах Північної Америки є типовою для високорозвинених країн. Середній природний приріст населення становить 0,77 %. Спостерігається швидке зниження народжуваності, зростає частка сімей з однією дитиною та бездітних, що пов'язано з високим рівнем життя, зайнятістю жінок і великою кількістю розлучень (особливо у США). У статевій структурі населення жінки переважають над чоловіками; у віковій – швидко зростає частка людей літнього віку.

Центральна, Південна і Карибська Америка належить до регіонів, чисельність населення яких стрімко зростає. Останнім часом темпи приросту дещо уповільнилися і становлять у середньому 1,3 % на рік (найбільші – у Гватемалі (1,8 %), Гондурасі (1,6 %), Болівії (1,5 %); найнижчі – у Пуерто-Рико (-1,7 %), на Кубі (-0,3 %), у Тринідаді і Тобаго (-0,2 %)). Для демографічної ситуації в цих субрегіонах вагомим значення набуває зниження смертності та зростання тривалості життя, але в найменш розвинених країнах Центральної Америки та Анд цей показник все ще залишається високим, зокрема й показник дитячої смертності. Це «молоді» субрегіони світу: понад 33 % їхнього населення становлять особи молодші 15 років.

● **Расовий, етнічний і релігійний склад населення.** Для населення Америки характерна надзвичайно різноманітна *расова структура*. Корінні мешканці Америки – *ескімоси* (мал. 76) на півночі й *індіанці*, яких значною мірою було або знищено прибулим білим населенням, або змішалися з ним, утворивши мішаний расовий тип – *метиси*. Нащадків «чистих» індіанських племен у Латинській Америці залишилося дуже мало, і мешкають вони зазвичай у важкодоступних регіонах Болівії (мал. 77), Гватемали, Перу, Мексики й ін. Типово «білими» (населені представниками європеїдної раси) є країни, у яких оселилися англійські та французькі іммігранти (у Північній Америці) й іспанські, португальські й італійські іммігранти (у Латинській Америці). Із XVI ст. до Америки почали завозити негрів (рабів), насамперед до США, Вест-Індії та Бразилії, для роботи на сільськогосподарських плантаціях. Тому саме тут їх концентрується у край багату.

Вважається, що *етнічний склад населення* Північної Америки сформувався на основі величезного потоку переселенців, переважно з Європи, тому місцеве населення ще називають «продуктом» імміграції.

Етнічний склад населення Центральної, Південної, Карибської Америки дуже строкатий, тут мешкають представники майже 250 великих і малих народів: по-перше, індіанські племена, які є корінними мешканцями регіонів; по-друге, європейські переселенці креоли; третю етнічну групу формують етнічні компоненти з країн Азії та Африки. Найбільша етнічна різноманітність характерна для Бразилії (понад 80 етносів), Мексики (понад 50), Болівії, Венесуели, Перу, Колумбії.

Мал. 76. Ескімоси Аляски

Мал. 77. Нащадки індіанців Болівії

Незважаючи на строкатий національно-етнічний склад, *релігійний склад населення* Америки відносно однорідний. У США і Канаді зареєстровано понад 250 різних конфесій, однак панівною релігією є протестантизм, певна частина канадців (Квебек) та американців належать до римсько-католицької церкви. Переважна кількість латиноамериканців сповідує католицизм. Корінне населення здебільшого зберігає свої традиційні вірування.

● **Розселення населення.** Природні умови Америки зумовили нерівномірне розселення населення. Найгустіше заселені: узбережжя, міжгір'я з достатнім зволоженням і родючими ґрунтами, о-ви Карибського моря, Приозерний район Канади і США, Південно-Східна Бразилія, Східна Аргентина, Центральна Мексика й Північна Венесуела, столичні округи. Крайня Північ, амазонські ліси та посушливі савани, напівпустелі й високогір'я заселені вкрай рідко. Америка відзначається високим рівнем *урбанізації*, що нині збільшився до 70–80 %, особливо в Північній Америці, де міські агломерації (місцева назва *метрополітени*) утворюють мегалополіси (табл. 1).

Більшість міст Північної Америки збудовані в XIX–XX ст. Забудова сучасних великих міст – надвисотна. Що більшим є місто, то більше висотних будинків (хмаросягів) і вони вищі (мал. 78). У Латинській Америці, навпаки, міста старовинні, зі збереженими будівлями колоніальної епохи. Загалом в Америці налічується близько 60 міст-мільйонерів, серед яких найбільшими є: Сан-Паулу (12,0 млн осіб), Ліма (9,7 млн), Мехіко (9,1 млн), Нью-Йорк (8,4 млн), Богота, Сантьяго, Ріо-де-Жанейро, Лос-Анджелес.

У Північній Америці дуже активно проявляється *субурбанізація* (особливо в США), суть якої полягає в переселенні населення з міст до передмість. Це відбувається завдяки тому, що значна частка заможних людей і середній клас віддають перевагу розселенню саме в них. Нині в передмістях мешкає понад 40 % американців. Тому виникло поняття так званої «одноповерхової» благополучної Америки. У Латинській Америці, навпаки, передмістя є нетрями (у Бразилії вони звуться фавелами, мал. 79), де немає належної інфраструктури й панує злочинність.

Таблиця 1.

Найбільші мегалополіси Америки

Назва	Країна	Населення (млн осіб)
Великі озера (або Чипіттс)	США	56
БосВаш	США	52
Мехіко	Мексика	32
Південно-Східна Бразилія (Сан-Ріо)	Бразилія	32
Сан-Сан	США	25

Мал. 78. Нью-Йоркські хмаросяги

Мал. 79. Фавели Ріо-де-Жанейро

Запитання і завдання

1. Назвіть риси природних умов Америки. Як вплинули особливості рельєфу, клімату та розподілу природних джерел прісної води на життєдіяльність населення різних субрегіонів Америки?
2. Охарактеризуйте основні види природних ресурсів Америки (мінерально-сировинні, водні, лісові, природно-заповідний фонд як складову ресурсів). Чому до жодного з видів ресурсів не підходить епітет «бідні», або «незначні» чи «виснажені»?
3. Як формувалося населення субрегіонів Америки? Порівняйте рівні й темпи сучасних урбанізаційних процесів і форм розселення населення в американських країнах.
4. Назвіть і покажіть на карті мегалополіси, світові міста в Америці.
5. Які причини обумовили розвиток субурбанізації як процесу, властивого розселенню населення розвинених країн? Які процеси розростання міст стали типовими для країн, що розвиваються, в Америці?

§ 24. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН АМЕРИКИ

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які сучасні тенденції властиві розвитку світового господарства? Поясніть, якими шляхами відбувається зближення національних економік країн Америки.
2. За рахунок яких переваг Північноамериканський центр (або ядро) світового господарства лідирував у світі впродовж XX – на початку XXI ст.?
3. Які країни Америки входять до G-7 та G-20 світу?

● **Загальний господарський розвиток.** США і Канада належать до найрозвиненіших країн світу і є членами «Великої сімки», при цьому США – наймогутніша за економічним, політичним і військовим потенціалом країна, на яку припадає до 20 % світової промислової продукції, понад 15 % світового продовольства та понад 15 % міжнародної торгівлі. Усі країни Латинської Америки належать до групи країн, що розвиваються. Однак дуже помітна велика контрастність у рівнях соціально-економічного розвитку країн. На Аргентину, Бразилію й Мексику припадає 75 % продукції обробної промисловості Латинської Америки.

Вирішальну роль в економіці більшості країн Північної Америки відіграють великі *транснаціональні корпорації*, серед яких наймогутнішими є американські General Motors, Ford, Exxon Mobil, General Electric, Coca-Cola, IBM, Microsoft Corporation, Philip Morris International, Intel та ін.; канадські Magna International, George Weston, Royal Bank of Canada тощо. У країнах Латинської Америки в останні роки помітні тенденції до відкритості їхніх економік. Це стало можливим завдяки приватизації багатьох державних підприємств, реформам податкової та фінансової систем, лібералізації зовнішньої торгівлі. Важливе значення для господарства латиноамериканських країн також мають ТНК, які посідають провідні позиції в багатьох нових промислових виробництвах, особливо у Бразилії (Petrobras, Banco do Brasil, JBS та ін.), Мексиці (Petroleos Mexicanos (Pemex)), Аргентині й Колумбії.

● **Первинний сектор економіки.** *Гірничодобувна промисловість* відрізняється винятковим розмаїттям. У країнах Північної Америки видобува-

ють практично всі основні види корисних копалин, що необхідні сучасній індустрії. Зокрема, у Канаді – нікель, цинк, срібло, уран, молібден, неметалева сировину, у США – кам'яне вугілля, нафту, природний газ, залізну руду, мідь, свинець, цинк, сірку тощо. У видобувній промисловості країн Центральної та Південної Америки велику роль відіграє нафта, зокрема, в Мексиці, Венесуелі, Аргентині, Еквадорі, Колумбії, Перу. Видобуток вугілля зосереджений майже цілком у Колумбії, Бразилії, Аргентині, Чилі й Мексиці. Висока частка цих країн у видобуванні руд чорних і кольорових металів, зокрема, залізної руди у Бразилії, Мексиці, Колумбії; мідної – у Чилі; бокситів – на Ямайці тощо.

У США та Канаді склався інтенсивний **агропромисловий комплекс**, який включає практично всі види рослинництва, зокрема тропічне землеробство і плантаційне господарство багаторічних культур. Основою сільськогосподарського виробництва є потужні фермерські господарства.

Сільське господарство Латинської Америки є багатокладним. Тут панують великі приватні господарства, які зветься *латифундіями* (у Бразилії їх називають фазендами, в Аргентині – естансіями, у Мексиці – гасієндами). Це сучасні агровиробництва із високою часткою механізації та хімізації, з експортною продукцією (цукрова тростина, кава, какао-боби, банани, бавовна). Дрібні селянські господарства (мініфундії), землі яких обробляють переважно родини самих селян, виробляють агропродукцію власного споживання (кукурудзу, маніок, кормові банани, квасолу, картоплю тощо). Майже в усіх країнах провідною сферою є рослинництво, а м'ясне тваринництво набуло поширення в Аргентині й Уругваї.

У багатьох країнах дотепер чітко простежується монокультурність сільського господарства. В агросекторі Бразилії, Колумбії, Гватемали, Сальвадору, Коста-Рики і Гаїті профільуючою культурою є кава, в Еквадорі, Гондурасі і Панамі – банани, у Домініканській Республіці – цукрова тростина, у Перу й Нікарагуа – бавовник. У багатьох країнах Південної Америки однією з головних культур є кукурудза, за виробництвом якої Бразилія й Аргентина поступаються тільки США.

Рибальство почало інтенсивно розвиватися останніми десятиліттями. Головними об'єктами морського промислу є оселедцеві, окуневі, тунець, скумбрія, акули, ракоподібні (креветки, лангусти), а також молюски.

Традиційно в економіці деяких американських країн (зокрема, Канади, США, Бразилії, Чилі) відзначається **лісове господарство**. Серед лісових промислів виділяються використання деревини для виробництва паперу і будівельних матеріалів, заготівля деревини цінних порід (червоне дерево, кедр, рожеве дерево, бальса), листя чагарника коки, чаю мате, чікле (для жувальної гумки), використання каучуконосів тощо.

● **Вторинний сектор економіки.** Країни Північної Америки в МПП представлені різноманітними напрямками машинобудування, високорозвинутим ПЕК, хімічною, легкою та харчовою промисловістю. Енергетичне господарство значною мірою забезпечено власними паливними і гідроенергетичними ресурсами. У США велика частина електроенергії виробляється на великих ТЕС, а в Канаді – на ГЕС. Машинобудування – найвагоміша ланка місцевої обробної промисловості, що відзначається високою наукоємністю (мал. 80).

Для Латинської Америки характерний високий ступінь концентрації промисловості у промислово найрозвиненіших країнах, зокрема в Аргентині, Бразилії, Мексиці, Чилі, а також Венесуелі, Колумбії і Перу, на які при-

Мал. 80. Збирання літаків на заводі концерну Boeing у Сіетлі

падає 85 % обсягів місцевої промислової продукції.

Чорна металургія, підприємства якої є в Бразилії, Мексиці, Аргентині, Колумбії, Чилі, Перу, Уругваї і Венесуелі, працює здебільшого на внутрішній ринок. Найрозвиненіша в регіоні кольорова металургія, яка є однією з провідних виробництв у Чилі, Перу й Болівії. Алюмінієва промисловість розвивається в Бразилії та Венесуелі. З кінця ХХ ст. прискорився розвиток місцевого машинобудування, особливо виробництво автомобілів. Підприємства

цього виду виробництва були створені за активної участі іноземного капіталу і випускають у Бразилії, Мексиці й Аргентині автомобілі європейських, японських і американських марок. Суднобудування розвинуте в Бразилії, Аргентині, Перу, Чилі, авіабудування – у Бразилії й Аргентині. Останніми роками помітно зростає електротехнічна й радіоелектронна промисловість, підприємства якої представлені складальними заводами, побудованими американськими та японськими компаніями в Мексиці, Бразилії, Аргентині тощо. Бурхливого розвитку зазнала хімічна промисловість (побутова хімія, добрива, пластмаси). До найстаріших виробництв харчової промисловості належать борошномельна і м'ясна, помітну роль відіграють виробництво напоїв (рому), пивоварна промисловість, виноробство, тютюнове виробництво (гаванські сигари), а також молочна і рибоконсервна промисловість. У районах, заселених індіанцями, дотепер зберігаються традиційні ремесла, вироби яких мають великий попит у туристів.

● **Третинний сектор економіки.** США та Канада є найбільшими у світі постачальниками різноманітних послуг (фінансових, інформаційних, логістичних тощо) і мають найрозвиненішу невиробничу сферу та туристично-рекреаційний комплекс. Північноамериканська транспортна система вирізняється високим рівнем розвитку всіх видів транспорту, однак ключовими в пасажирських перевезеннях є авіаційний та автомобільний, у вантажних – спільна робота автомобільного і залізничного транспорту. США посідають перше місце у світі за прибутками від іноземного туризму (понад 205 млрд дол.). Найбільшими центрами туризму є міста Нью-Йорк, Вашингтон, Філадельфія, Лос-Анджелес, Сан-Франциско, штати Каліфорнія, Техас, Флорида, Гавайські острови.

Сфера послуг динамічно розвивається в багатьох країнах Латинської Америки, а особливо в країнах Вест-Індії (завдяки офшорній та туристичній діяльності) та найрозвиненіших країнах регіону – Бразилії, Мексиці й Аргентині (транспортні, фінансові, телекомунікаційні, торговельні й туристичні послуги). Трансконтинентальні залізниці перетинають, Центральну Америку, Бразилію, Болівію, Чилі й Аргентину. У більшості країн Карибського басейну залізничної мережі взагалі немає. Важливе значення у транспортній системі регіонів належить великим трансконтинентальним шосе, зокрема Панамериканському шосе, протяжністю близько 34 тис. км, яке зв'язує країни Південної і Центральної Америки із США. Морський транспорт домінує в зовнішніх перевезеннях вантажів,

а в Карибських країнах – і пасажирів. Тут наявна низка країн так званого зручного прапора (Панама, Антигуа і Барбуда, Багамські Острови, Беліз, Бермудські острови, Барбадос та ін.).

Одним із найважливіших транспортних водних шляхів міжнародного значення є Панамський канал на території Панами (мал. 81), завдовжки 81,6 км, завширшки 91,5 м, має 2 шлюзи. Середній час проходження через канал – 7–8 год. Щороку каналом проходить до 18 тис. суден.

Особливого значення для освоєння і розвитку віддалених, майже недоступних раніше районів набув повітряний транспорт. Найбільші аеропорти міжнародного значення працюють у Буенос-Айресі, Сантьяго, Ріо-де-Жанейро, Каракасі, Гавані й ін. У місцевих перевезеннях, особливо в гірських районах Анд, як і раніше, важливим є гужовий і в'ючний транспорт (коні, мули, ламі).

Деякі латиноамериканські країни отримують великі прибутки від туристичної діяльності. Найбільший центр туризму – район Карибського моря – налічує до 20 млн відвідувачів щороку, що пов'язано з рекреаційними умовами островів (сприятливим кліматом, завжди теплим морем, чудовими пляжами, мальовничими пейзажами), цікавими пам'ятками історії і культури. Головні центри туризму: Ямайка, Пуерто-Рико, Барбадос, Багамські Острови, Тринідад і Тобаго тощо.

● **Участь субрегіонів Америки в міжнародному поділі праці.** Країни Америки суттєво відрізняються за рівнем економічного розвитку і участю в міжнародному поділі праці.

Країни *Північної Америки* у МПП представлені насамперед різноманітними напрямками машинобудування, значним видобувним комплексом, високорозвинутим ПЕК, лісовиробничим комплексом, хімічною, легкою та харчовою промисловістю. У сільському господарстві найважливішу роль відіграє зерновий напрям, вирощування технічних культур (бавовнику, цукрового буряку і тростини, сої, тютюну тощо). У тваринництві традиційно переважає м'ясний напрям, значний розвиток отримало рибальство. До того ж країни Північної Америки, особливо США, мають найрозвиненішу в світі сферу послуг, зокрема туристично-рекреаційний комплекс.

Мал. 81. Панамський канал

ПОМІРКУЙТЕ

- За тематичними картами атласу знайдіть: а) осередки переробної промисловості Америки (Приатлантичний, Приозерний, Примексиканський); б) трансконтинентальні магістралі (Трансамазонська, Панамериканське шосе); в) найбільші морські порти (Лос-Анджелес, Ванкувер, Нью-Йорк, Філадельфія, Саванна, Колон, Сантус); г) аеропорти-хаби (Атланта, Чикаго, Лос-Анджелес, Даллас); д) фінансові центри Америки (Нью-Йорк, Вашингтон, Сан-Франциско, Бостон, Торонто, Чикаго).
- Об'єднуйте розподіл перелічених вище об'єктів регіонального та світового значення по території Америки.

Мал. 82. Тропічні фрукти в Центральній Америці

Центральна Америка – один із найбільших районів плантаційного господарства тропічних культур, насамперед кави і бананів (мал. 82). Іноді ці країни звать «банановими республіками», позаяк економіка відзначається моноварністю господарювання та його спеціалізацією на виробництві та експорті кількох сільськогосподарських культур, великим відставанням промислового розвитку.

Усі держави *Карибського басейну* відзначаються розвитком моноварного землеробства. Повсюдно культивують цукрову тростину та фрукти (кокоси, банани,

какао, цитрусові, мускатний горіх). У промисловому секторі наявна лише нафтопереробка на імпортній сировині. Із виробництв обробної промисловості традиційними є харчова промисловість, виробництво текстилю й взуття. Держави Карибського басейну є важливим центром розвитку міжнародного туризму.

У МПП країни *Південної Америки* представлені насамперед різноманітними видобувними виробництвами (нафтова, гірничорудна, гірничо-хімічна), ланками лісовиробничого комплексу та різноманітними напрямками плантаційного господарства в землеробстві та окремими видами тваринництва (вівчарство та скотарство м'ясного напрямку в країнах зони пампи). В окремих країнах значного розвитку набула металургія, особливо кольорова – на місцевій сировині.

● **Зв'язки України з країнами Америки.** Відносини між Україною та США визначені як стратегічне партнерство. Сполучені Штати систематично надають Україні фінансову та експертну допомогу для зміцнення обороноздатності країни, відновлення економічної стабільності, здійснення необхідних реформ та надання гуманітарної допомоги постраждалим внаслідок конфлікту на Сході України.

Україну та Канаду поєднують давні дружні відносини. Канадський політикум активно підтримує сучасні демократичні зміни в Україні, сприяючи політично, фінансово і технічно проведенню важливих реформ у нашій державі. Після анексії Криму Росією і початку агресії на Донбасі Канада послідовно підтримує Україну як у рамках міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, НАТО, G-7), так і на двосторонньому рівні.

Аргентина і *Бразилія* першими серед латиноамериканських держав визнали незалежність України і нині підтримують з нами культурні та економічні зв'язки. *Перу* і *Мексика* підтримують суверенітет і територіальну цілісність України на міжнародній арені. Мексика є одним із найбільших торговельних партнерів України в Латинській Америці.

Запитання і завдання

1. Визначте місце Америки в сучасному світовому господарстві та її участь в МПП.
2. Порівняйте субрегіони Америки на основі виробничої структури основних секторів економіки.

- Яким із субрегіонів Америки властиве переважання сфер діяльності первинного (вторинного або третинного) сектору економіки? Які країни і за що отримали прізвисько «бананові республіки», «світові перевізники» (або «країни зі зручним прапором»), «країни-офшори», «країни-готелі»?
- У чому відмінність моделей розвитку нових індустріальних країн Америки та Азії? Визначте пріоритетні напрямки спеціалізації країн НІК Америки.
- Що таке «постіндустріалізм»? Які з країн Америки набули рис постіндустріальної спеціалізації?

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 5

Тема: Складання картосхеми типології країн Америки за рівнем їх економічного розвитку

Мета: закріпити знання про соціально-економічну типізацію країн світу та безпосередньо Америки; визначити основні типи країн Америки за рівнем їх економічного розвитку; спираючись на картографічні компетенції (знання картографічних способів зображення), позначити на контурній карті розподіл різних типів країн Америки за рівнем розвитку (країни «Великої сімки», нафтодобувні, нові індустріальні країни (НІК), країни-«дрібні острови» у Карибському морі, середніх можливостей, найменш розвинуті країни, країна з плановою економікою); проаналізувати вплив фактору ЕГП, історичного, науково-технічного прогресу, споживацького та сировинного на типізацію країн Америки за рівнем розвитку.

Завдання:

1. За допомогою тексту параграфів підручника та відповідних тематичних карт атласу розподіліть країни Америки на основні групи за рівнем економічного розвитку:

Тип країн за рівнем розвитку	Підтипи країн за рівнем розвитку	Країни Америки
Високорозвинуті країни	Країни G-7	
Країни, що розвиваються	Нафтодобувні країни	
	Країни середніх можливостей	
	НІК Латинської Америки	
	Країни-«дрібні острови» в Карибському морі	
	Найменш розвинута країна	
Країна з плановою економікою		

2. Використовуючи спосіб якісного фону, покажіть на карті просторовий розподіл країн Америки за рівнем їх розвитку.

3. Зробіть висновки про причини економічної відсталості більшої частини країн Америки.

Який американський субрегіон можна назвати лідируючим за рівнем економічного розвитку країн, що до нього входять?

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

(за вибором учня/учениці)

- «Бананові республіки»: типові ознаки, сучасний розвиток.
- Панамериканське шосе – дорога через три Америки.
- Туризм як чинник розвитку країн Карибського басейну.

Тема 2. Субрегіони та країни Америки

Ви дізнаєтеся про:

- місце США, Канади та Бразилії у світі та регіоні, основні чинники, що визначають їх участь у МПП;
- головні складники третинного, вторинного та первинного секторів економіки високорозвинених країн і країн, що розвиваються, в Америці;
- найбільші міста, світові міста, промислові райони, технополіси, найбільші морські порти, аеропорти, фінансові й туристичні центри країн Америки;
- зовнішні економічні зв'язки, зокрема міжнародні зв'язки з Україною.

Ви навчитеся:

- визначати вплив демографічних процесів на працересурсний потенціал країн США, Канади та Бразилії;
- порівнювати та ранжувати чинники міжнародної спеціалізації США, Канади, Бразилії;
- робити висновки про доцільність використання досвіду США й Канади, потенціалу української діаспори в цих країнах у реформуванні економіки в Україні.

§ 25. США

- *Офіційна назва* – США
- *Столиця* – Вашингтон
- *Площа* – 9,8 млн км²
- *Населення* – 326,6 млн осіб (на 2017 р.)
- *Мова* – англійська
- *Форма державного правління* – президентська республіка
- *Форма державного устрою* – федеративна держава
- *Адміністративний поділ* – 50 штатів та округ Колумбія
- *Найбільші міста* – Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Чикаго, Х'юстон, Фінікс
- *ВВП на душу населення* – 57 436 дол. (2017 р.)

• **Місце країни у світі та ЕГП США.** Сполучені Штати Америки (США) – велична держава світу, яка за площею території посідає четверте місце у світі (після Росії, Канади і Китаю), за чисельністю населення – третє (після Китаю та Індії), а за виробництвом ВВП (19,4 трлн дол. у 2017 р.) і роллю у міжнародних економічних і політичних відносинах – США поза конкуренцією у світі. Завдяки цьому США відіграють провідну роль у світовій політиці та військовій сфері.

Сполучені Штати займають понад $\frac{1}{3}$ континенту Північна Америка. До території країни входять три несуміжні частини: основна («суміжні 48 штатів»), що розміщена в центрі континенту й на неї припадає 83 % площі і 99 % населення країни; територія Аляски й Алеутських островів на північному заході материка; Гавайські острови в центральній частині Тихого океану. США також належать ряд островів у Карибському морі (Пуерто-Рико) і в Тихому океані (Американське Самоа, Гуам тощо).

Колонізація країни розпочалася в XVI–XVII ст. відразу з трьох сторін: із півдня – іспанцями та французами, зі сходу – англійцями та голландцями, а із заходу – росіянами. Посилення колоніального пригноблення з боку метрополії призвело до початку війни за незалежність (1775–83 рр.), під час якої об'єдналися 13 британських колоній (1776 р.) і створили самостійну державу – Сполучені Штати Америки. Становлення капіталізму в кінці XIX і на початку XX ст. швидко вивело США до найрозвинутіших країн світу.

США – президентська республіка. Глава держави й уряду – президент, який володіє всією повнотою виконавчої влади і має можливість оперативно ухвалювати найважливіші рішення. Законодавча влада належить двопалатному Конгресу в складі Сенату й Палати представників.

● **Основні чинники розвитку США.** У надрах США зосереджені величезні запаси *мінеральних ресурсів*. Найбільший кам'яновугільний басейн – Аппалацький, на нафту й природний газ багаті райони Мексиканської затоки і Міссісіпської низовини, а також Аляска. Кордильєри, плато Колорадо, Великі рівнини й Примексиканська низовина багаті на поклади мідних, цинкових, свинцевих, срібних, хромітових, ванадієвих, вольфрамових, молібденових, титанових, поліметалевих, уранових і ртутних руд, золота, сірки, фосфоритів тощо. За запасами фосфоритів і сірки США посідають перше місце у світі; вугілля, мідних руд, калійної солі – друге; поліметалевих руд – третє, залізних руд – четверте, природного газу – п'яте і лише нафти – дев'яте.

США володіють великими запасами водних, гідроенергетичних і лісових ресурсів. Найбільші річки країни – Міссісіпі (завдовжки 3757 км) з її головною притокою Міссурі (4127 км), Огайо, Святого Лаврентія, Колумбія, Колорадо, Ріо-Гранде та ін. Найефективнішим гідроенергопотенціалом володіють річки Колумбія, Колорадо і ліві притоки Огайо, при цьому на Міссісіпі не збудовано жодної ГЕС. Найбільшими озерами є: Верхнє, Мічиган, Гурон, Ері, Онтаріо, що зветься Великими озерами.

До появи європейців майже половина території США була вкрита *лісами*, нині ж вони охоплюють лише 33 % території.

США володіють великими і різноманітними *рекреаційними ресурсами*. До рекреаційних належать майже 1,5 тис. охоронних територій, загальною площею більше 104 млн га, зокрема 151 заповідник і 176 національних парків і парків штатів. Найбільші площі збережених природних ландшафтів та унікальні природні визначні пам'ятки належать до гірської системи Кордильєр, де є дивовижні гейзери Єллоустону (перший у світі національний парк, створений у 1872 р.), Долина Смерті, Великий каньйон Колорадо тощо.

Важливим чинником розвитку США є їхні чисельні й різноманітні *трудові ресурси*. Близько 79 % населення зайняті у виробництві комунальних, торговельних, транспортних, фінансових, освітніх, медичних, юридичних послуг, працюють у готельному бізнесі або перебувають на державній службі; 13 % населення зайняті в різних промислових вироб-

ПРИГАДАЙТЕ

1. Завдяки яким перевагам Північноамериканський центр (ядро) світового господарства має лідерські позиції у світі?
2. Чому за наявності значного природно-ресурсного потенціалу США є найбільшим у світі імпортером сировини?
3. Як вплинули економічні кризи 2008 р. та 2013 р. на місце в МПП транснаціональних компаній США?
4. Чим приваблюють США значні міграційні потоки, серед яких виокремлюється «притік мізків»?

ництвах і трохи більше 1 % працездатних американців заробляють на життя в сільському господарстві, лісництві або рибній промисловості. Майже 99 % американців є писемними, 85 % з них віком від 25 років мають закінчену середню освіту, а 46 % – вищу освіту. У США рівень освіти дуже впливає на рівень доходів і, як наслідок, на належність до певного соціального класу.

● **Система розселення.** За кількістю мешканців США посідають третє місце у світі, а зростання кількості населення відбувається завдяки високому приросту й масовій імміграції.

Середня *густота населення* становить 33 особи/км², але в старопромислових районах вона сягає 400 осіб/км². Дуже висока його густота властива для прибережних районів і низька – для штатів гірських територій (мал. 106). На Алясці ж вона становить усього близько 0,2 особи/км².

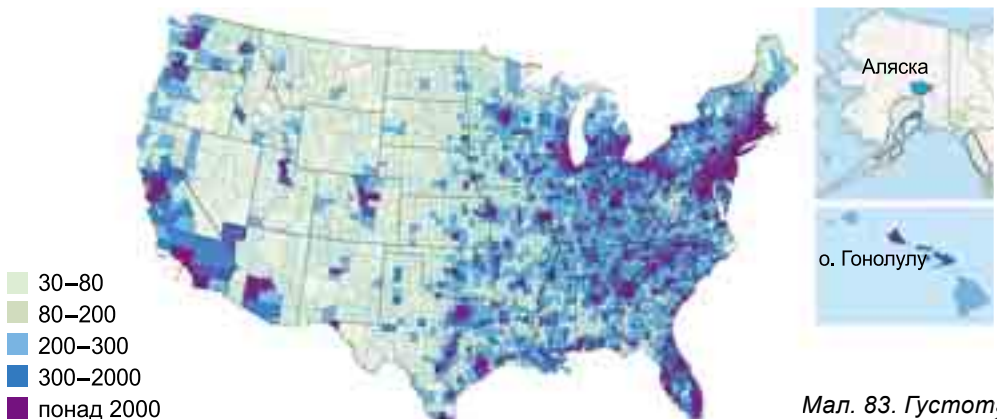
У країні спостерігається високий рівень *урбанізації* – 82 %. Кількісно переважають дрібні міста, але майже ⁴/₅ усіх містян зосереджено у великих і середніх містах і їхніх передмістях (табл. 1). У процесі урбанізації сформувалося понад 30 багатомільйонних агломерацій, що концентрують майже ¹/₃ населення і стільки само промислового потенціалу США.

Таблиця 1. Найбільші міста США

№	Місто	Заснування	Площа, км ²	Населення, млн осіб	
				місто	агломерація
1	Нью-Йорк	1624 р.	785	8,5	20,8
2	Лос-Анджелес	1781 р.	1290	3,9	13,3
3	Чикаго	1795 р.	606	2,7	9,5
5	Хьюстон	1836 р.	1552	2,1	6,3
6	Філадельфія	1682 р.	367	1,5	7,1

Із середини ХХ ст. США стали першою країною у світі, яку охопив процес *субурбанізації*. Він полягає в швидкому переміщенні населення з міст у передмістя, а то й зовсім у прилеглу сільську місцевість.

● **Сучасний стан господарства.** На *економіку* США припадає 14 % світового ВВП, 20 % світової промислової продукції, понад 15 % світового про-

Мал. 83. Густота населення США (осіб/км²)

довольства і більше ніж 15 % міжнародної торгівлі. Майже в усіх виробництвах і сферах американської економіки панують кілька компаній-гігантів. Із 500 найбільших ТНК світу в 2017 р. 132 були американськими (табл. 2).

Економічна структура США вже давно перейшла на постіндустріальний розвиток, коли саме **третинний сектор** стає найбільшим сегментом економіки. Саме тому більша частина американського ВВП створюється у сфері послуг (80 %), до якої належать освіта, охорона здоров'я, наука, торгівля, фінанси, транспорт і зв'язок, туризм тощо.

Таблиця 2. Найбільші американські ТНК

№	Компанія	Сфери діяльності	Прибуток, млн дол.	Штаб-квартира
1	Wal-Mart Stores	роздрібна торгівля	485,8	Бентонвіль (Арканзас)
2	Berkshire Hathaway	фінанси і страхування	223,6	Омаха (Небраска)
3	Apple	електроніка, інформаційні технології	215,6	Купертіно (Каліфорнія)
4	Exxon Mobil	видобуток і переробка нафти	205,0	Ірвінг (Техас)
5	McKesson	фармацевтика, торгівля	198,5	Сан-Франциско

Особливо велику роль в економічному розвитку країни відіграють *фінансові установи*. Нині тут працюють понад 11 тис. банків, а Нью-Йоркська фондова біржа є найбільшою у світі.

У США склався високорозвинутий *транспортний комплекс*, у якому зайнято понад 5 млн осіб. США мають найбільшу в світі протяжність автошляхів (6,5 млн км). У перевезеннях вантажів велику роль відіграє залізничний транспорт. Довжина залізниць становить 293 тис. км – також найбільша у світі. Водний транспорт широко використовується для перевезень масових вантажів по річках басейну Міссісіпі. Важливе зовнішньоекономічне значення мають морські перевезення, однак власний торговельний флот незначний, більшість кораблів ходять під так званими зручними прапорами Ліберії, Панами, Кіпру. У перевезеннях пасажирів важливе місце посідає повітряний транспорт. Аеропорти Атланти, Нью-Йорка, Чикаго, Лос-Анджелеса тощо лідирують у світі за авіаперевезеннями.

Країна посідає перше місце у світі за прибутками від *туризму* (206 млрд дол. у 2016 р.), який на сьогодні забезпечує роботою близько 10 млн осіб. У 2016 р. країну відвідали 75,6 млн іноземців. Найвідвідуванішими штатами США є Каліфорнія, Флорида, Нью-Йорк (мал. 84) і Техас. До об'єктів спадщини ЮНЕСКО занесені 23 об'єкти.

Американська *промисловість* відрізняється розвитком наукоємних технологій. Переважну частину *електроенергії* (71 %) виробляють на ТЕС, роль АЕС нині зросла до 20 %. Каскад потужних ГЕС побудований на р. Колумбія, поблизу Сан-Франциско ство-

Мал. 84. Статуя Свободи (93 м) – об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО в Нью-Йорку

рена перша в країні та найпотужніша у світі геотермальна станція «Гейзер». На власній сировинній базі Приозер'я (Чикаго, Клівленд) сформувалася чорна металургія. У кольоровій металургії постійно збільшується виплавка алюмінію, міді, свинцю, цинку (Х'юстон, Новий Орлеан тощо).

Машинобудування набуло багатопрофільного характеру. Традиційно вагоме значення має автомобілебудування, головним центром якого є Детройт. Більшість легкових і вантажних автомобілів виробляють заводи «великої трійки» – General Motors, Ford Motor і Chrysler. Швидкими темпами розвивається авіаційно-космічна сфера, що тісно пов'язана з військовим виробництвом. Найбільшою у світі авіаракетною корпорацією є The Boeing Company. Основна продукція американського суднобудування – торговельні судна, військові кораблі, атомні підводні човни тощо.

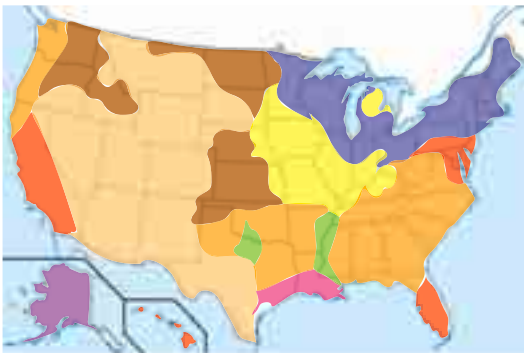
Електронна промисловість у США почала розвиватися під час Другої світової війни, коли з'являлися науково-промислові парки та технополіси. До прикладу смуга вздовж кільцевого автошляху № 128 в штаті Массачусетс (місто Бостон) і «Кремнієва долина» в Каліфорнії. На зразок найперших технополісів з'явилися й отримали назву «кремнієві» десятки «долин», «коридорів», «смуг», «лісів», «прерій», «трикутників» як у США («Кремнієві пустелі» – Арізона, «Кремнієві гори» – Колорадо, «Кремнієві рівнини» – Техас), так і по всьому світові. Новітнє виробництво в технополісах активно співпрацює з університетами і часто групується навколо них, що пояснюється потребами в результатах наукових досліджень, нових ідей та молодих талановитих учених. Електронне машинобудування США перетворилося на величезну сферу зайнятості (понад 1,5 млн осіб).

Хімічна промисловість розвивається випереджальними темпами. Велике значення має виробництво продукції органічного синтезу, автомобільних шин і добрив.

Поліграфічна промисловість розвинута в найбільших містах США, особливо у Нью-Йорку. Серед видів виробництва *легкої промисловості* представлені текстильна, швейно-трикотажна, шкіряно-взуттєва. Найважливішими складовими *харчової промисловості* є м'ясна, борошномельна, консервна, молочна, цукрова, а також тютюнова.

Характерною рисою *сільського господарства* є вузька спеціалізація в межах окремих частин країни, що зветься сільськогосподарськими поясами: кукурудзяний, пшеничний, бавовняний, овочівницький, тютюновий (мал. 85) тощо.

У *рослинництві* домінує вирощування зернових культур (кукурудзи, пшениці, сорго, рису). Вагомого значення набуло вирощування сої. Серед технічних культур відзначаються бавовник і цукровий буряк. Цукрову тростину ви-

- Бавовна
- Пасовищне скотарство
- Овочі та фрукти
- Оленярство
- Молочне тваринництво
- Кукурудза, соя, розведення свиней, великої рогатої худоби
- Пшениця, розведення великої рогатої худоби
- Багатогалузеве сільське господарство
- Рис, цукрова тростина

Мал. 85. Сільськогосподарські пояси США

рошують на узбережжі Мексиканської затоки і на Гавайських островах. Високотоварне садівництво й овочівництво розвинені переважно на атлантичному узбережжі, берегах Великих озер. Флорида виділяється як центр виробництва цитрусових і ранніх овочів, а Гаваї – ананасів. У *тваринництві* відзначається розведення великої рогатої худоби м'ясних порід, а також свійської птиці, свиней та овець.

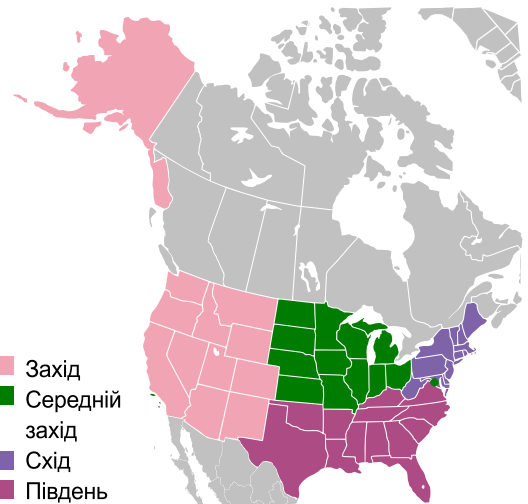
● **Характерні риси просторової організації господарства.** Традиційно в США виділяють 4 економічні райони (мал. 86).

На **Північно-Східний район** припадає близько 25 % ВВП країни. Особливого розвитку набули машинобудування, чорна і кольорова металургія, текстильна промисловість і сфера послуг. Ядром Північного Сходу традиційно виступає мегалополіс БосВаш, до складу якого входять *Нью-Йорк* – один із найбільших у світі торговельно-фінансових і промислових центрів, великий порт і транспортний вузол; *Бостон* – один із найбільших у США промислових і транспортних центрів, великий морський порт; *Філадельфія* – політичний, господарський, культурний та історичний осередок країни, у якому розвинуті промислове виробництво, фінансова діяльність і туризм, і політична столиця *Вашингтон*.

Середній захід багатий на мінеральні (вугілля, залізна руда), агрокліматичні, ґрунтові, водні та лісові ресурси. Широко розвинуте машинобудування. У його межах лежить «молочний» пояс із великими фермами, «кукурудзяний» пояс із розведенням м'ясної худоби і свиней, пояс «озимої пшениці». Тут сформувалися такі великі промислові центри, як *Чикаго* (фінансовий і найбільший транспортний вузол країни, важливий промисловий і культурний центр), *Детройт* (як світовий центр автомобілебудування зі штаб-квартирами компаній General Motors, Ford Motor Company і Chrysler), *Індіанapolis* (великий промисловий, торговий і фінансовий центр).

Південний район – процвітаючий район із розвинутою промисловістю, сільським господарством і сферою послуг. Його найбільшими економічними центрами є *Атланта* (великий промисловий і торговельно-фінансовий центр, міжнародний аеропорт), *Х'юстон* (провідний світовий центр енергетичної промисловості, морський порт), *Даллас* (техаська «Кремнієва долина», центр телекомунікаційної індустрії), *Новий Орлеан* (великий порт, центр нафтової промисловості) і *Майамі* (головний центр комерції, фінансів та великих транснаціональних бізнес-груп, найбільший курорт).

Західний район спеціалізується на металообробці, кольоровій металургії, авіаційно-ракетній, електронній і електротехнічній, хімічній і харчовій промисловості. Найбільшими економічними центрами Заходу є *Лос-Анджелес* (морський порт, центр аерокосмічної, електронної, автомобільної, хімічної промисловості, центр кіноіндустрії з 1911 р. – Голлівуд), *Сан-Франциско* (морський порт, осередок індустрії, торгівлі та

Мал. 86. Економічні райони США

Вашингтон (Washington)

- Населення – 694 тис. мешканців; густина населення – 4390 осіб/км².
- Місто розташоване на Атлантичному узбережжі, у нижній течії р. Потомак, на висоті 128 м.
- Вашингтон засновано саме як нову столицю 1791 р. і названо на честь першого президента США Джорджа Вашингтона.
- Основна частина населення міста зайнята на державній службі, у сфері послуг, торгівлі й фінансах. У передмісті розвинена радіоелектронна промисловість, є великі друкарні, морський арсенал, монетний двір. З 1976 р. діє метрополітен.
- Серед визначних туристичних та архітектурних об'єктів: Капітолій (будівля Конгресу), парк з Білим домом (резиденція президента), Національний музей США, Національний цвинтар Арлінгтон із могилою Невідомому солдату тощо. Висота будинків у Вашингтоні обмежена (вони не мають перевищувати Капітолію – 87,6 м).

багатьох дослідницьких інститутів, є світовим туристичним центром, поблизу розміщується відома Кремнієва долина), *Сіетл* (авіавиробництво, сфера послуг і дизайну, розробка екологічно чистих технологій). До складу Заходу належать також Аляска (головна ресурсна база країни) і Гаваї (важливий центр туризму).

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** В експорті переважають автомобілі й інші транспортні засоби, промислове устаткування й офісна оргтехніка, телекомунікаційне обладнання, енергетичне устаткування тощо. В імпорті переважають високотехнічне устаткування, одяг, побутова техніка, транспортні засоби, нафта, автомобілі тощо. Найбільші торговельні партнери США – Канада, Мексика, Японія та країни ЄС.

Україну та США пов'язують відносини стратегічного партнерства. В українському експорті домінують чорні метали і вироби з них, добрива, одяг та аксесуари, продукти органічної хімії; в імпорті України із США переважають механічне устаткування, м'ясні продукти, транспортні засоби тощо. США посідають провідне місце серед країн світу за обсягами інвестицій в економіку України. Найбільший інтерес в американських інвесторів викликають такі сфери, як внутрішня торгівля, харчова промисловість, фінансові послуги, машинобудування і металообробка, будівництво та зв'язок.

Нині загальна кількість українців у США становить понад 900 тис. осіб. Найчисленніші групи етнічних українців проживають у штатах Нью-Йорк, Пенсильванія, Каліфорнія, Нью-Джерсі, Флорида, Вашингтон, Огайо та Мічиган. У США видають понад 20 україномовних газет, понад 10 журналів, діють інтернет-видання, близько 20 українських радіограм та 1 телепрограма «Узір» (Чикаго, Іллінойс).

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

- Дизайн прапора США змінювався 26 разів відтоді, як його вперше прийняли 13 колоній. Найдовше – протягом 47 років – використовувався варіант прапора з 48 зірками, і лише після 4 липня 2007 р. нинішній 50-зірковий прапор побив цей рекорд (його було створено в 1958 р.). У 1956 р. офіційним девізом США стала фраза *In God We Trust* («Ми віримо в Бога»).
- У штаті Каліфорнія в пустелі Мохаве, містах Сан-Бернардіно, Барстоу та Блайт, штаті Аризона (*Solana Generating Station*) у 2013–2016 рр. введені в експлуатацію потужні СЕС.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте сучасне місце США в МПП. З яких позицій і в яких сферах США зазнає суттєвої конкуренції з боку Євросоюзу та Азійсько-Тихоокеанського регіону?
2. Які риси характеризують систему розселення США?
3. Доведіть, що економіка США перебуває на постіндустріальному етапі розвитку.
4. У яких сферах міжнародної спеціалізації США впевнено утримує передові позиції? Визначте чинники, що впливають на розвиток цих напрямів спеціалізації.
5. Порівняйте основні економічні райони США. Назвіть та покажіть на карті головні осередки виробництва і сфери послуг та їхні найбільші центри.
6. Розкрийте напрямки розвитку міжнародних зв'язків України із США. У яких регіонах країни поширена українська діаспора?

ОРІЕНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

(за вибором учня/учениці)

1. Форми територіальної організації новітніх видів промислового виробництва у США.
2. Економічна взаємодія вздовж державного кордону між Мексикою і США.

§ 26. КАНАДА

- *Офіційна назва* – Канада
- *Столиця* – Оттава
- *Площа* – 9984,6 тис. км²
- *Населення* – 35,6 млн осіб (на 2017 р.)
- *Мови* – англійська та французька
- *Форма державного правління* – держава у складі Співдружності
- *Форма державного устрою* – федеративна держава
- *Адміністративний поділ* – 10 провінцій і 3 федеральні території
- *Найбільші міста* – Торонто, Монреаль, Ванкувер, Оттава, Калгарі
- *ВВП на душу населення* – 42 210 дол. (2017 р.)

• **Місце країни у світі та її ЕГП.** Канада посідає друге місце у світі за площею, входить до десятки найрозвинутіших держав світу за індексом ІЛР, є членом G-7.

Країна розміщується на півночі Америки і численних прилеглих островах (Канадський Арктичний архіпелаг, Ванкувер, Ньюфаундленд, Принца Едуарда й ін.). Канада омивається водами Атлантичного, Північного Льодовитого й Тихого океанів і має найдовшу у світі берегову смугу завдовжки 243,7 тис. км (включно з островами).

ПРИГАДАЙТЕ

1. З якого часу Канада звільнилася від колоніальної залежності й отримала державний суверенітет?
2. Як давно завдяки Канаді колишня група G-6 змінила формат на G-7?
3. За рахунок чого Канада – країна, де головні напрями спеціалізації належать до первинного сектору економіки, входить до першої десятки країн за ІЛР?

Канада є державою у складі Співдружності. Глава країни – британський монарх, якого представляє генерал-губернатор Канади. Законодавчу владу здійснює двопалатний парламент.

● **Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** За багатством *природно-ресурсного потенціалу* Канада посідає одне з провідних місць у світі. У надрах Канади містяться близько 60 видів різних *мінеральних ресурсів*, серед яких вугілля (передгір'я Скелястих гір), залізні руди (біля оз. Верхнього, на пів-ві Лабрадор і в Кордильєрах), азбест. На Канадському щиті залягають величезні родовища залізних, нікелевих, мідних і кобальтових руд, платини, золота й срібла.

Річкова мережа густа й повноводна. Територією Канади течуть Маккензі (4,5 тис. км), Колумбія, Ніагара, Святого Лаврентія, Атабаска, Фрейзер й ін. Понад $\frac{2}{3}$ басейнів річок належать до Північного Льодовитого океану. Повноводні річки Св. Лаврентія та Ніагара мають велике господарське значення, служачи транспортними шляхами між Канадою і США. Канадські річки мають безліч порогів і водоспадів. *Гідроенергетичний потенціал* канадських річок є одним із найбільших у світі. Багата Канада й на озера, яких налічують тут понад 4 млн (за кількістю перше місце у світі), з них великих озер – понад 200 (Великі озера, Велике Невільничче, Велике Ведмеже, Атабаска, Вінніпег, Манітоба й ін.). Озера дуже мальовничі (мал. 87), мають чисту й прозору воду та красиві скелясті береги.

Понад третина канадської території (3,5 млн км²) вкрита *лісами* із цінними породами дерев (мал. 88). За загальними запасами деревини Канада поступається лише Росії та Бразилії, а за їхніми запасами на душу населення (9,7 га) посідає перше місце у світі.

Канада володіє потужним *рекреаційним потенціалом*. Рекреаційному розвитку сприяє і велика кількість національних парків. Так, у власності федерального уряду перебувають 34 національні парки, зокрема Банф, Вуд-Баффало, Глейшер (льодовики й озера), Джаспер, Йохо, Кей-Брейтон-Гайлендс, Принс-Альберт. Останнім часом багато парків створено на півночі Канади.

Трудові ресурси Канади характеризуються високим професійним рівнем. Рівень писемності в Канаді є одним із найвищих у світі – 99 %, а частка населення віком 25–64 роки із вищою освітою є однією з найбільших у світі – 57 %. Структура зайнятості економічно активного населення є типовою для розвинутих країн: понад 79 % працездатного населення зайнято у сфері послуг, 19 % – у промисловості й усього 2 % – у сільському господарстві. Канада відчуває певний дефіцит трудових ресурсів, особливо в районах нового освоєння на півночі країни.

Мал. 87. Гірське озеро Пейто

Мал. 88. Лісовий пояс Канади

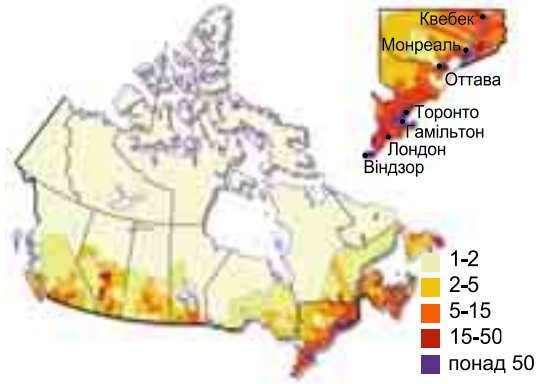
● **Система розселення.** Чисельність канадців в останні десятиліття зростала високими темпами, завдяки як високій народжуваності, так і великому притоку іммігрантів (щороку до 250 тис. осіб).

Канада є малозаселеною країною, її *середня густина* – 3,4 особи/км². Більша частина населення країни зосереджена уздовж кордону із США (2 % території, понад 50 % мешканців). Північ Канади майже безлюдна (мал. 89).

Важливою сучасною тенденцією є швидке зростання кількості *міського населення* (82 %), однак містом вважається населений пункт із кількістю мешканців усього в 1 тис. осіб. Найбільшими містами є Торонто (2,7 млн осіб) і Монреаль (1,7 млн), агломерації яких є найбільшими в країні.

● **Сучасний стан господарства.** Канада – високорозвинута постіндустріальна країна з високим економічним потенціалом та одним із найвищих у світі рівнем життя населення.

Третинний сектор у Канаді є провідним сегментом економіки (71 % ВВП), що розвивається випереджальними темпами, особливо в таких галузях, як транспорт, освіта, будівництво, банківська справа, комунікації, торгівля, туризм і державна служба. Канада має сучасну *транспортну мережу*, яка є однією з найрозвинутіших у світі. Залізниці тягнуться на 77,9 тис. км, найбільший залізничний вузол країни – Монреаль. Найгустіша мережа шляхів – у південній частині країни, де прокладені дві трансконтинентальні залізниці, які мають кілька відгалужень у райони видобутку корисних копалин і до лісових розробок. Головні міста Канади зв'язані між собою автострадами, загальна довжина автошляхів у країні – 1,04 млн км. Півднем країни проходить Трансканадська автотраса від Ньюфаундленда до м. Принс-Руперт на Тихому океані (мал. 90), побудовані також Аляскинське шосе (2,5 тис. км завдовжки) і шосе «Маккензі». Велике господарське значення має морський і річковий транспорт. Найбільші порти країни – Ванкувер, Монреаль, Квебек, Торонто. Головними повітряними воротами країни є То-

Мал. 89. Густина населення Канади (осіб/км²)

Мал. 90. Трансканадське шосе (7,8 тис. км)

ронтто (понад 30 млн пасажирів на рік), Ванкувер і Монреаль. Основною авіакомпанією країни є Air Canada.

Туризм є одним із важливих джерел прибутків Канади. У 2016 р. країну відвідали понад 20 млн іноземних туристів. Їх приваблюють національні парки з незайманою природою, Ніагарський водоспад, безліч озер і гірських вершин, культурна спадщина міст Квебек (мал. 91), Монреаль, Ванкувер.

Промисловість Канади представлена практично всіма галузями сучасного виробництва. Канада посідає провідні місця у світі за *видобутком* урану, азбесту, нікелю, цинку, срібла, міді, золота, свинцю тощо. Велике значення має видобуток нафти (218 млн т – VI місце у світі) й природного газу (152 млрд м³ – V місце), родовища яких розміщені у штаті Альберта. Великою мережею трубопроводів нафта транспортується в основні нафтопереробні центри в провінціях Онтаріо і Квебек, а також постачається на термінали США. Велику роль в енергетиці відіграють гідроресурси, на ГЕС виробляють 61 % електроенергії. На 4 АЕС припадає 17 % канадської електроенергії. Дешева електроенергія стала запорукою розвитку енергоємного *металургійного виробництва*, зокрема виплавки алюмінію (3,2 млн т – III місце у світі). Чорна металургія працює на місцевій сировині (залізна руда Лабрадору).

Основою обробної промисловості є *машинобудування*, зокрема автомобілебудування. Останнє базується на філіях і дочірніх підприємствах американських та японських компаній. Виробляють 2,3 млн авто (центри – Онтаріо і Квебек). Крім того, у Канаді виготовляють мотоцикли, снігоходи (понад 400 тис.), середньомагістральні літаки; прискореними темпами розвиваються такі нові напрями, як виробництво електронного й електротехнічного обладнання, різних засобів телекомунікації. *Хімічна промисловість* має багату сировинну базу і представлена рядом великих заводів із виробництва сірчаної кислоти, мінеральних добрив, синтетичного каучуку, гумових виробів, пластмас. Канада володіє величезним лісовим фондом, щороку заготовляється понад 170 млн м³ *деревини*, країна є одним із найбільших у світі виробників паперу.

Сільське господарство Канади відрізняється високим рівнем спеціалізації та механізації, високою продуктивністю праці. Домінуючим є *тваринництво*, яке спеціалізується на розведенні м'ясної та молочної худоби, зростає роль птахівництва. На півночі населення займається оленярством і полюванням. *Рослинництво* спеціалізується на вирощуванні зернових (пшениці, ячменю, вівса й кукурудзи) у степових провінціях. Для внутрішнього споживання вирощують льон, сою, картоплю, овочі, тютюн тощо. Садівництво поширене в Британській Колумбії, тому не дарма її звуть ще «садом Канади».

Мал. 91. Історичний центр Квебека

● **Характерні риси просторової організації виробництва.** Канаду зазвичай поділяють на п'ять економічних районів (мал. 92).

Центральний район розміщений на південному сході країни, є найбільш освоєним і промислово розвинутим. Він займає 26 % території Канади, однак на нього припадає 60 % населення, 76 % продукції обробної промисловості і 42 % агропродукції. Тут розташо-

вані найбільші економічні центри країни – міста *Торонто* (найбільше місто Канади, великий промисловий, торговий і фінансовий центр, великий транспортний вузол, і *Монреаль* (важливий діловий, промисловий і культурний центр, технології, туризм, кіноіндустрія), а також столиця країни – місто *Оттава*.

Атлантичний район розміщений на узбережжі Атлантичного океану і займає всього лише 5 % території Канади. Це найслабкіший в економічному відношенні район, із видобувною промисловістю, сільським господарством і рибальством. На базі місцевих руд розвивається металургія. Основний економічний центр – *Галіфакс* (великий морський порт, судно- і автомобілебудування, туризм).

На **Степовий район** припадає 20 % канадської території, що охоплює більшу частину Великих рівнин. Ці території дають країні нафту й природний газ, нікель, калійні солі, поліметали, провідну роль у ньому відіграє сільське господарство. Найбільший центр – *Вінніпег* (великий транспортний, фінансовий, промисловий, сільськогосподарський та науковий центр).

Майже 10 % території і 12 % населення припадає на **Тихоокеанський район**. Він є територією нового освоєння, що спеціалізується головним чином на постачанні сировини – лісової, мінеральної та аграрної. Традиційною діяльністю є рибальство. Головний економічний центр – *Ванкувер* (найбільший порт Канади, центр з розробки програмного забезпечення і кіноіндустрії, розвинутий туризм).

Північний район є регіоном нового освоєння, що охоплює 39 % країни і спеціалізується на гірничорудній промисловості, гідроенергетиці й кольоровій металургії. Останнім часом набуває розвитку екологічний туризм.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Канада належить до провідних торговельних держав світу. Вона вивозить близько 40 % усієї

Мал. 92. Економічні райони Канади

- Населення – 934 тис. мешканців, густина населення – 335 осіб/км².
- Місто стоїть на р. Оттава на висоті 72 м.
- Оттаву засновано в 20-ті роки XIX ст. під первісною назвою Байтаун. У 1858-67 рр. Оттава стала столицею англійської колонії (провінції) Канада, а з 1931 р. – і незалежної держави.
- Провідне місце займають радіоелектронна, приладобудування, целюлозно-паперова, поліграфічна промисловість. Дуже часто столицю називають Північною Кремнієвою долиною, оскільки тут створені такі гіганти електронної індустрії, як Nortel, Corel, JDS тощо. Діє міжнародний аеропорт (Аплендс).
- Для Оттави характерні багатство води та зелені (понад 140 парків). У місті відомі неоготичний комплекс парламенту, Національний центр мистецтв, університет тощо.

*Оттава
(Ottawa)*

виробленої продукції і завозить понад $\frac{1}{3}$ споживаних товарів. Експорт Канади складається з алюмінію, уранового концентрату, нафти й природного газу, залізної руди, деревини, паперу, пшениці та м'яса. В імпорті переважають готові промислові вироби (електроніка, наукові інструменти), вугілля, бавовна, каучук, продовольство тощо. Найбільшим торговельним партнером є США, а також Японія і країни Євросоюзу.

Торговельно-економічні відносини між *Україною* і Канадою отримали позитивну динаміку до збільшення обсягів двосторонньої торгівлі. У структурі українського експорту товарів до Канади переважають чорні метали, ядерні реактори, котли і машини, різна аграрна продукція тощо; до України везуть канадське мінеральне паливо, нафту і нафтопродукти, фармацевтичні вироби, рибу тощо. На території Канади проживає близько 1,2 млн колишніх українців або вихідців з України. За чисельністю українська громада Канади є другою у світі (після української громади Росії) групою українців, які мешкають поза межами України. Українці становлять 3,8 % від загального населення країни та є сьомою національною меншиною Канади. Українська діаспора в Канаді дбає про своє духовне й історичне коріння.

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

- Назва країни має цікаве походження. Коли французький дослідник Жак Картьє дістався Нового Світу, місцеві мешканці запросили його в kanata, тобто «село». Дослідник вирішив, що це і є назва країни. Пізніше Kanata трансформувалася в Canada.
- Канадський прапор, який неофіційно називають the Maple Leaf (кленовий лист) і l'Unifolié (французькою «однолистий»), уперше з'явився як офіційний 15 лютого 1965 р., майже через 100 років після утворення держави (в 1867 р.). Відтоді 15 лютого в Канаді відзначають День національного прапора.
- Канада – батьківщина хокею. Перша професійна хокейна команда була створена в Канаді в 1904 р. Знаменитий Кубок Стенлі виставлений у Залі хокейної слави музею (м. Торонто).

Запитання і завдання

1. Доведіть, що Канада належить до числа світових економічних лідерів.
2. Які чинники визначають місце Канади в МПП? Як вони впливають на спеціалізацію канадської економіки?
3. Дайте оцінку природно-ресурсному потенціалу Канади.
4. Охарактеризуйте особливості системи розселення в Канаді.
5. За якими критеріями Торонто і Монреаль набули статусу світових міст в Америці?
6. Які виробництва первинного та вторинного секторів економіки визначають міжнародну спеціалізацію Канади? Укажіть передумови розвитку туризму як однієї зі сфер третинного сектору економіки країни.
7. Поясніть особливості утворення, вибір місць розселення української діаспори в Канаді. У чому причина тісноти зв'язків канадських українців з історичною Батьківщиною (Україною)?

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 6

Тема: Порівняльна характеристика машинобудування США, Канади і Бразилії

Мета: закріпити знання про секторальну модель економіки країн Америки та місце в ній машинобудування; ознайомитися з провідними напрямками машинобудування та найбільшими ТНК США, Канади та Бразилії; порівнювати та аналізувати структуру виробництва продукції машинобудування в найбільших країнах Америки; робити висновки щодо факторів розміщення, проблем та перспектив виробництва машин і обладнання в країнах, що досліджуються.

Завдання:

1. За допомогою тексту параграфів підручника, відповідних тематичних карт атласу та додаткових джерел інформації порівняйте сучасний стан машинобудування в країнах Америки:

Параметри характеристики	США	Канада	Бразилія
1. Частка виробництва продукції машинобудування в структурі ВВП країн			
2. Частка трудових ресурсів, зайнятих на підприємствах машинобудування			
3. Головні напрями спеціалізації країн у машинобудуванні			
4. Найбільші машинобудівні центри			
5. Провідні машинобудівні ТНК			
6. Визначальні чинники розвитку машинобудування в країнах			
7. Експортна продукція машинобудування			
8. Проблеми розвитку машинобудування			
9. Перспективи розвитку машинобудування			

2. Визначте риси і причини подібності сучасного стану і перспективи розвитку машинобудування США, Канади та Бразилії.

3. Назвіть риси та причини відмінності, що характеризують машинобудування США, Канади та Бразилії.

ОРІЄНТОВНА ТЕМА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Складники підприємницького успіху української діаспори в Канаді та США.

§ 27. БРАЗИЛІЯ

- **Офіційна назва** – Федеративна Республіка Бразилія
- **Столиця** – Бразилія
- **Площа** – 8,4 млн км²
- **Населення** – 207,3 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – португальська
- **Форма державного правління** – президентська республіка
- **Форма державного устрою** – федеративна держава
- **Адміністративний поділ** – 26 штатів і 1 федеральний округ
- **Найбільші міста** – Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Салвадор, Бразилія, Форталеза
- **ВВП на душу населення** – 8728 дол. (2017 р.)

• **Місце країни у світі та її ЕГП.** Бразилія – найбільша країна Латинської Америки, що за площею території посідає п'яте місце у світі (8,4 млн км²), на півночі та сході омивається водами Атлантичного океану. Найрозвину-

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які субрегіони за класифікацією ООН виділяють в Америці, окрім Північного регіону?
2. Яка країна Латинської Америки є найбільшою за площею, чисельністю населення та входить до G-20?
3. У чому полягають особливості фізико-географічного положення та природні умови Бразилії?
4. Якими товарами чи послугами відома бразильська економіка у світі та в Україні зокрема?

тіша держава регіону, входить до G-20. Бразилія є безумовним лідером латиноамериканських країн.

У давнину територію Бразилії населяли різні індіанські племена (араваків, карибів, пано). З початку XVI ст. і впродовж трьох століть її завоювали португальські конкістадори, які знищили більшість корінного населення й створили великі плантаційні господарства, поки 1822 р. була проголошена незалежність Бразилії. Нині Бразилія – федеративна держава на чолі з президентом.

● **Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** Бразилія має багатий *природно-ресурсний* потенціал. Надра країни дуже багаті на *мінеральні ресурси*, особливо рудні. Бразилія має величезні запаси залізних і марганцевих руд, бокситів, нікелю, вольфраму, олова, золота. Їй належать унікальні поклади дорогоцінних каменів (алмази, топази, аметисти, смарагди). Має великі запаси промислового урану й багата на будівельну сировину. Забезпеченість країни нафтою і природним газом невелика, хоча їх пошуки ведуться дуже активно, особливо на шельфі.

За запасами *гідроенергоресурсів* (255 млн кВт) країна входить до десятки найбільших держав світу. *Річкова сітка* Бразилії дуже густа. Найбільшою водною артерією не тільки країни, а й світу є Амазонка (довжина 6,9 тис. км, з яких 3,6 тис. км припадає на Бразилію). Амазонка судноплавна по всій протяжності в межах Бразилії. Іншими великими річками є: Ла-Плата, Сан-Франсиску, Ігуасу з унікальним каскадом водоспадів. Дуже важливе значення в електроенергетиці країни мають річки Парана (мал. 93) і Сан-Франсиску.

Лісові ресурси Бразилії величезні, оскільки площа лісів оцінюється в понад 5 млн км² (майже 62 % площі країни). Тут поширена селва – вологі екваторіальні ліси із цінними породами дерев (мал. 94). Це унікальний куточок планети, у якому ростуть 50 тис. екзотичних рослин.

Мал. 93. ГЕС «Ітайпу» на р. Парана – найбільша ГЕС в Америці

Мал. 94. Поширення лісів у Бразилії

Бразилія володіє потужним *рекреаційним потенціалом*. Унікальним природним регіоном світу є Амазонія («легені планети»), у якій отримує розвиток екотуризм. До природних визначних пам'яток належать мальовничий каскад водоспадів у Паулу-Афонсу (висотою 84 м), водоспад Сеті-Кедас (17 м) на р. Парана, водоспад Ігуасу (72 м). Наявні в країні 72 національні парки, найстаріший з них – Ітатіайя (1937 р.), найбільший – Гори Тумукумакі (38,6 тис. км²), а чотири з них (Ігуасу, Серра-да-Капівара та ін.) є об'єктами Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Сучасне економічне зростання країни пов'язане з високим *працересурсним потенціалом* Бразилії. Населення у працездатному віці становить 111 млн осіб (54 % населення). У динаміці структури зайнятості економічно активного населення нині чітко проявляється тенденція до збільшення частки працюючих у сфері послуг (50 %), хоча й частка робітників у промисловості ще й досі є високою (40 %), в аграрній сфері працює нині лише 10 % трудових ресурсів. Майже 92 % населення письменно, однак близько 11,6 млн осіб усе ще залишаються неписьменними. Вищу освіту мають лише 15 % дорослого населення, що явно недостатньо для поступового розвитку країни.

● **Розселення населення.** На території Бразилії мешкає майже половина населення Південної Америки, а за кількістю населення вона посідає V місце у світі. Населення Бразилії перетнуло межу 200 млн осіб, хоча сучасні темпи приросту є рекордно низькими.

Населення по території країни розміщено вкрай нерівномірно: здебільшого воно концентрується на північному і південному сході, на півдні; найменш заселена – західна Амазонія. Найвищий ступінь концентрації населення спостерігається на атлантичному узбережжі, що займає лише 7 % території країни, а мешкає тут майже 50 % населення (мал. 95).

У країні дуже виражена тенденція до *урбанізації*, й нині в містах вже мешкає 86 % населення країни. Найбільшими містами країни є Сан-Паулу (12,1 млн осіб), Ріо-де-Жанейро (6,5 млн), Салвадор (2,9 млн), Белу-Орізонті (2,5 млн), Ресіфі (1,6 млн) та ін. Сформувалися дві великі агломерації – Сан-Паулу (21 млн осіб) і Ріо-де-Жанейро (12 млн). Навколо всіх великих бразильських міст виникли так звані смуги злиднів – фавели.

● **Сучасний стан господарства.** Бразилія – індустріально-аграрна країна, *економіка* якої є найрозвинутішою в Південній Америці. В останні роки, здебільшого завдяки залученню передових технологій, іноземних інвестицій і кредитів розвинутих країн, Бразилія досягла великих успіхів у господарському розвитку. Вона першою з латиноамериканських країн створила штучний супутник Землі, має власний космодром Алкантара.

Сільське господарство є відносно розвинутою сферою економіки країни. Основною формою землеводіння залишаються латифундії (великі поміщицькі землеробські

Мал. 95. Густина населення в Бразилії (осіб/км²)

володіння). Головними *споживчими культурами* є пшениця, кукурудза й рис, найважливіша плантаційна культура – кава, за вирощуванням якої Бразилія посідає перше місце у світі. Вирощують також какао, сою, бавовник і цукрову тростину, банани, ананаси тощо. На півдні розвинуті тютюництво й виноградарство. *Тваринництво* має переважно м'ясний напрям.

Найрозвинутіша *промисловість* сконцентрована на півдні й південному сході, а північний схід є найбіднішим регіоном країни. У Бразилії видобувають понад 40 видів корисних копалин, але найзначнішими є залізна і марганцева руди. Видобуток золота й алмазів – найстаріші *гірничодобувні виробництва* країни. Країна має величезний гідроенергетичний потенціал. Енергетика на 85 % заснована на ГЕС, тут розміщена друга за потужністю ГЕС у світі – «Ітайпу». Єдина АЕС «Ангра» виробляє 2,5 % електроенергії. Головними виробництвами обробної промисловості є *металургія, нафтопереробка й хімічна промисловість*. Бразилія входить до десятки світових виробників сталі (30,2 млн т), яку виготовляють у електроплавильних цехах. Особливо виділяється *автомобілебудування*, щороку в країні виробляють 2,1 млн авто. Бразильський ринок поділений між такими міжнародними автогігантами, як Scania, FIAT, Daimler і Ford, що мають у країні по кілька заводів. Є в країні і власні розробки авто (мал. 96). Бразилія виробляє також літаки, судна, комп'ютери, мікросхеми, напівпровідники тощо. Важливими експортними продуктами є цукор, м'ясо, тютюн, соки тощо. Уже понад 150 років Бразилія є основним виробником розчинної кави у світі (2,6 млн т). *Лісовому господарству* належить помітне місце в економіці країни, на рік у Бразилії заготовлюється 290 млн м³ деревини (друге місце у світі після США).

Третинний сектор стабільно розвивається (73 % ВВП), і нині в ньому задіяно понад 10 млн осіб. У країні добре розвинуті сектор фінансових послуг, транспорт, індустрія туризму і зв'язок.

Пріоритетним видом *транспорту* традиційно залишається автомобільний, на частку якого припадає більшість пасажиро- (85 %) і вантажоперевезень (80 %). Система автодоріг доволі розвинута й складна. Головною транспортною магістраллю є побудоване в 1970-ті роки. Трансамазонське шосе. Залізниці майже застаріли й використовуються виключно для перевезення вантажів. Бразилія має власні торговельний і танкерний флоти. Швидкими темпами розвивається авіаційний транспорт. Лідерами перевезень у Бразилії є компанії Vasp і Transbrasil.

Туризм є відносно молодю сферою національної економіки. Основний туристичний район – південний схід Бразилії, куди прямують туристи з найрізноманітнішими інтересами. У Ріо-де-Жанейро розміщені всесвітньовідомий символ міста – фігура Христа-Спасителя (мал. 97), легендар-

Мал. 96. Відомий бразильський Neobus Mega BRT, один із найдовших серійних автобусів у світі

Мал. 97. Чарівний вид на Ріо-де-Жанейро

ний стадіон «Маракана» (уміщає до 200 тис. глядачів) і чарівний пляж Кобакабана. Візитівкою країни є карнавал, що проводиться щороку за 40 днів до Пасхи. Щороку Бразилія приймає до 6,5 млн туристів.

● **Характерні риси просторової організації виробництва.** У Бразилії традиційно виділяють п'ять економічних районів (мал. 98).

Південно-Східний район є найрозвинутішим у країні. У структурі господарства переважають гірничодобувна (залізорудна) промисловість, металургія і машинобудування. Сільське господарство набуло експортного напрямку (кава, цукрова тростина, рис, фрукти). Економічними центрами району є *Сан-Паулу* (найбільший промисловий і важливий культурний центр Бразилії і всієї Південної Америки), і *Ріо-де-Жанейро* (колишня столиця Бразилії з 1764 по 1960 роки. Домінуючим сектором в економіці є сфера послуг, включаючи банківську справу і другий за активністю фондовий ринок у Бразилії, сфера туризму є ключовою для економіки країни).

Південь є аграрним районом, де переважають великі латифундії і тваринницькі ранчо. Розвинуті харчова, шкіряно-взуттєва, деревообробна і целюлозно-паперова промисловість. Найбільший центр – *Порту-Алегрі* (високорозвинуте місто з найвищим рівнем освіти населення).

Північно-Східний район менше розвинутий, тут вирощують какао, цукрову тростину, бавовник, агаву, розвинуто скотарство м'ясного напрямку. Основні виробництва – гірничодобувна, текстильна і харчова промисловість. Головні економічні центри – *Ресіфі* (один із головних промислових і транспортних центрів країни; у місті є кілька технопарків – *Suape, Porto Digital*) і *Салвадор* (великий порт і центр торгівлі й туризму).

Мал. 98. Економічні райони Бразилії

- Населення: близько 2,9 млн мешканців, густота населення – 480 осіб/км².
- Столиця розміщується на Бразильському плоскогір'ї, на висоті понад 1 тис. м, на березі штучного водосховища.
- Будівництво міста розпочалося 1957 р. з метою перенесення столиці з Ріо-де-Жанейро до географічного центра країни. Офіційно столиця була перенесена у квітні 1960 р.
- Побудована спеціально для виконання столичних функцій, тому промислові об'єкти відсутні, є міжнародний аеропорт. Будівництво Бразиліа було на той час сміливим містобудівним експериментом. Це строго сплановане архітектурне чудо, його називають «містом майбутнього», а контури нагадують літак: у «крилах», розмахом понад 12 км, розташовані житлові зони, у «фюзеляжі» – площі, урядові та суспільні будівлі (резиденція президента, Національний конгрес, собор тощо). Є чудовий ботанічний сад і зоопарк.

*Бразиліа
(Brasilia)*

Центрально-Західний район є переважно аграрним. Основа його економіки – екстенсивне м'ясне скотарство, свинарство і збори рису. Видобувна й обробна промисловість розвинуті слабо. Найбільший центр – *Бразилія*.

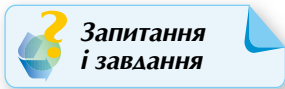
Північний район охоплює територію Амазонії, де ведеться збирання каучуку з дерева гевеї, заготівля олійних горіхів, ароматичних і лікарських рослин, розвинуті рибальство і полювання. Набуває значення гірничодобувна промисловість (марганцеві та олов'яні руди). Головний центр – *Манаус* (є торговим, фінансовим і промисловим центром усього величезного басейну Амазонки, важливий туристичний центр для відвідувачів Амазонії).

• **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** У структурі зовнішньої торгівлі простежується тенденція до збільшення частки готових виробів, напівфабрикатів і нетрадиційних продовольчих товарів. Товарами експорту є залізна руда, автомобілі, літаки, електронні прилади, сталь, боксити, соя, кава, какао, цукор тощо; імпортує Бразилія нафту, машини й устаткування, вугілля, кольорові метали. Головними торговельними партнерами є США, країни ЄС, Латинської Америки й Азії.

Україна та Бразилія мають давні тісні зв'язки. Вони активно співпрацюють у сфері мирного використання космічного простору, а також у галузі енергетичного машинобудування. Одним із важливих чинників розвитку двосторонніх відносин є наявність у Бразилії численної української діаспори. Українська імміграція до Бразилії розпочалася понад 125 років тому. Нині тут проживають близько 500 тис. етнічних українців, з них 400 тис. – у штаті Парана, на півдні країни.

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

- У Бразилії виробляють найліпшу у світі каву, але самі бразильці улюбленим напоєм називають какао. Каву не вирощували тут до початку XVIII ст. Лише в 1727 р. її завезли з французької Гвіани. Останні 150 років Бразилія – лідер з виробництва кави і щороку дарує світу 2,6 млн т кави.
- Статуя Христа-Спасителя в Ріо-де-Жанейро – одне з Нових семи чудес світу. Її будівництво тривало з 1922 по 1931 рік і було приурочене до сторіччя незалежності Бразилії. Щорічно статую відвідують близько 1,8 млн туристів.
- Основні захоплення бразильців – це футбол (національний вид спорту), купання в океані й танці. Практично в кожному місті є футбольний стадіон (Бразилія абсолютний рекордсмен за кількістю стадіонів), своя футбольна команда, школа самби і, звісно, свій самбадром.

Запитання і завдання

1. Які риси ЕГП Бразилії визначили її місце в американській та світовій економіці?
2. Назвіть чинники, що вплинули на міжнародну спеціалізацію Бразилії.
3. У чому полягають особливості системи розселення населення Бразилії? Назвіть та покажіть на карті найбільші агломерації країни. Які з них формують перший у Бразилії мегалополіс?
4. Охарактеризуйте сучасну секторальну структуру економіки Бразилії. Які види діяльності є найбільш перспективними для участі Бразилії в МПП?
5. Бразилія – типовий зразок нерівномірної територіальної організації виробництва. Які причини відставання в розвитку та залученні до міжнародної спеціалізації Центрально-Західного та Північного районів країни?
6. Бразилія – економічне та інтегруюче ядро латиноамериканської економіки. Як саме Бразилія зміцнює свої лідерські позиції в регіоні?
7. Охарактеризуйте види діяльності, у яких вбачаються перспективи українсько-бразильських відносин.

● ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Тести з однією правильною відповіддю

- За показниками ІЛР держав світу, найбіднішою країною Америки є:
А Гаїті **Б** Гватемала **В** Гондурас **Г** Гайана
- До федеративних держав Америки належить:
А Перу **Б** Венесуела **В** Колумбія **Г** Болівія
- Яка держава належить до Північноамериканського спільного ринку (НАФТА)?
А Мексика **Б** Нікарагуа **В** Куба **Г** Панама
- Найбільшим фінансовим центром Америки є:
А Чикаго **Б** Сан-Франциско **В** Вашингтон **Г** Нью-Йорк
- До якого субрегіону Америки належить Венесуела?
А Північного **Б** Карибського **В** Південного **Г** Центрального
- Назвіть найлюдніший мегаполіс США, що об'єднує 20 агломерацій, у яких мешкає понад 50 млн осіб:
А Приатлантичний (або БосВаш) **В** Приозерний (або Чипітте)
Б Каліфорнійський (або Сан-Сан) **Г** Сан-Ріо
- Найменшою країною Америки є:
А Куба **Б** Панама **В** Ямайка **Г** Сент-Кітс і Невіс
- Найбільшим містом та економічною столицею Бразилії є:
А Белу-Орізонті **Б** Ріо-де-Жанейро **В** Сан-Паулу **Г** Бразилія

Тести на встановлення відповідності

- Установіть відповідність між ТНК США та сферами діяльності, до яких вони належать:
А General Motors **1** електроніка та електротехніка
Б Procter & Gamble **2** автомобілебудування
В Exxon Mobil **3** нафтохімічна промисловість
Г IBM **4** виробництво споживчих товарів
Д Boeing
- Визначте відповідність між сільськогосподарськими поясами США та їх розташуванням:
А кукурудзяний пояс **1** гірські області Заходу
Б пшеничний пояс **2** узбережжя Мексиканської затоки
В бавовняний пояс **3** Великі рівнини
Г тютюновий пояс **4** південь від Великих озер
Д пояс пасовищного тваринництва
- Установіть відповідність між країною та субрегіоном її розташування:
А США **1** Північна Америка
Б Сальвадор **2** Південна Америка
В Таїті **3** Карибська Америка
Г Гаїті **4** Центральна Америка
Д Парагвай

Тести з декількома правильними відповідями

12. Визначте залежні території в Америці:
А Гвіана **В** Багами **Д** Пуерто-Рико
Б Бермуди **Г** Коста-Рика **Е** Панама
13. Оберіть серед перелічених країн держави, що входять до МЕРКОСУР:
А Уругвай **В** Суринам **Д** Куба
Б Мексика **Г** Аргентина **Е** Венесуела
14. Формальним главою яких держав Америки є монарх Великої Британії?
А Бразилія **В** Куба **Д** Ямайка
Б Барбадос **Г** Канада **Е** Колумбія
15. Президентськими республіками є:
А Бразилія **В** Канада **Д** Беліз
Б США **Г** Аргентина **Е** Антигуа і Барбуда
16. Світовими містами в Америці є:
А Сантьяго **В** Мехіко **Д** Гавана
Б Сан-Паулу **Г** Лос-Анджелес **Е** Ліма

Тести з пропущеними відповідями

17. Американська країна, член G-7, потужний економічний лідер, що має високі показники у виробництві автомобілів, металів, хімічної продукції, суден, зброї тощо. Столиця – не найбільше місто країни, великий фінансовий центр світу, розміщений на атлантичному узбережжі. На її території простяглися кілька сільськогосподарських поясів: країна _____; столиця _____; регіон _____.
18. Американська країна, одна з «ключових» країн, що розвивається, вирізняється великими об'ємами видобутку та експорту нафти; головна продовольча культура – кукурудза, вирощують цукрову тростину, каву, бавовну; більше половини промислової продукції виробляється у столиці, яка розміщена у гірському районі: країна _____; столиця _____; регіон _____.
19. Унітарна південноамериканська республіка, що володіє великими покладами мідних руд, які експортує; морський транспорт забезпечує значну частину не тільки зовнішніх, а й внутрішніх перевезень, розвинуте рибальство: країна _____; столиця _____; регіон _____.
20. Новоіндустріальна країна Латинської Америки, федеративна республіка. Є членом ОПЕК. На її території є найвищий водоспад світу: країна _____; столиця _____; регіон _____.
21. Країна – федеративна держава в Латинській Америці, належить до групи новоіндустріальних країн, значна територія якої простяглася у пампі, є великим експортером зернових культур, вовни та м'яса: країна _____; столиця _____; регіон _____.

Розділ V. Африка

Тема 1. Загальна характеристика Африки

Ви дізнаєтеся про:

- особливості географічного положення, склад, сучасну політичну карту Африки, типологію країн за формою державного правління і територіального устрою та економічного розвитку;
- райони збройних конфліктів і проявів тероризму в Африці;
- характерні риси природних умов і ресурсів, складу населення та системи розселення в Африці;
- особливості економіки країн Африки, види діяльності первинного, вторинного та третинного секторів;
- причини нерівномірності економічного розвитку субрегіонів Африки та особливості участі африканських країн у МПП.

Ви навчитеся:

- орієнтуватися на карті Африки, показувати субрегіони та їхній склад, райони видобування корисних копалин, найбільші транспортні вузли, світові міста;
- аналізувати статистичну інформацію щодо ресурсозабезпеченості, працереурсного потенціалу та спеціалізації господарства країн Африки;
- встановлювати зв'язки між природними, суспільно-політичними та економічними явищами і процесами в регіоні;
- обґрунтовувати інтенсивність прояву глобальних проблем людства в субрегіонах, висловлювати думку щодо знеліснення та спустелення окремих субрегіонів і країн Африки.

§ 28. ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ АФРИКИ. ПОЛІТИЧНА КАРТА АФРИКИ

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які причини зумовили великі розміри і тривалість колонізації Африканського континенту?
2. Колонії яких держав-метрополій існували в Африці?
3. На які субрегіони поділяють Африку (за класифікацією ООН)?
4. Завдяки яким подіям відбуваються кількісні та якісні зміни політичної карти Африки упродовж останніх десятиліть?

2) на транспортно-географічне положення впливає безпосередня близькість до Європи й Азії та наявність важливого гідротехнічного об'єкта – Суецького каналу, а також великої кількості морських портів та аеропортів;

3) зважаючи на колоніальне минуле Африки, у більшості країн значна частка державних кордонів проходить лініями градусної сітки або природними об'єктами;

4) історичне минуле вплинуло на характер відносин з колишніми державами-метрополіями. Інтеграційні зв'язки – Співдружність націй, Міжнародна організація Франкофонії та територіальні спори (наприклад, міста Сеута й Мелілья та низка островів – Іспанська Північна Африка, а Марокко вважає її власним північним середземноморським узбережжям тощо).

Згідно з геосхемами ООН, Африку поділяють на п'ять субрегіонів (мал. 99). Найбільшими за кількістю держав, що утворюють субрегіони, та

чисельністю населення є Східна Африка (18 держав, близько 410 млн осіб) і Західна Африка (16 держав, близько 365 млн осіб); за економічним потенціалом – Північна й Південна Африка, між усіма ними розташована Центральна Африка.

● **Політична карта Африки** набула сучасних рис із другої половини ХХ ст., коли почали здобувати незалежність і розбудовувати свою державність колишні колонії Франції, Великої Британії, Бельгії, Португалії, Іспанії та Італії. Якщо на початку 1950-х років у Африці було лише 4 незалежні території, то після прийняття «Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам» 1960 р. їхня кількість почала стрімко зростати.

Мал. 99. Субрегіони Африки

Останніми набули незалежності Еритрея (1993 р.) і Південний Судан (2011 р.).

Нині в Африці налічують близько 60 країн, з яких 54 є незалежними державами. Переважна їх кількість – унітарні республіки, федераціями є лише п'ять країн (табл. 1). Тут є три конституційні монархії. Сюди входять 10 острівних, 15 внутрішньоконтинентальних і 37 країн із широким виходом до морів та океанів.

Таблиця 1. Особливості складу Африки

Ознаки	Розподіл країн за групами
Кількісні характеристики складу	
Розміри території (площа)	12 – <i>великі</i> (Алжир, ДР Конго, Судан, Лівія, Чад, Нігер, Ангола, Малі, ПАР, Ефіопія, Мавританія, Єгипет); 11 – <i>значні</i> (Танзанія, Нігер, Намібія, Мозамбік, Замбія, Сомалі, ЦАР, Південний Судан, Ботсвана, Мадагаскар, Кенія); 16 – <i>середні</i> (Камерун, Марокко, Зімбабве, Конго, Кот-д'Івуар, Буркіна-Фасо, Габон, Гвінея, Гана, Уганда, Сенегал, Туніс, Еритрея, Малаві, Бенін, Ліберія); 10 – <i>малі</i> (Сьєрра-Леоне, Того, Гвінея-Бісау, Лесото, Екваторіальна Гвінея, Бурунді, Руанда, Джибуті, Есватіні, Гамбія); 4 – <i>невеликі</i> (Кабо-Верде, Коморські Острови, Маврикій, Сан-Томе і Принсіпі); 1 – <i>карлик</i> (Сейшельські Острови).
Чисельність населення (на 2017 р.)	2 – <i>гіганти</i> (Нігерія, Ефіопія); 7 – <i>великі</i> (Єгипет, ДР Конго, ПАР, Танзанія, Кенія, Уганда, Алжир); 9 – <i>середні</i> (Судан, Марокко, Гана, Мозамбік, Мадагаскар, Камерун, Кот-д'Івуар, Ангола, Нігер); 29 – <i>малі</i> (Буркіна-Фасо, Малаві, Малі, Замбія, Зімбабве, Сенегал, Руанда, Південний Судан, Гвінея, Чад, Туніс, Бурунді, Сомалі, Бенін, Того, Еритрея, Лівія, Сьєрра-Леоне, ЦАР, Конго, Ліберія, Маврикій, Намібія, Ботсвана, Гамбія, Лесото, Гвінея-Бісау, Габон, Мавританія); 7 – <i>карлики</i> (Есватіні, Джибуті, Коморські Острови, Екваторіальна Гвінея, Кабо-Верде, Сан-Томе і Принсіпі, Сейшельські Острови).
Якісні характеристики складу	
ФДП	3 – <i>монархії</i> (Лесото, Марокко, Есватіні); 51 – <i>республіка</i> .
ФДУ	6 – <i>федерацій</i> (Нігерія, Ефіопія, Судан, Південний Судан, Коморські Острови, Сомалі); 48 – <i>унітарні</i> .
Рівень економічного розвитку	1 – <i>економічно розвинута</i> (ПАР – країна «переселенського капіталізму»); 53 – <i>країни, що розвиваються</i> .
ІЛР (на 2017 р.)	5 – <i>високий</i> (Сейшельські Острови, Маврикій, Алжир, Туніс, Лівія); 13 – <i>середній</i> (Ботсвана, Габон, Єгипет, ПАР, Кабо-Верде, Марокко, Намібія, Конго, Екваторіальна Гвінея, Гана, Замбія, Сан-Томе і Принсіпі, Кенія); 35 – <i>низький</i> (Есватіні, Ангола, Танзанія, Нігерія, Камерун, Зімбабве, Мавританія, Мадагаскар, Руанда, Коморські Острови, Лесото, Сенегал, Уганда, Судан, Того, Бенін, Малаві, Кот-д'Івуар, Джибуті, Гамбія, Ефіопія, Малі, ДР Конго, Ліберія, Гвінея-Бісау, Еритрея, Сьєрра-Леоне, Мозамбік, Південний Судан, Гвінея, Бурунді, Буркіна-Фасо, Чад, Нігер, ЦАР); 1 – не звітувала Сомалі.

Країни Африки входять до міжнародних організацій як регіонального, так і світового рівня. Важливу роль у розвитку Африки відіграє *Африканський Союз (АС)* – регіональна міжнародна міжурядова організація, заснована 9 липня 2002 р. АС є правонаступницею Організації африканської єдності (ОАЄ), яка об'єднує 54 держави Африки. Головними завданнями Африканського Союзу є розбудова процвітаючої Африки для забезпечення вагомому місця континенту в глобальній економіці; політична інтеграція континенту на основі ідей панафриканізму та відродження Африки; розвиток демократії, забезпечення прав і свобод населення країн континенту, верховенство права; мир і безпека континенту; збереження культурної ідентичності, спільної спадщини і цінностей.

Штаб-квартира організації розміщена в місті Аддис-Абеба (столиця Ефіопії). 22 червня 2016 р. Україна набула статусу спостерігача в Африканському Союзі.

На сучасному етапі розвитку інтеграції особливу увагу приділяють діяльності вузьких регіональних об'єднань: *Економічне співтовариство країн Західної Африки (ЕКOWAS)*, *Спільний ринок Східної і Південної Африки (COMESA)*, *Південноафриканське співтовариство розвитку (SADK)*, *Центральноафриканський митний і економічний союз (UDEAC)*, *Економічне співтовариство країн Великих озер (CEPGL)* та багато інших.

ПОМІРКУЙТЕ

За допомогою тематичних карт знайдіть і поясніть особливості: а) поділу країн Африки на субрегіони: Північний, Південний, Західний, Східний і Центральний; б) перейменувань (Заїр – ДР Конго), перенесення столиць (Лагос – Абуджа, Дар-ес-Салам – Додома), зміни форм державного правління і територіального устрою (Ефіопія, Судан, Лівія); в) виникнення районів збройних конфліктів і проявів тероризму.

● **Райони збройних конфліктів, проявів тероризму.** До негативних чинників, що впливають на розвиток економіки африканських країн, належать політична нестабільність і збройні конфлікти, які тривають нині в понад десяти країнах континенту. За останні 40 років в Африці відбулося майже 18 повномасштабних громадянських війн, понад 100 військових переворотів, зареєстровано більше ніж 10 випадків геноциду і масового політичного терору. Причинами прикордонних конфліктів в Африці є визнання (або невизнання) сучасними державами кордонів, проведених ще в колоніальні часи. Тоді кордони проводилися без урахування ареалів розселення племен, тому близько 45 % з них проходять по меридіанах і паралелях, 30 % – по геометричних межах (річках, озерах, малонаселених районах).

Нині Африка стала головною ареною міжнародного тероризму. Сьогодні тут діють десятки великих міжнародних терористичних організацій: «Аль-Каїда ісламського Магрибу», «Рух за єдність і джихад» у районі Сахеля, «Боко Харам» у Нігерії, «Харакат аш-Шабаб аль-Муджахідін» у Сомалі, «Аль-Гамайя аль-Ісламія» в Єгипті, піратський терор в Аденській і Гвінейській затоках. Від діяльності терористичних організацій страждають мирні мешканці Сомалі, Нігерії, Камеруну, Єгипту, Лівії, Танзанії, Судану, Ефіопії та ін.

Африка є політично нестабільним регіоном, унаслідок чого на території ряду країн перебувають місії ООН з метою запобігання або ліквідації загрози миру і безпеки шляхом спільних примусових дій (військова демонстрація, блокада тощо), якщо заходи економічного і політичного характеру виявляться або виявилися недостатніми (мал. 100). Починаючи з 1992 р., збройні сили

АФРИКА

Мал. 100. Миротворчі місії ООН в Африці

України беруть участь у миротворчих операціях під егідою ООН, НАТО й інших організацій в Анголі (1996–1999 рр.), Сьєрра-Леоне (2001–2005 рр.), Ефіопії та Еритреї (2004–2008 рр.), нині діючі контингенти в Ліберії (з 2003 р.), Кот-д'Івуарі (з 2011 р.) і Демократичній Республіці Конго (з 2012 р.).

Запитання і завдання

1. Які особливості географічного положення Африки?
2. Як впливають відмінності ЕГП субрегіонів континенту на їхню участь в МПП?
3. Визначте переважуючі типи країн за формою державного правління і територіального устрою та тенденції їх змін в ХХІ ст. в Африці.
4. Які типи країн за рівнем економічного розвитку домінують в африканському регіоні?
5. Яка причина суспільно-політичної нестабільності в Африці? Чим зумовлені існуючі на континенті осередки напруги та проявів тероризму?

ОРІЄНТОВНА ТЕМА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кордони на політичній карті Африки: особливості делімітації та демаркації.

§ 29. ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ РЕГІОНУ. НАСЕЛЕННЯ АФРИКИ

• Природні умови і ресурси Африки.

У *рельєфі* домінують рівнини, плато і плоскогір'я, що перебувають на висотах 200–500 м над рівнем моря (середня висота материка – 750 м). Низовини розташовані уздовж берегів. Гірські масиви піднімаються на півночі (Атлаські гори), сході (Ефіопське нагір'я, Східноафриканське плоскогір'я) та півдні (Драконові й Капські гори). Найвищі вершини – давні та молоді вулкани, серед яких: Кіліманджаро (5895 м, мал. 101), Кенія (5199 м), Камерун (4070 м) та ін.

ПРИГАДАЙТЕ

1. У чому особливість тектонічної будови поверхні Африканського континенту і її вплив на рельєф та утворення корисних копалин?
2. У яких кліматичних поясах розміщена Африка і як таке розміщення впливає на формування річкової мережі та наявність лісових ресурсів?
3. Як вплинула європейська колонізація на структуру та розміщення населення в Африці?

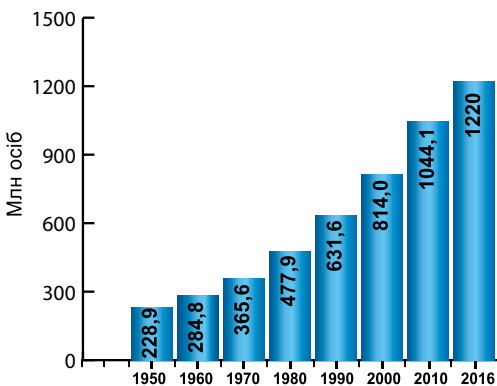
Мал. 101. Вулкан Кіліманджаро

В Африці виявлені родовища майже всіх відомих видів **мінеральних ресурсів**. На її частку припадає переважна кількість запасів золота (50 % світових запасів у ПАР) та алмазів світу (Південна Африка), а також $\frac{2}{3}$ фосфоритів (Марокко, Туніс), $\frac{2}{5}$ марганцю (ПАР і Габон), близько $\frac{1}{3}$ кобальту, урану, міді («мідний пояс» Центральної Африки), бокситів (Гвінея, Сьєрра-Леоне, Камерун). Після Другої світової війни виявлені величезні запаси нафти (близько 8 млрд т) і природного газу (6 трлн м³). Понад 80 % запасів кам'яного вугілля Африки зосереджено в ПАР. Надра континенту багаті на поклади залізних, хромових (ПАР і Зімбабве), свинцево-

цинкових (ПАР, ДР Конго, Марокко), олов'яних, вольфрамових та інших руд. Є також величезні запаси апатитів і калійної солі (Ефіопія).

Водні ресурси Африки дуже значні. Особливо багатий континент на поверхневі води. Найбільшими річками є Конго, що за об'ємом річного стоку поступається лише Амазонці, Ніл (друга за довжиною у світі – 6671 км), Нігер, Замбезі й Оранжева, басейни яких охоплюють близько $\frac{1}{3}$ площі континенту. Безстічні басейни та області внутрішнього стоку охоплюють 30 % площі Африки. Ріки Африки мають великий гідроенергетичний потенціал, однак його використовують поки недостатньо. Великі озера розташовані переважно у Східній Африці й на півдні від екватора, який перетинає найбільше озеро материка – Вікторія (68 тис. км²). Найглибше озеро – Танганьїка, що поступається у світі за глибиною тільки Байкалу. Великі запаси підземних вод зосереджені в Сахарі.

Різноманітні за складом **ліси** вкривають менше ніж 10 % площі континенту. У вічнозелених лісах Центральної Африки ростуть до 40 порід дерев, що мають цінну деревину (чорне, червоне тощо); з плодів олійної пальми одержують високоякісну харчову олію, з кавових бобів – кофейн. Підсічно-вогневе землеробство і вирубання цінних порід дерев призвели до скорочення площі африканських лісів. Найбагатші за лісовими ресурсами – ДРК, Нігерія, Габон і Конго.

Мал. 102. Динаміка чисельності населення в Африці

● **Населення.** Держави Африки значно відрізняються за чисельністю населення, характером його розміщення, професійним, соціальним, демографічним, расовим, етнічним і релігійним складом. У середині XVII ст. в Африці мешкала $\frac{1}{5}$ частина людства, 1930 р. – населення континенту становило 164 млн осіб, 2017 р. – уже близько 1,22 млрд (мал. 102). Уся північна частина континенту населена представниками європеїдної раси (25 % населення), на південь від Сахари живуть народи негроїдної раси (53 %).

Природний приріст населення в Африці найвищий у світі. Століттями

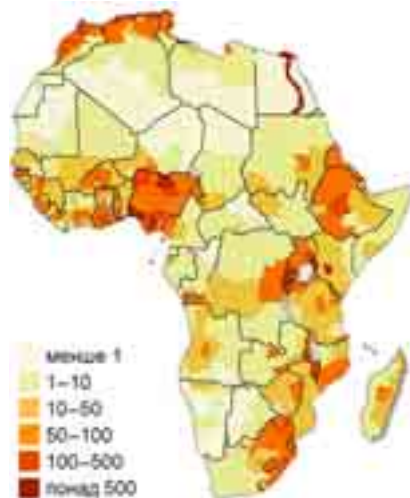
населення Африки відзначалося високою народжуваністю, високою смертністю і низьким природним приростом населення. Однак із середини ХХ ст. чисельність африканського населення почала швидко збільшуватися завдяки високій народжуваності і знижуваній смертності (завдяки підвищенню рівня охорони здоров'я). Швидкий ріст чисельності населення загострює ряд соціальних проблем, зокрема продовольчу, житлову, екологічну, безробіття тощо. У віковій структурі населення високою є частка дітей (близько 45 %) і мала – старих людей (понад 5 %). Велика частка народжених дітей, що живуть в умовах голоду, недоїдання і хвороб, помирають у перші роки життя.

Етнічний склад населення Африки є дуже строкатим: його населяють кілька сотень великих і малих етносів, понад 100 з них налічують більше ніж 1 млн осіб кожний, що становить майже 90 % африканців. Найбільші народи – єгипетські араби, хауса, йоруба, алжирські й марокканські араби, фульбе, амхара тощо.

Африканці сповідують різні **релігії**, хоча й досі третина африканців дотримується місцевих традиційних вірувань, які склалися тут ще до поширення ісламу і християнства. Ці вірування дуже своєрідні й різноманітні (анімізм, фетишизм, тотемізм, культ предків, політеїзм, магія тощо).

Порівняно з іншими континентами Африка має відносно низьку **густоту населення** – 30 осіб/км². Розподілене воно по континенту дуже нерівномірно, що зумовлено не тільки природними умовами (наприклад, тропічними пустелями й екваторіальними лісами), а й наслідками работоргівлі й колоніального володарювання. Найвища густина населення характерна для давніх землеробських районів (долина Нілу в Єгипті, Південна Нігерія, середземноморські ділянки), гірничо-промислових районів у ПАР, «мідного поясу» на кордоні ДРК і Замбії та ін. У деяких районах Єгипту густина населення значно перевищує 1000 осіб/км² (мал. 103). На континенті в межах пустель Сахара, Наміб і Калахарі виділяються території з густиотою населення менше ніж 1 особа/км², що зумовлено посушливістю клімату й нестачею води.

Для Африки характерні високі темпи зростання **міського населення**, проте більшість африканців усе ще мешкають у сільській місцевості, що зумовлено аграрним характером економіки. Швидко ростуть адміністративні центри, насамперед столичні міста. Щорічний приріст міських мешканців становить 5 %. Велика частка міського населення живе в нетрях без жодних зручностей (це так звана нетряна урбанізація). Існують великі розбіжності в рівнях урбанізації окремих держав: найбільша частка – у ПАР, Алжирі, Тунісі, Лівії, на Маврикії, найменша – у країнах Тропічної Африки. На континенті виділяється ряд аралів зі значним скупченням великих і малих міст: у Єгипті між агломераціями Каїр та Александрія формується Нільський мегалополіс; у Нігерії між містами Лагос та Ібадан – мегалополіс Лагіб; високоурбанізованими є прибережна смуга Середземномор'я, міський регіон Гаутенг (у ПАР округ Чване (Преторія й Центуріон), Йоганнесбург), область «мідного поясу» у ДРК і Замбії.

Мал. 103. Густина населення Африки (осіб/км²)

Зростання міського населення набагато випереджає темпи розвитку промисловості й попиту на робочу силу, тому в містах панує безробіття, злочинність, загострення житлової проблеми. Чимало й соціально-медичних проблем. Африка загалом, і особливо регіони південніше Сахари, – основний осередок СНІДу, на них припадає понад 60 % усіх ВІЛ-інфікованих у світі.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте мінерально-ресурсний потенціал Африки.
2. Порівняйте особливості ресурсозабезпеченості субрегіонів Африки (за класифікацією ООН).
3. Перелічіть типові риси населення Африки.
4. У яких країнах континенту і як саме формуються перші африканські мегалополиси?
5. Покажіть на карті світові міста Африки (Йоганнесбург, Каїр, Кейптаун, Дакар, Ллагос, Найробі). Чим зумовлено набуття ними статусу світових міст?

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 7

Тема: Позначення на контурній карті Африки основних районів видобування нафти, залізних, мідних та алюмінієвих руд, центрів їх переробки (збагачення), основних транспортних магістралей та портів експортування

Мета: закріпити знання про мінерально-ресурсний потенціал країн Африки і закономірності поширення паливно-енергетичних та рудних мінеральних ресурсів; спираючись на картографічні компетенції (знання картографічних способів зображення), позначити на контурній карті найбільші басейни корисних копалин Африки; простежити вплив сировинного, транспортного та працересурсного чинників на розміщення центрів переробки (збагачення) мінеральних ресурсів у країнах – експортерах сировини.

Завдання:

1. Знайдіть і позначте на контурній карті найбільші райони видобування:
 - нафти – Гвінейський басейн (Нігерія, Ангола, Екваторіальна Гвінея, Габон, Камерун, Гана), Сахарський басейн (Алжир, Лівія, Єгипет, Туніс);
 - руд чорних металів – родовища залізних руд (ПАР, Лівія, Мавританія, Алжир і Єгипет);
 - руди кольорових металів – родовища мідних руд (Африканський мідний пояс – Демократична Республіка Конго, Замбія), ПАР; алюмінієвих руд (Гвінея, Сьєрра-Леоне, Гана, ПАР).
2. За тематичними картами атласу визначте місцерозташування і позначте на контурній карті найбільші райони переробки нафти, збагачення залізних, мідних та алюмінієвих руд.
3. Назвіть основні порти, якими з Африки здійснюється експорт нафти і нафтопродуктів, залізної, мідної та алюмінієвої сировини.
4. Позначте маршрути транспортування нафти, залізних, мідних та алюмінієвих руд з країн Африки.
5. Зробіть висновок про вплив основних чинників на розміщення добувних галузей спеціалізації країн Африки.

§ 30. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН АФРИКИ

• **Господарський розвиток Африки.** Особливостями економічного розвитку африканських країн є багатоукладність, технологічна відсталість господарства, різке розмежування видів виробництва високотоварного сільського господарства, що виробляють експортну продукцію, і натурального й напівнатурального, що обслуговують місцевий попит, переважання гірничодобувної промисловості та повний експорт її продукції, домінування у вивозі натуральної та аграрної сировини, переважання у зовнішній торгівлі біль-

шості країн одного або кількох продуктів, залежність господарства від зовнішнього ринку.

В Африці чітко виділяють дві полюсні групи країн, з одного боку – група найменш розвинених, найбільш бідних держав (Ліберія, Сьєрра-Леоне, Чад, Конго, Сомалі), інший полюс утворюють ПАР (індустріально-аграрний гігант Африки), Єгипет, Марокко, Нігерія, Алжир, Кенія, Туніс тощо, які мають доволі розвинутий промисловий сектор, що базується на гірничодобувній промисловості та переробці сільськогосподарської сировини, і виробляють 60 % сукупного африканського ВВП.

Для Африки характерні всі риси слабкої розвиненості, пов'язані насамперед з дуже тривалим періодом колоніальної залежності країн материка. Про масштаби відсталості Африки свідчать показники соціального розвитку її країн. Африка посідає перше місце у світі за рівнем неписьменності, тут найвища дитяча смертність, що у 10–14 разів перевищує показники розвинутих країн, найнижча у світі тривалість життя, близько 80 % населення континенту не має можливості отримувати медичну допомогу, а понад 70 % мешканців проживають за межею бідності. За даними ООН, майже 60 % населення Тропічної Африки систематично недоїдають, серед них 40 % дітей у віці до п'яти років (мал. 104). Особливо скрутне становище в Ефіопії, Анголі, Чаді, Мозамбіку, Сьєрра-Леоне, Сомалі й ін.

Про виробничу структуру господарювання африканських країн свідчить структура ВВП: на частку сільського господарства припадає 22 %, промисловості – 25 %, сфери послуг – 53 % (2016 р.). При цьому частка промислового виробництва в країнах Африки за останні роки зросла завдяки посиленню первинної обробки мінеральної сировини в самих африканських країнах, розвитку перенесених сюди з розвинених країн «брудних виробництв» (металургійної, хімічної, зокрема й нафтохімічної промисловості) тощо.

Первинний сектор економіки Африки базується на традиційних галузях – гірничодобувній, сільському та лісовому господарствах. Головні галузі **видобувної промисловості** розвинуті в місцях залягання мінеральної сировини, видобувають вугілля (ПАР), нафту і природний газ (Алжир, Лівія, Нігерія, Ангола), золото (ПАР, ДРК, Зімбабве), алмази (ДРК, ПАР, Ботсвана), марганцеві і хромові руди (ПАР), залізні руди (Ангола, Мавританія), мідь (ДРК, Замбія і ПАР), фосфорити (Марокко), боксити (Гвінея, Гана, Камерун), уран (Нігер) тощо.

Сільське господарство Африки характеризується низьким забезпеченням ріллі, переважанням рослинництва над тваринництвом, низьким рівнем механізації та хімізації. **Рослинництво** багатьох країн набуло рис монокультурності (в Ефіопії – кава, Сенегалі – арахіс, Кот-д'Івуарі, Гвінеї – какао-боби, на Маврикії – цукрова тростина тощо). Серед споживчих культур найбільше вирощують пшеницю (Єгипет, Алжир, Марокко), кукурудзу (ПАР, Єгипет), ячмінь (Марокко, Алжир, Ефіопія), рис (Єгипет, Мадагаскар). Серед олійних домінує

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які типи країн за рівнем економічного розвитку виділяються в Африці? Чому регіон залишається найбільш відсталим у світі?
2. Як проявляється процес глобалізації в економіці країн Африки?
3. Як вплинув історичний чинник на сучасну спеціалізацію африканських країн?

Мал. 104. Голодуючі в Сомалі

вирощування арахісу й олійної пальми (Західна Африка) та маслин (африканське Середземномор'я). Технічні культури вирощують переважно на експорт, зокрема какао (Гана, Нігерія), каву (Ефіопія, Ангола), чай (Кенія, Мозамбік). У Середземномор'ї та ПАР культивують виноградники і цитрусові. На Африку припадає половина світового виробництва фініків (Єгипет, Чад, Малі, Судан тощо). Біда африканського землеробства – стихійні лиха (посухи, повені), хвороби рослин, шкідники тощо.

Тваринництво в Африці малопродуктивне й екстенсивне. В одних районах воно відгінне (пастухи переганяють череду з одного пасовища на інше), в інших – напівкочове (череда рухається в пошуках води і нових пасовищ). У численних племенах худобу розглядають не як їжу, а як мірило багатства (що більше худоби, то більше поваги до володаря цієї худоби). У деяких країнах (Єгипет, Марокко, Судан) переважає вівчарство, у пустельних районах розводять верблюдів.

Лісове господарство традиційне для екваторіальних країн Африки. Ліси вкривають майже 650 млн га території (17 % світових лісів). Особливо цінними є червоне та ебенове дерева, деревину яких експортують. Основні експортери – ДРК, Кот-д'Івуар, Камерун, Конго, Габон тощо.

Обробна промисловість є основою вторинного сектору економіки Африки. *Електроенергетика* в Африці розвинута слабо. У більшості країн саме ТЕС є основним виробником електроенергії. Найбільші з діючих ГЕС – Асуанська на Нілі (Єгипет), Кахора-Басса на р. Замбезі (Мозамбік), Лаука на р. Кванза (Ангола), а також Кариба на р. Замбезі (Замбія і Зімбабве) та Каїнджі на р. Нігер (Нігерія). Нині Китай будує найбільшу ГЕС «Мамбіла» в Нігерії. Єдина в Африці АЕС «Коберг» працює з 1976 р. у ПАР.

Місцева *чорна металургія* представлена невеликими підприємствами, що збудовані іноземними компаніями в Алжирі, Єгипті, Нігерії, ПАР. *Кольорова металургія* базується на багатющій місцевій сировинній базі. На виробництві міді спеціалізуються Замбія, ПАР, а алюмінію – ПАР, Камерун і Гана. *Машинобудування* розвинуте лише в ПАР та Єгипті (виробництво транспортного і гірничого обладнання, військової техніки), в інших країнах воно представлене невеличкими підприємствами. Поступово набувають значення *нафтопереробна* і *хімічна промисловість*, де відзначаються Нігерія, ПАР і країни Північної Африки. Мінеральні добрива виробляють у Зімбабве, Замбії, Нігерії, Марокко, ПАР, Сенегалі тощо.

Традиційними і подекуди основними сферами діяльності в африканських країнах є текстильна і харчова. У *текстильній промисловості* провідна роль належить бавовняній на власній сировині, а також виробництву синтетичних волокон. У багатьох країнах здавна розвинута *шкіряно-взуттєва промисловість*, що нині контролюється іноземними концернами. *Харчова промисловість* (виробництво рослинної олії, цукру, какао-бобів, борошна, консервів) відіграє важливу роль у майже всіх африканських країнах.

У сучасній Африці й досі зберігає своє значення традиційне *ремісничє і кустарне виробництво*, особливо в малорозвинених регіонах і країнах.

Африка характеризується слабким інвестуванням у **третинний сектор економіки** через нестабільну політичну й економічну ситуацію, низький попит на продукцію сфери послуг зумовлений також низьким рівнем життя населення. Лише в острівних державах (Кабо-Верде, Маврикій, Сейшельські Острови) завдяки випереджальному розвитку *туристичних послуг* цей сектор дає понад 70 % ВВП. У 2016 р. до Африки приїхали близько 62 млн іноземних туристів, переважно до Марокко (10,1 млн осіб), ПАР (10 млн), Тунісу (5,3 млн), Єгипту (5,1 млн осіб) тощо.

Транспортна система є слаборозвинутою сферою африканської економіки. У структурі внутрішнього вантажообігу лідирують залізниці, у пасажирообігу – автомобільний транспорт. Залізничний транспорт розвинутий слабо, у деяких країнах його зовсім немає. Найрозвинутіша залізнична мережа – у Північній Африці. Протяжність автодоріг – поступово зростає, близько 30 % усіх автошосе з твердим покриттям припадає на ПАР. Останніми роками збудовано якісні трансафриканські автомагістралі (мал. 105):

- *Магрибська* (уздовж середземноморського узбережжя від Марокко до Єгипту, 9777 км);
- *Транссахарська* (через Сахару з Алжира до Лагоса в Нігерії, 4500 км);
- *Трансафриканська, або Захід–Схід* (від Лагоса до Момбаси (Кенія), 6300 км);
- *Трансафриканська, або Північ–Південь* (від Каїра (Єгипет) до Габороне (Ботсвана), 9200 км).

У зовнішніх вантажоперевезеннях вагома роль морського транспорту, найбільший торговельний флот має Ліберія, під прапором якої ходять 3,2 тис. суден. Великими портами є Річардс-Бей, Кейптаун, Дурбан (ПАР), Александрія (Єгипет), Лагос (Нігерія), Касабланка (Марокко) тощо. Найбільші аеропорти розміщені в Йоганнесбурзі, Каїрі, Лагосі, Рабаті, Дакарі і Найробі. У повітряних перевезеннях швидко росте частка національних компаній (EgyptAir, Airlinк, Arik Air тощо). Поступово розвивається трубопровідний транспорт, газопроводи з Алжиру до Європи мають міжконтинентальне значення.

● **Участь субрегіонів Африки у МПП.** В Африці традиційно виділяють 5 субрегіонів, які різняться своїм господарським розвитком.

Північна Африка – один із найрозвинутіших субрегіонів континенту. У МПП країни субрегіону представлені низкою видобувних виробництв (нафтова та газова, видобуток та обробка фосфоритів). Значно розвинене субтропічне землеробство у прибережній смузі (цитрусові, оливки, фініки, виноград). Обробна промисловість представлена традиційними сферами: переробною, текстильною, взуттєвою, харчовою, виробництвом мінеральних добрив тощо. Останніми роками розвивається міжнародний туризм (у Тунісі, Єгипті, Марокко).

Основа економіки країн **Західної Африки** становить сільське господарство (вирощування какао-бобів, кави, олійної та кокосової пальми, арахісу, бананів, каучуконосів). У МПП країни субрегіону представлені рядом видобувних виробництв: нафтовою, гірничорудною (видобуток і збагачення заліза, бокситів). Велике значення має заготівля й експорт тропічної деревини.

Традиційною в країнах **Центральної Африки** є зайнятість населення землеробством і скотарством. У МПП країни представлені виробництвами добувної промисловості (нафтова, мідна, марганцева, видобуток рідкоземельних металів,

Мал. 105. Автомобільні магістралі в Африці

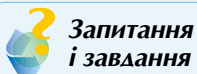
алмазів). Велике значення має заготівля й експорт тропічної деревини. Повсюдно збереглися традиційні ремесла.

У МПП країни *Східної Африки* представлені рядом виробництв видобувної промисловості (видобуток міді, кобальту, рідкоземельних металів). У сільському господарстві розвинене плантаційне землеробство та напівкочове скотарство. Поширені кустарно-ремісничі промисли (ткацтво, вичинка шкур, різьблення по кістці, ковальське й гончарне ремесла тощо). В останні десятиріччя країни Східної Африки активно розвивають такий вид туризму, як «сафарі», чому сприяє унікальність місцевої природи і система створених парків, знаних у всьому світі. На світовому ринку країни *Південної Африки* відомі як експортери мінеральної сировини. У МПП субрегіон представлений виробництвами видобувної промисловості (видобутком вугілля, руд чорних і кольорових металів, алмазів, урану). Високими темпами у ПАР розвивається обробна промисловість. У сільському господарстві експортне значення мають окремі напрями землеробства (вирощування цукрової тростини, субтропічних культур; в острівних країнах – вирощування прянощів та ефіроолійних культур). Зростає роль субрегіону в розвитку міжнародного туризму.

● **Зв'язки України з країнами Африки.** Між Україною та країнами Африки нині активізується політичний діалог, співробітництво в міжнародних організаціях, а також пошук нових економічних партнерів і ринків збуту для товарів українського виробництва. Це традиційні партнери України у сфері військово-технічного співробітництва. 22 червня 2016 року Україна офіційно набула статусу держави-спостерігача в Африканському Союзі, який об'єднує всі держави Африканського континенту.

Важливим чинником співпраці України з Африкою є зовнішня торгівля. Зокрема, у 2015 р. загальний обсяг торгівлі України з країнами Африки становив 4,4 млрд дол., з яких експорт українських товарів склав 3,8 млрд дол.

Україна бере активну участь в операціях ООН з підтримання миру в п'яти країнах Африки – у Ліберії, Кот-д'Івуарі, ДРК, Судані та Південному Судані. Професіоналізм українських військових льотчиків з врегулювання політичної кризи в Республіці Кот-д'Івуар наприкінці 2010 р. отримав високу оцінку світової громадськості. У закладах вищої освіти України навчаються тисячі студентів з Африканського континенту.

**Запитання
і завдання**

1. Назвіть основні риси господарського розвитку Африки.
2. Зазначте та поясніть спеціалізацію первинного сектору економіки Африки. Що означає монокультурність спеціалізації країн Африки?
3. Чим зумовлене відставання й вузька спеціалізація вторинного сектору економіки Африки? Визначте головні осередки обробної промисловості в регіоні.
4. Розкрийте особливості становлення і закономірності розміщення спеціалізації третинної сфери економіки країн Африки.
5. Як вплинуло розміщення районів видобування корисних копалин і товарного землеробства на конфігурацію транспортної системи в субрегіонах Африки?
6. Порівняйте субрегіони Африки за їх участю в МПП. Який із субрегіонів і чому можна назвати сучасним лідером?
7. У чому проявляються особливості зв'язків України з країнами Африки?

● ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

(за вибором учня/учениці)

1. Ангола: успішний розвиток після війни.
2. Вплив колоніального минулого на сучасну міжнародну спеціалізацію та просторову структуру господарства країн Тропічної Африки.

Тема 2. Країни Африки

Ви дізнаєтеся про:

- місце країн Африки у світі та регіоні на прикладі Єгипту і ПАР;
- основні чинники, що визначають участь Єгипту та ПАР у МПП;
- особливості структури економіки країн Африки на прикладі Єгипту і ПАР;
- характерні риси просторової організації економіки Єгипту і ПАР;
- зовнішні економічні зв'язки та міжнародні зв'язки Єгипту й ПАР з Україною.

Ви навчитеся:

- знаходити та систематизувати необхідну інформацію для характеристики країн Африки на прикладі Єгипту і ПАР;
- складати комплексну економіко-географічну характеристику країн Африки;
- порівнювати чинники розвитку міжнародної спеціалізації Єгипту та ПАР;
- висловлювати власні судження щодо перспектив економічного зростання країн Африки в умовах глобалізації.

§ 31. ЄГИПЕТ

- **Офіційна назва** – Арабська Республіка Єгипет
- **Столиця** – Каїр
- **Площа** – 995,4 тис. км²
- **Населення** – 97,5 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – арабська
- **Форма державного правління** – президентсько-парламентська республіка
- **Форма державного устрою** – унітарна держава
- **Адміністративний поділ** – 27 мухафаз
- **Найбільші міста** – Каїр, Александрія, Гіза
- **ВВП на душу населення** – 3685 дол. (2017 р.)

● **Місце країни у світі та ЄГП країни.** Єгипет – одна з найбільших країн Північної Африки. Країна займає північно-східну частину Африки й Синайський півострів (близько 6 % території), що розташований у Західній Азії. На півночі береги омивають води Середземного, а на сході – Червоного морів. Обидва моря сполучені штучним Суецьким каналом – однією із найважливіших ланок у системі світових морських комунікацій.

Це одна з найдавніших держав світу, з якою пов'язаний розвиток людської цивілізації. У XVI–XV ст. до н. е. Давній Єгипет переживав небувалий розквіт, володіючи величезними територіями від сучасної

ПРИГАДАЙТЕ

1. Назвіть риси фізико-географічного положення Єгипту. Охарактеризуйте вплив ФГП на формування природних умов країни.
2. Єгипет – один з давніх осередків людських цивілізацій. Що вам відомо про його культуру, традиції, спадщину?
3. До складу якого субрегіону віднесено сучасну державу Єгипет (за класифікацією ООН)? У чому полягає «проблемність» сусідського положення Єгипту?

Туреччини до Ефіопії, але постійні війни із сусідами призвели до занепаду держави. Новітня історія розпочалася 1922 р. зі скасуванням британського протекторату й отриманням повної незалежності 1951 р. Упродовж останніх 20 років в Єгипті періодично відбуваються терористичні акти, які провокують ісламські фундаменталісти.

● **Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** Єгипет має дуже обмежений *природно-ресурсний потенціал*, оскільки близько 96 % території країни вкриті пустелями і напівпустелями, решта – дельта і долина р. Ніл. Надра Єгипту багаті на запаси нафти (500 млн т) і природного газу (2,16 трлн м³), що розташовані біля заповідни Червоного моря, Суецького каналу і на півночі Лівійської пустелі. На півночі країни наявні родовища урану, залізної руди, титану, міді, олова, золота, молібдену, вольфраму, марганцю. Великі поклади фосфоритів залягають на узбережжі Червоного моря. Всесвітньо відомі асуанські граніти.

Єдина постійна річка й основне джерело води – Ніл, який утворився внаслідок злиття Білого та Голубого Нілу, і при впадінні до Середземного моря утворює велику багаторукавну дельту (площею близько 24 тис. км²). Завдовжки річка – 6671 км, а завширшки варіює від 1–3 км на півдні до 20–25 км на півночі.

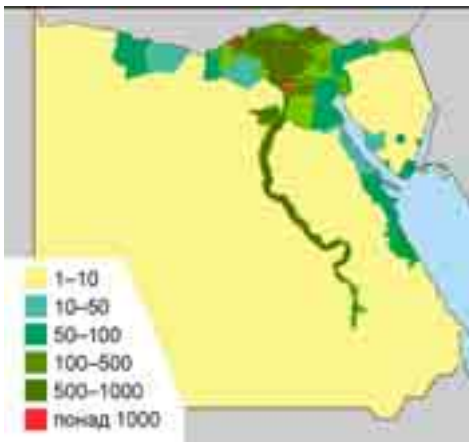
Більша частина країни позбавлена *природної рослинності*, яка в долині Нілу та в оазисах нині замінена культурною (бавовником, фініковими пальмами тощо). Лісистість країни – усього 0,1 %.

Рекреаційні ресурси сприятливі для розвитку туризму. Туристів приваблюють сюди курорти субтропічного узбережжя Середземного і Червоного морів. В Єгипті створено чимало національних парків і природоохоронних зон, однак вони важкодоступні і маловідвідувані.

Працересурсний потенціал країни відзначається кількістю, але дещо поступається якістю, має низьку кваліфікацію. Загальна кількість трудових ресурсів у 2017 р. оцінювалася в 30 млн осіб, з яких більшість була зайнята у сфері послуг (47 %), на другому місці – сільське господарство (29 %) і решта – у промисловості. Лише 82 % чоловіків і 65 % жінок є письменними. Робітники різного фаху віддають перевагу високооплачуваній роботі за кордоном (у країнах Європи або Перської затоки). Працювати за кордоном намагаються і багато некваліфікованих робітників із міст і селищ.

● **Система розселення.** Населення Єгипту – друге за чисельністю серед африканських країн (97 млн осіб) і продовжує зростати через високий природний приріст. Останнім часом спостерігається масова еміграція, а кількість єгиптян на заробітках за кордоном перевищує 3 млн осіб.

Територією країни населення розміщене вкрай нерівномірно: приблизно 99 % населення живуть на площі 5,5 % території Єгипту, переважно вздовж річки Ніл, де *густота населення* перевищує 1400 осіб/км², а в пустелях населення є тільки в оазисах (мал. 106). Зростає чисельність *міського населення*.

Мал. 106. Густота населення в Єгипті (осіб/км²)

Нині в Єгипті налічується 4 міста-мільйонера – Каїр (9,5 млн осіб), Александрія (5,1 млн), Ель-Гіза (3,6 млн) і Шубра-ель-Хейма (1 млн), але, як і раніше, значна частка населення (57 %) мешкає в селищах.

● **Особливості структури економіки.** Єгипет – країна, що розвивається у напрямі до ринкової моделі соціально-економічного розвитку. З початку ХХІ ст. в країні впроваджувалися заходи щодо лібералізації *економіки*, здійснення ринкових реформ, підвищення ефективності виробництва. Уряд реалізовує ряд проектів – освоєння Синаю, розвиток газового й енергетичного господарства, створення зон вільної торгівлі, будівництво металургійного комбінату поблизу Асуана тощо. Проте однією з найсерйозніших економічних проблем залишається безробіття (12 %), а майже 20 % єгиптян перебувають за межею бідності.

Видобувна промисловість спирається на такі мінеральні ресурси, як нафта (34 млн т) і природний газ (42 млрд м³), їх розробляють у зоні Суецького каналу, на Синайському півострові та в Лівійській пустелі. Також інтенсивно видобувають залізну руду, фосфорити, мінеральні солі, марганець. За допомогою колишнього СРСР у 1960-ті роки був збудований Асуанський гідроенергетичний комплекс (мал. 107). Першою в Єгипті і найбільшою в Африці є ВЕС біля Хургади на Червоному морі.

Головні виробництва *обробної промисловості* – текстильна, харчова, швейна, металообробна, машинобудівна. Виробляють телевізори, холодильники, працюють підприємства зі збирання автомобілів, різних електротехнічних приладів. Велика судноверф збудована в Александрії. Текстильна промисловість переробляє бавовну й виробляє пряжу, тканини, бавовняні вироби, килими. Серед виробництв харчової промисловості розвинені рисочиснення, виробництво цукру й олії. Найсучаснішою сферою стала парфумерно-косметична завдяки наявності унікальної місцевої сировини – ефірної олії. У передмістях Каїра розташовані сотні невеликих ремісничих майстерень.

Сільськогосподарське виробництво існувало в Єгипті впродовж понад 8 тис. років. Майже всі придатні для *землеробства* землі містяться в районі дельти Нілу. Головні продовольчі культури – кукурудза й пшениця, вирощують також рис, бобові, цукрову тростину, цитрусові, виноград, яблука, фініки тощо. *Тваринництво* через обмеженість природних пасовищ і кормів не одержало значного розвитку. Худоба малопродуктивна й страждає від нестачі кормів.

У *третинному секторі економіки* зосереджена нині значна частина працівників (47 %), і створюється переважна частка ВВП (55 %). При цьому вагоме значення мають торгівля, туристичний бізнес і транспорт.

Єгипет – один із найпопулярніших *туристичних центрів* світу, який приваблює відвідувачів своїми історико-культурними пам'ятками та деякими природними об'єктами (мал. 108). У 2016 р. Єгипет відвідали близько 5,2 млн туристів, хоча ще нещодавно ця кількість була значно

Мал. 107. Асуанська гребля

Мал. 108. Піраміди Гізи

вищою (14 млн у 2010 р.). Більшість знаних пам'яток зосереджена в дельті й долині Нілу, серед яких відомі храми, давні піраміди, некрополі із похованнями. На Червоному й Середземному морях розкинулися численні курорти для любителів дайвінгу, серфінгу та відпочинку. Інтенсивно розвиваються курортні комплекси на морському узбережжі в містах Шарм-ель-Шейх, Хургада й ін. До списку Світової спадщини занесені 7 об'єктів, зараз ЮНЕСКО готується включити восьмий – Шлях Святого Сімейства в Єгипті.

Територією країни проходять численні міжнародні *транспортні шляхи*. Внутрішні перевезення здійснюються здебільшого автомобільним транспортом, на який припадає близько 80 % вантажоперевезень. В Єгипті функціонує найстаріша залізнична мережа Африки. Основні зовнішньоторговельні перевезення здійснюються морськими суднами й літаками. Головні морські порти – Александрія, Суец і Порт-Саїд. Ефективно працює державний Суецький канал (завдовжки 163 км, завглибшки до 17 м, завширшки 120–150 м, без шлюзів), який був відкритий 1869 р. і націоналізований 1956 р. Для навігації широко застосовується р. Ніл. У Єгипті налічується два міжнародні аеропорти – в Каїрі і Луксорі.

• **Характерні риси просторової організації економіки.** На території Єгипту виділяють 4 основні економічні райони – Центральний, Синай, узбережжя Червоного моря і Західну пустелю.

Центральний район Єгипту є найрозвинутішим у країні, тут розміщені основні підприємства обробної промисловості і ведеться зрошувальне землеробство. Тут розміщуються найбільші та найрозвинутіші міста країни – *Каїр* і *Александрія* (головний порт і друге за величиною та економічним потенці-

Каїр

- Населення: близько 9,6 млн осіб; густота населення – 19 370 осіб/км².
- Каїр розташований на південь від дельти р. Ніл, переважно на його правому березі й островах Замалік (Гезіра) і Рода.
- Каїр був заснований 969 р. полководцем Фатімідів Джаухаром ас-Сакалі в районі, де у давнину розташовувалася фортеця Вавилон. У 1922–53 рр. – столиця Королівства Єгипет, а з 1953 р. – Республіки Єгипет.
- Каїр – найважливіший промислово-торговий і транспортний центр Єгипту. Тут зосереджено понад 25 % промислового виробництва в країні, розміщено підприємства машинобудівної, металообробної, текстильної, хімічної, харчової, цементної і поліграфічної промисловості. Значний розвиток одержали художні промисли і ремесла (вироби з металу, шкіри тощо). Діє метрополітен.
- Каїр – відомий світовий туристичний центр завдяки своїм видатним культурним і архітектурним пам'яткам. Серед споруд римських часів (кінець I ст. до н. е. – IV ст. н. е.) – вежа та фортеці Вавилону; візантійських часів (IV–VII ст.) – коптські церкви св. Сергія і Вакха, Богоматері. Збереглися мечеті-медресе султана Хасана (XIV ст.), мавзолеї мамлюків (XV – початок XVI ст.). Від часів Османської імперії збереглися мечеті й будинки XVI–XVIII ст.

алом місто Єгипту, тут виробляється майже третина всієї єгипетської промислової продукції).

Узбережжя Червоного моря – один із найпопулярніших єгипетських туристичних регіонів. Сфера послуг представлена лише обслуговуванням потреб туристів. Головний центр і курорт району – *Хургада* (туризм, торгівля, будівництво, сфера обслуговування в туризмі). **Район Синайського півострова** вирізняється запасами нафти і марганцевої руди, традиційним рибним промислом. На півдні півострова, на березі Червоного моря найбільшим туристичним центром є курорт *Шарм-ель-Шейх* (повітряні ворота Синаю, на узбережжі розкинулися безліч готелів, пляжів, місць відпочинку для туристів з усього світу). У *Західній пустелі* розводять кіз, овець і верблюдів, в оазисах вирощують фінікову пальму й персики, є великі запаси нафти і залізної руди.

● **Зовнішні економічні зв'язки. Відносини з Україною.** Останніми десятиліттями значного розвитку набуває зовнішня торгівля. Традиційними експортними товарами є нафта й нафтопродукти, бавовна й текстиль, агрокультури (рис, картопля, фрукти й овочі), одяг, фармацевтичні товари тощо. До країни імпортують зерно, м'ясо, прокат металів, обладнання, транспортні засоби, паливо, папір тощо. Основними торговельними партнерами Єгипту є США, країни ЄС, Японія, Саудівська Аравія тощо.

Успішно розвивається *українсько-єгипетське співробітництво*. До Єгипту постачають українські чорні метали та напівфабрикати з них, різну сільськогосподарську продукцію. Основним продуктом єгипетського імпорту залишаються їстівні плоди (переважно цитрусові). За орієнтовними підрахунками, на території Єгипту мешкає, працює, навчається близько 4 тис. громадян України.

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

- Вважається, що саме єгиптяни першими у світі винайшли багато звичних для нас зараз речей: гребінці, антибіотики, чорнило, косметику, дезодорант, папір, ключі, замок, ножиці, скло, фаянс, цемент тощо.
- У спробі контролювати щорічні розливи Нілу в 1971 р. була збудована найбільша у світі гребля – Асуанська. Багата мулом вода, яка зрошувала суху єгипетську землю, з появою греблі залишилася в озері Насер. Тепер єгипетські фермери щорічно використовують ≈1 млн т штучних добрив.
- У туризмі зайняті 12 % трудових ресурсів Єгипту. За підсумками 2016 р., Україна посіла II місце у світі за кількістю відправлених на курорти Червоного моря туристів, поступившись лише Німеччині.

Запитання і завдання

1. Яке місце посідає Єгипет у сучасному економічному житті Африки?
2. Розкрийте вплив основних чинників на спеціалізацію економіки Єгипту та участь у міжнародному поділі праці.
3. Поясніть причини нерівномірності розселення населення та просторової організації економіки Єгипту.
4. На прикладах охарактеризуйте зрушення, що відбуваються в Єгипті з метою підвищення рівня життя населення і розвитку економіки.
5. Які передумови сприяють численним туристичним потокам до Єгипту? Які види туризму набули популярності в країні?
6. Охарактеризуйте міжнародні зв'язки України з Єгиптом.

ОРІЄНТОВНА ТЕМА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

«Три кити» економіки Єгипту: Суецький канал, нафта, туризм.

- **Офіційна назва** – Південно-Африканська Республіка
- **Столиця** – Преторія
- **Площа** – 1,21 млн км²
- **Населення** – 56,6 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мови** – англійська, африкаанс і 9 місцевих мов
- **Форма державного правління** – президентсько-парламентська республіка
- **Форма державного устрою** – унітарна держава
- **Адміністративний поділ** – 9 провінцій
- **Найбільші міста** – Йоганнесбург, Кейптаун, Дурбан, Преторія
- **ВВП на душу населення** – 5261 дол. (2017 р.)

ПРИГАДАЙТЕ

1. У чому полягає особливість фізико-географічного положення Південної Африки?
2. З якого часу відбувалося відкриття та колонізація європейцями півдня Африки?
3. Що ви знаєте про політику апартеїду: її причини і наслідки?
4. Як з геологічного погляду пояснити наявність у ПАР найбільших в Африці покладів алмазів, руд чорних металів та вугілля?

• Місце країни у світі та ЕГП країни.

Південно-Африканська Республіка (ПАР) є найрозвинутішою державою в Африці, на її частку припадає 5,5 % африканської території, понад 5 % населення і близько 50 % продукції обробної промисловості. Країна отримала сучасну назву з набуттям повного суверенітету від Великої Британії 1961 р. Її «сусідське положення» має такі риси: наявність анклаву (Лесото) та напіванклаву (Есватіні); сусідство з одними з найбідніших країн Африки та світу в цілому (Мозамбіком і Зімбабве).

Важливою подією в історії ПАР був расовий конфлікт між «чорною» більшістю й «білою» меншістю. З 1948 р. офіційною політикою країни став апартеїд, що передбачав окреме мешкання, навчання, відпочинок та інші види життєдіяльності для расових верств населення. Система апартеїду перестала існувати лише з 1990 р. під тиском ООН та внутрішньої і зовнішньої опозиції апартеїду.

Сучасна ПАР – унітарна держава на чолі з президентом. Офіційно Преторію визнано «основною» столицею, тут перебуває уряд країни. Дві інші столиці – Кейптаун (розміщується парламент) і Блумфонтейн (резиденція Верховного суду).

• **Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** ПАР є найбагатшою серед країн Африки на *мінеральні ресурси*. Вона посідає I місце в Африці за вартістю мінеральної сировини, зокрема країна багата на платину (82 % від світових запасів), марганцеві руди (80 %), хром (58 %), золото (53 %), ванадій (50 %), алмази (40 %), є лідером в Африці за запасами кам'яного вугілля (80 %), урану, залізної руди, титану, сурми, свинцю, рідких і рідкоземельних металів та ін. Головна вада – відсутність запасів нафти та природного газу.

Водними ресурсами країна забезпечена недостатньо, більшість постійних річок належить до басейнів Індійського (Лімпопо, Тугела тощо) й Атлантичного (Оранжева) океанів. Річки відіграють велику роль для освоєння пустельних районів.

Лісами охоплено всього 8 % території ПАР. Невеликі лісові ділянки з капським самшитом, червоним і залізним деревом збереглися на південному та східному узбережжях.

Рекреаційний потенціал ПАР є потужним завдяки сприятливому клімату, мальовничим ландшафтам, унікальному рослинному і тваринному світу, безлічі національних парків (Крюгера, Калахарі-Гемсбок, Натал та ін.) і природних резерватів (мал. 109).

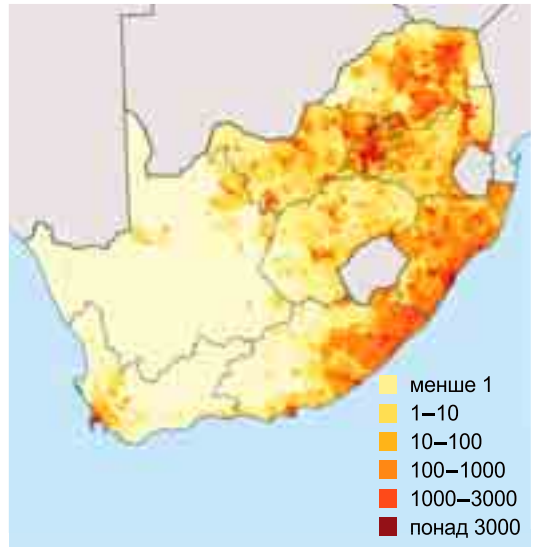
Загальна кількість *трудових ресурсів* становить 22,2 млн осіб (2017 р.), більшість з них працює у сфері послуг (72 %), майже 23,5 % – у промисловості й решта – в аграрній сфері. ПАР притаманна одна з її головних рис – поєднання висококваліфікованого менеджменту з представників білої раси та дешевої робочої сили, яка поповнюється мігрантами з інших країн Африки – представниками чорношкірого населення. Існуючий кризовий стан ринку праці поглиблює збільшення безробіття серед освіченої молоді, величезні масштаби крайньої злиденності серед працюючих. Значні кошти республіка вкладає в освіту – близько 6 % ВВП, тому сучасна грамотність підвищилася до 88 %. З 1994 р. частка чорношкірих студентів зростає з 42 % до 60 % (від загальної чисельності студентів). Проте дипломи отримує тільки 15 %.

Мал. 109. Національний парк Крюгера

● **Система розселення.** Сучасний стан населення в ПАР характеризують: високий природний приріст (1 % у 2017 р.), масова еміграція білого населення, висока смертність серед темношкірого населення (зокрема й через СНІД) і зростання імміграції із сусідніх бідних держав.

Середня *густота населення* становить 41 особу/км². Густозаселеними є зволожені східні й південні території, узбережжя океанів, гірничопромислові райони; найменша густота населення спостерігається в пустелях Калахарі й Наміб (мал. 110). Загалом для країни характерний високий рівень *урбанізації* (66 %), найбільшими містами є Йоганнесбург (мал. 111), Кейптаун, Дурбан, Порт-Елізабет, Преторія та ін.

Мал. 110. Густота населення у ПАР (особ/км²)

Мал. 111. Йоганнесбург – найбільше місто ПАР

● **Особливості структури економіки.** ПАР – економічно найрозвинутіша індустріально-аграрна країна Африки, якій притаманні як показники, характерні для промислово розвинутих держав, так і риси *економіки*, типові для країн «третього світу». Завдяки розвинутій інфраструктурі (особливо після проведення Чемпіонату світу з футболу–2010) і широкомасштабній діяльності фондової біржі ПАР зараховують до двадцяти найрозвинутіших країн світу (G-20). Це економічний гігант у масштабах Африканського континенту.

Багатюща сировинна база зумовила високий рівень розвитку *гірничодобувної промисловості*. У країні видобувають понад 40 видів корисних копалин (за винятком нафти, природного газу й бокситів). Найдавнішими виробництвами є золотовидобуток (165 т – VII місце у світі у 2016 р.); й алмазовидобуток (7,5 млн каратів на рік, експорт – 85 %). Відтоді, коли 1867 р. були відкриті алмазні родовища в долині р. Вааль, а 1870 р. на місці сучасного м. Кімберлі було відкрито найбільше у світі родовище алмазів, видобувна промисловість стала рушійною силою розвитку країни. De Beers – найбільша у світі алмазодобувна компанія, заснована 1888 р. у Йоганнесбурзі. Переважаюча частка (92 %) усієї електроенергії виробляється на ТЕС, що працюють на місцевому антрациті. Є кілька ГЕС, поблизу Кейптауна збудована єдина в Африці АЕС «Кюберг».

Головними виробництвами *обробної промисловості* стали хімічна, машинобудівна та металургійна. Важливого експортного значення набула *чорна* (виплавка сталі, ферохрому й феромарганцю в Преторії і Ньюкаслі) і *кольорова металургія* (найбільшим світовим центром із виплавки золота є м. Джермістон). Сучасне *автомобілебудування* стало однією з передових сфер виробництва країни. У портах ПАР у німецьких, французьких, італійських, американських та японських філіях виробляють 335 тис. авто щороку. Судноремонт розвинутий у Дурбані та Кейптауні. Ще наприкінці 1980-х років у країні був створений потужний *військово-промисловий комплекс*, який спеціалізується на виробництві (за західними ліцензіями) літаків, ракет, броневих автомобілів, танків, зброї та військового спорядження. Серед основних *хімічних товарів* визначаються мінеральні добрива, пластмаси, синтетичні смоли, фармацевтичні препарати тощо. Важливе експортне значення має виробництво консервованих овочів і фруктів, джемів, цукру, рибних консервів. ПАР – визнаний у світі центр *виноробства*.

ПАР має високорозвинуте *сільське господарство*. Незважаючи на несприятливі агрокліматичні умови, країна забезпечує себе всіма основними продуктами харчування. Основними культурами *рослинництва* є кукурудза, пшениця, сорго, бавовник, цукрова тростина, картопля, тютюн. Традиційно розвинені овочівництво й садівництво, які поширені переважно на південному заході країни, де вирощують ананаси, цитрусові, банани. *Тваринництво* характеризується значним поголів'ям великої рогатої худоби м'ясо-молочних порід, свиней, овець і кіз. У ПАР помітну роль у забезпеченні продуктами харчування відіграє *рибальство*. Основні промислові морепродукти – анчоуси, оселедець, сардини тощо.

Третинний сектор економіки – сфера, що розвивається у ПАР найдинамічніше, 2016 р. у ньому задіяно 72 % працюючих. *Транспортна мережа* ПАР – одна з найрозгалуженіших і найрозвинутіших у світі. Через відсутність у країні судноплавних річок, внутрішнє транспортне сполучення здійснюється залізницею (21 тис. км) й автошляхами (747 тис. км), а також літаками транспортної авіації. ПАР має потужний морський флот, із сімох морських портів три (Кейптаун, Дурбан і Порт-Елізабет) здатні приймати океанські судна. Флагманська авіакомпанія South African Airways забезпечує внутрішні та міжнародні авіаперевезення. Головний міжнародний аеропорт країни та найбільший в Африці – аеропорт імені О. Р. Тамбо в Йоганнесбурзі, інші – в Кейптауні та Дурбані.

Мал. 112. Кейптаун – найкрасивіше місто ПАР

Туризм у ПАР розвинутий на достатньо високому рівні. У країні розбудовано туристичну інфраструктуру, чому сприяв проведений 2010 р. перший на Африканському континенті Чемпіонат світу з футболу. Туристам (10 млн у 2016 р.) у ПАР цікава незвично багата природа, велика кількість національних парків. Приваблюють туристів і славнозвісна Столова гора поблизу Кейптауна, що розташована біля не менш відомого мису Доброї Надії (мал. 112). До списку об'єктів спадщини ЮНЕСКО занесені 9 об'єктів країни.

● **Характерні риси просторової організації економіки.** Основний промисловий потенціал ПАР зосереджений на північному сході країни, де розміщені найбільші економічні центри: *Йоганнесбург* (найбільше за кількістю мешканців місто ПАР, головний транспортний вузол, міжнародний аеропорт, центр широкомасштабної торгівлі золотом і алмазами, обробної промисловості), *Дурбан* (головний морський порт Південної Африки, центр туризму (завдяки високому рівню інфраструктури й сервісу), суднобудування і судноремонт, нафтопереробка, рибальство, збирання автомобілів), *Блумфонтейн* (великий транспортний вузол країни, центр металообробки, скляної, харчової, тютюнової та шкіряної промисловості) і *Преторія*.

На атлантичному узбережжі розкинулося місто *Кейптаун*, що відоме своєю гаванню і мисом Доброї Надії, це важливий туристичний центр Південної Африки, тут зосереджені штаб-квартири страхових компаній, видавництва, дизайнерів, модельєрів, нафтохімічних компаній, архітектурних і рекламних агентств.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Сучасний розвиток економіки ПАР неможливий без розвитку і розширення зовнішньоекономічних зв'язків. Основні статті експорту – золото (29 % експортного прибутку), алмази, хром, платина, автомобілі й транспортне устаткування тощо; імпорту – автомобілі й транспортне обладнання, мінеральне паливо, продовольчі товари, алкогольні напої, тютюн. Основні торговельні партнери – країни ЄС, США та Японія.

Рівень торговельних відносин між *Україною* та ПАР характеризується певною нестабільністю, різким коливанням обсягів товарообігу, спонтанним характером розвитку. Упродовж 2017 р. Україна законтрактувала і налагодила постачання антрациту з ПАР. Після розвантаження в порту

Преторія (Pretoria)

- Населення: 741 тис. мешканців. Густота населення – 1100 осіб/км².
- Преторія розташована в північно-східній частині країни, на висоті 1738 м, по обидва береги несудноплавної річки Апіс.
- Преторія заснована бурами у 1855 р. Названа на честь А.В.Я. Преторіуса (видатного політичного діяча, який домігся в 1852 р. незалежності Трансваалу). В 1860 р. стала столицею Трансваалу, з 1961 р. – ПАР.
- Преторія – важливий промисловий центр країни, у якому є підприємства машинобудівної, металургійної, хімічної, текстильної, харчової, тютюнової, цементної, скляної і поліграфічної промисловості. Є важливим транспортним вузлом (залізничні та шосейні магістралі, в 43 км від міста – аеропорт міжнародного значення Сметса).
- Історичний центр Преторії – площа Керк-Платс, на якій розташовані колишня ратуша (1899 р.) та інші еkleктичні будівлі XIX ст. Для міста характерне буяння рослин, хмарочоси (переважно у східній, діловій частині) і поруч із цим нетрі у передмістях, де зосереджене негроїдне населення.

«Південний» вугілля спрямовувалося до Придніпровської та Криворізької ТЕС, щоб станції мали ресурс для роботи в напружений осінньо-зимовий період. Значну частину експорту до ПАР з України становлять вироби з чорних металів, особливо гаряче- і холоднокатаний прокат.

ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

- У ПАР налічують 11 офіційних мов: африкаанс, англійська, ндебеле, педі, сото, свазі, тсонга, тсвана, венда, коса й зулу – друге місце у світі за цим показником. Тому країна має 11 офіційних назв. Більшість населення знає три й більше мов. Однією з найпоширеніших мов є англійська.
- У ПАР найдешевша електроенергія у світі, що пояснюється великою кількістю ТЕС, ПАР виробляє $\frac{2}{3}$ електроенергії в усій Африці.
- ПАР має найглибшу в світі шахту з видобутку золота під назвою Тау-Тона. Її глибина перевищує 3,4 км. Країна є світовим лідером серед виробників золота і платини, на її території розміщується 750 шахт з їх видобутку.

Запитання і завдання

1. Які риси ЕГП ПАР визначили її місце в африканській економіці?
2. Назвіть чинники міжнародної спеціалізації ПАР. Завдяки чому країна є членом G-20 і BRICS?
3. У чому полягають особливості системи розселення населення Південної Африки? Назвіть і покажіть на карті найбільші міста країни.
4. Визначте провідні сфери діяльності ПАР в сучасній економіці.
5. ПАР як розвинена країна приділяє значну увагу невиробничій сфері. Які напрями сфери послуг вважаються пріоритетними в економіці країни?
6. Які міста ПАР мають статус світових міст? Назвіть їх. За що Йоганнесбург називають найбільшим фінансовим центром Африки?
7. Які напрями зовнішньоекономічної діяльності пов'язують Україну з ПАР? Чому зв'язки між цими країнами не регулярні і не стабільні?

ОРІЕНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

(за вибором учня/учениці)

1. ПАР серед країн Африки: порівняльний аналіз.
2. ПАР: одна держава – три столиці.

● ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Тести з однією правильною відповіддю

- У якому субрегіоні Африки є країни не лише з республіканською формою правління?
А Південному **Б** Західному **В** Східному **Г** Центральному
- Столицею однієї з країн Африки є:
А Монтевідео **Б** Мале **В** Монровія **Г** Маніла
- На світовому ринку країни цього субрегіону Африки насамперед відомі як експортери мінеральної, а не сільськогосподарської сировини. Отримали розвиток високотехнологічні виробництва за участю ТНК найбільш розвинених країн світу:
А Східний **Б** Південний **В** Центральний **Г** Північний
- Яке місто є найбільшим фінансовим центром Африки, якщо фінансовий центр – це глобальне місто, у якому багато банків міжнародного значення, великих фірм, та є фондова біржа:
А Дакар **Б** Лагос **В** Йоганнесбург **Г** Найробі
- Який субрегіон Африки неоднорідний в економічному плані: спеціалізація представлена як традиційними сферами діяльності (текстильна, харчова, виробництво фосфатних добрив), так і новими (нафтопереробка, нафтохімія, туризм); на цей регіон припадає $\frac{2}{3}$ світового поголів'я верблюдів?
А Західний **Б** Східний **В** Центральний **Г** Північний
- Якій країні з 1956 р. територіально належить Суецький канал?
А Саудівській Аравії **Б** Йорданії **В** Єгипту **Г** Судану

Тести на встановлення відповідності

- Установіть відповідність між субрегіонами Африки та країнами, які до них входять:
А Північний 1 Нігерія
Б Південний 2 Демократична Республіка Конго
В Західний 3 Намібія
Г Східний 4 Мозамбик
Д Центральний
- Установіть відповідність між країнами Африки та їхніми столицями:
А Каїр 1 Марокко
Б Аддис-Абеба 2 Єгипет
В Хартум 3 Нігерія
Г Рабат 4 Ефіопія
Д Абуджа
- Установіть відповідність між країнами та мовами, якими розмовляє більшість їхнього населення:
А португальська 1 Лівія, Єгипет
Б французька 2 Ангола, Мозамбик
В англійська 3 Замбія, Намібія
Г арабська 4 Сенегал, Гвінея
Д іспанська

Тести з кількома правильними відповідями

10. Федеративними державами Африки є:
А Марокко **В** Нігер **Д** Ефіопія
Б Єгипет **Г** Нігерія **Е** Сомалі
11. Укажіть правильне співвідношення «країна – регіон»:
А Ефіопія – Східна Африка **Г** Мадагаскар – Південна Африка
Б Камерун – Центральна Африка **Д** Танзанія – Південна Африка
В Мавританія – Центральна Африка **Е** Марокко – Західна Африка
12. Країнами – членами ОПЕК є:
А ПАР **В** Алжир **Д** Лівія
Б Ангола **Г** Конго **Е** Єгипет
13. Державами Африки, що входять в організацію Франкофонії, є:
А Ангола **В** Кот-д’Івуар **Д** Танзанія
Б Чад **Г** Сенегал **Е** Лівія
14. Світовими містами в Африці є:
А Лагос **В** Браззавіль **Д** Мапуту
Б Фрітаун **Г** Кейптаун **Е** Йоганнесбург

Тести з пропущеними відповідями

15. Країна, на яку припадає 40 % промислової продукції Африки, спеціалізується на видобутку вугілля, золота й алмазів: країна _____; столиця _____; регіон _____.
16. Арабська країна, у якій на початку ХХІ ст. відбулися зміни у формі державного правління та територіального поділу, член ОПЕК. В її межах зафіксований абсолютний максимум температури: країна _____; столиця _____; регіон _____.
17. Приморська африканська країна, конституційна монархія. На її території розташовані Атлаські гори. Є одним з найбільших виробників та експортерів фосфоритів у світі: країна _____; столиця _____; регіон _____.
18. Одна з найрозвинутіших та найбільших за чисельністю населення країн Африки, федерація, член ОПЕК, на її території формується один з африканських мегалополісів (Лабіб); економіка залежить від експорту нафти. У середині 90-х років ХХ ст. було побудовано нову столицю: країна _____; столиця _____; регіон _____.
19. Більша частина цієї африканської країни розташована на нагір’ї, оскільки втратила вихід до Світового океану внаслідок відокремлення однієї з її частин; природа різноманітна: зволожені райони з пишною рослинністю, багатим тваринним світом межують зі спекотними пустелями; є відсталою сільськогосподарською країною, де вирощують цінні сорти пшениці, жита, проса і кави, цитрусові, банани і гранати; окрім землеробства, місцеве населення займається тваринництвом: країна _____; столиця _____; регіон _____.

РОЗДІЛ VI. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ПРОСТОРИ

Тема 1. Україна в геополітичному вимірі

Ви дізнаєтеся про:

- геополітичну структуру сучасного світу та місце в ній України;
- основні вектори сучасної української геополітики;

Ви навчитеся:

- визначати місце України на геополітичній карті світу та аргументувати домінуючі вектори зовнішньої політики;
- пояснювати вплив окремих чинників, які зумовлюють геополітичну роль України;
- оцінювати вплив на Україну геополітичних центрів сили;
- висловлювати власні думки щодо сценарію геополітичного майбутнього України.

§ 33. УКРАЇНА НА СУЧАСНІЙ ГЕОПОЛІТИЧНІЙ КАРТІ СВІТУ

● **Геополітична структура сучасного світу.** Нині геополітика стала одним із найвпливовіших інтелектуальних напрямів ХХ–ХХІ ст., що визначають характер досліджень у таких галузях, як зовнішньополітична й військова стратегія держав, національні інтереси, аналіз і прогнозування локальних і глобальних міжнародних конфліктів.

Термін «геополітика» складається з двох грецьких коренів («*geo*» – земля і «*політикос*» – державні або громадські справи) та вживається зазвичай у двох значеннях – вузькому й широкому. У вузькому значенні він

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які тенденції характеризують сучасний етап розвитку світового господарства? Визначте сутність понять: інтернаціоналізація виробництва, глобалізація, регіональна економічна інтеграція.
2. У чому проявляється неоднорідність сучасного світового господарства? Назвіть ядра (осередки) світового господарства.
3. Яке місце і роль України в сучасному світовому господарстві?

Мал. 113. Фрідріх Ратцель (1844–1904)

Мал. 114. Рудольф Челлен (1864–1922)

Мал. 115. Карл Хаусхофер (1869–1946)

визначається як залежність державної політики (перш за все зовнішньої) від географічних чинників. У широкому розумінні це поняття визначає політику держави, що свідомо проводиться або спонтанно формується, якою вона пов'язана з географічними або територіальними чинниками.

Попередниками геополітики вважають *Геродота*, *Гіппократа*, *Арістотеля*, *Н. Макіавеллі* та ін., які висловлювали думку, що життя людей і суспільств, їхні звичаї, характер і спосіб правління зумовлені саме географічним середовищем. Але засновником сучасної геополітики вважають німецького географа та етнолога Фрідріха Ратцеля (мал. 113), який у своїй праці «Політична географія» сформулював основи «просторового підходу» до вивчення політики.

Сам термін «геополітика», або «географічна політика», уперше застосував шведський соціолог і політолог Рудольф Челлен (мал. 114). У своїй найвідомішій роботі «Великі держави» він пропонує концепцію геополітики як наукової дисципліни в системі політичних наук, що вивчає «державу як географічний організм у просторі». Р. Челлен розробив концепцію «великих держав», які він поділяв на просто великі й «світові держави», кожна з яких володіє великою потужністю і має переваги та недоліки свого геополітичного положення.

Видатний німецький географ і політолог *Карл Хаусхофер* (мал. 115), який сформулював панрегіональну модель світу, стверджував, що світ повинен бути поділений між великими державами на кілька зон впливу (так звані панрегіони). Лише так, на думку К. Хаусхофера, можна звести до мінімуму ймовірність війн, головною причиною яких є боротьба за нові території та природні ресурси. За таким варіантом поділу «світового пирога» США дісталися Північна та Південна Америка, Німеччині – більша частина Європи й уся Африка, Японії – Австралія та Океанія. Цих поглядів К. Хаусхофера притримувалися теоретики нацизму в Німеччині в 30–40 роках ХХ ст.

Всебічні глобалізаційні процеси змінюють традиційні уявлення про політику, зокрема і про контроль над простором. Посилення взаємозалежності у сфері економіки й фінансів, тенденції економічної інтеграції неминуче призводять до змін і в політиці й культурі. Беззаперечним є той факт, що посилюється вплив засобів масової інформації (ЗМІ). Сьогодні геополітичні погляди у значній частині суспільства формуються через ЗМІ, зокрема і через мережу Інтернет. Телевізійний репортаж із будь-якої «га-

рячої точки» за допомогою вдало підбраного відеоряду і ретельно правильно розставлених акцентів формує в населення заданий журналістом образ регіону, народу або країни. Мас-медіа в сучасному суспільстві починають відігравати вже не допоміжну роль, як це було раніше, а стають самостійним геополітичним чинником, що здатний впливати на історичні долі народів.

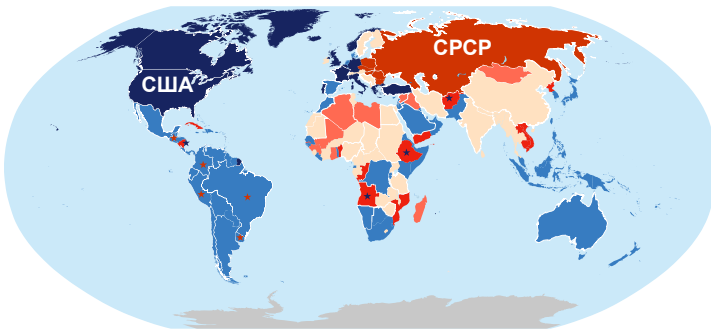
На думку багатьох учених і геополітиків, у світі настає ера багатополярного світу. Хоча донедавна у світі панувала біполярність (двополярність). Глобальна біполярність має на увазі розподіл світу на сфери впливу між двома полюсами сили, створення військово-політичних блоків, іноді – ідеологічного, релігійного та культурного бар'єрів. Найвідомішим історичним прикладом біполярного світового устрою є «холодна війна» між Радянським Союзом і США протягом 1946–1991 рр. (мал. 116), увесь світ був поділений на два табори.

Нині на зміну біполярному світу поступово приходить багатополярний світ. Це така система світового устрою, за якої декілька держав мають приблизно рівний економічний і військовий потенціал.

Так, зростання економічної й військової могутності Китаю, нагадування про свої світові претензії ісламського світу, сприятливі прогнози економічного росту Індії, наявність Європейського Союзу та Росії свідчать про те, що світ неухильно рухається у бік багатополярності й поступового перерозподілу сфери політичного, економічного, територіального й військового впливу. Натомість США, як сучасний лідер світу, остерігаючись відродження суперництва між супердержавами часів «холодної війни», пропонують іншим країнам об'єднати свої зусилля на спільних засадах інтересів і цінностей для вирішення загальних проблем, зокрема і для відбиття глобальних загроз і врегулювання регіональних конфліктів (мал. 117).

Однак наявність багатополярного світу є запорукою збереження балансу політичних, економічних, культурних та інших інтересів держав і народів. Прагнення до багатополярності світу є одним з основних принципів зовнішньої політики багатьох держав, адже кожна країна має право, виходячи зі своїх конкретних умов, незалежно і самостійно обирати свій шлях розвитку без втручання з боку інших держав.

● **Місце України на сучасній геополітичній карті світу.** Україна розміщується в Північній півкулі, у її помірному поясі. Площа України становить 603,7 тис. км². За цим показником вона посідає друге місце серед країн Європи після Росії. Довжина державного суходільного кордону України становить приблизно 6516 км, морський кордон сягає 1053 км (довжина смуги уздовж територіальних вод України, ширина яких становить 12 морських миль). Отже, загальна довжина кордону – 7569 км. Україна розміщується в

Мал. 116. Зони впливу двох супердержав – СРСР та США – протягом 1946–1991 рр.

Мал. 117. Варіант центрів багатополарності світу

центрі Східної Європи і межує по суходолу із 7 країнами: з Білоруссю на півночі, з Польщею на заході, зі Словаччиною, Угорщиною, Румунією і Молдовою на південному заході та з Росією на сході. Україна має доволі вигідне географічне положення. Вона є країною Східної Європи, має сім безпосередніх сусідів цього самого регіону, широкий вихід до двох морів.

Геополітичне положення України вигідне й водночас складне.

Вона перебуває приблизно на однакових відстанях від позаєвропейських центрів світової політики й економіки – Вашингтона й Токію, відносно близько до столиць найбільших європейських держав – Берліна, Лондона, Парижа, Рима, а також Брюсселя та Страсбурга (так званих столиць Європи) і досить близько до столиць сусідніх з нею держав.

У той же час сучасне геополітичне становище України дуже ускладнене через воєнні дії на сході країни. Головною загрозою національній державності та суверенітету України залишається неоголошена війна, що ведеться проти нашої країни Росією. Агресія сусідньої держави має всі ознаки загарбницької війни: окупація частини території, диверсійна і підривна дестабілізація на прилеглих територіях та створення на них маріонеткових «урядів», шантаж та ультиматуми, безпрецедентний інформаційний тиск і використання найбрутальніших форм пропаганди.

Проте Україна зустріла російську агресію не на самоті. Український народ із перших днів нерівного протистояння відчуває потужну моральну підтримку світового співтовариства, передусім передових демократичних країн Європи, США, Канади та інших цивілізованих держав світу. Агресора зупинено, але поки що не вдалося звільнити захоплені ним території. Агресія Росії підняла хвилю патріотизму в Україні, прискорила формування і зміцнення громадянського суспільства.

● **Основні вектори сучасної української геополітики.** Зовнішня політика України спрямована на реалізацію євроінтеграційних прагнень і має на меті створення дієвих механізмів залучення держави у світовий політичний та економічний простір, зокрема у форматі регіональних моделей співробітництва.

Метою регіональної геополітики України є налагодження дружніх і партнерських відносин із сусідами та країнами *Європейського Союзу*, розвиток міцного торговельно-економічного партнерства, реалізація спільних технологічних та інфраструктурних проектів. Головним завданням євроінтеграційного курсу України нині є виконання положень Угоди про асоціацію з ЄС. Сучасний рух у напрямі європейської інтеграції набув необхідного практичного та інструментального виміру, і тому набуття членства України в ЄС є довгостроковою геополітичною метою.

Розвиток стратегічного партнерства зі *Сполученими Штатами Америки* є ключовим пріоритетом нинішньої зовнішньої політики України. Без успішної взаємодії з найбільшою світовою державою та найавторитетнішим світовим гравцем неможливі інтеграція з Європейським Союзом, забезпечення стабільного миру та економічного розвитку Української дер-

жави. Національні пріоритети зовнішньої політики США відіграють важливу роль у посиленні обороноздатності України, активно сприяють здійсненню необхідних державі реформ та зміцненню верховенства права.

Стратегічне партнерство України і **Польщі** базується на добросусідських відносинах і спільності національних інтересів у багатьох сферах, що зумовлено історичними та культурними зв'язками українського і польського народів. Польща залишається лобістом українських інтересів у Європейському Союзі та Північноатлантичному альянсі, надає Україні важливу допомогу в протистоянні російській агресії та здійсненні економічних реформ.

Союзниками України є **країни Балтії** (Литва, Латвія та Естонія), які значною мірою занепокоєні масштабами військової активності на своїх східних кордонах. Особливо активну позицію у протидії імперським амбіціям з боку Росії посідає Литва, яка також послідовно захищає українські інтереси у Брюсселі.

Поглиблене партнерство з **країнами Вишеградської групи** (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина) сприятливо позначається на розвитку енергетичного співробітництва України з ЄС за рахунок диверсифікації джерел постачання енергоносіїв.

Одну з ключових позицій у регіональній підсистемі міжнародних відносин посідає **Туреччина**, яка є для України важливим регіональним партнером. Обидві країни перебувають у безпосередній близькості до найбільш конфліктогенних зон світу. Туреччина підтримує територіальну цілісність України, не визнає анексії Криму і сприяє захисту прав українських громадян та кримськотатарських громад на півострові.

Співробітництво з **Китаєм** як геополітичним гравцем є важливим для України в контексті економічного співробітництва та зміцнення позицій держави на світовій арені. Ефективна реалізація існуючого потенціалу українсько-китайського партнерства здатна суттєво просунути Україну на шляху модернізації та економічного зростання. Нині Україна має унікальну можливість долучитися до розбудови «Нового економічного поясу – Великого шовкового шляху» в Чорноморсько-Балтійському регіоні.

Україна постійно отримує політичну, фінансову, гуманітарну та військово-технічну підтримку з боку **Канади**, з якою у нашої держави завжди були особливі відносини завдяки численній українській діаспорі. Канада за сприяння української діаспори стала чи не найактивнішою країною щодо надання Україні сучасної фінансової і військової допомоги. Окрім співробітництва у сфері безпеки, Україна зацікавлена в розвитку з Канадою економічних зв'язків.

Японія є однією з найбільших країн-донорів України. Протягом останніх років Японія постійно надає фінансову допомогу, зокрема для підтримки процесів демократизації в Україні, на гуманітарні цілі та на потреби тимчасово переміщених осіб.

Запитання і завдання

1. Що таке геополітика? Назвіть фундаторів сучасної геополітичної системи знань.
2. Які історичні події та суспільно-політичні процеси вплинули на розбудову геополітичної структури сучасного світу?
3. У чому полягає сутність дискусії про переваги та недоліки біполярності або багатополарності структури світу?
4. Яке місце посідає Україна в сучасній геополітичній структурі світу? Назвіть основні вектори сучасної української геополітики.
5. Оцініть вплив на Україну геополітичних центрів сили (Європейського Союзу, США, країн-сусідів, держав Азійсько-Тихоокеанського регіону).
6. Яким ви бачите сценарій геополітичного майбутнього України?

Тема 2. Україна в системі глобальних економічних відносин

Ви дізнаєтеся про:

- просторові аспекти міжнародних економічних зв'язків України з регіонами та країнами світу;
- основні регіони й країни – торговельні партнери, країни-інвестори України;
- великі ТНК в Україні та участь країни в процесах європейської економічної інтеграції;
- напрямки товарного експорту з України, міжнародні транспортні коридори на території України, основні туристичні потоки до України;
- місце України в системі глобальних економічних відносин у контексті сталого розвитку.

Ви навчитеся:

- характеризувати місце України на світових ринках товарів і послуг, капіталу;
- оцінювати зміни міжнародної спеціалізації України у зв'язку з інтеграцією в Європейський економічний простір.

§ 34. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які вам відомі форми міжнародних економічних зв'язків? Наведіть приклади найбільш важливих і перспективних форм співробітництва України з країнами світу.
2. Які чинники визначають участь України в міжнародних економічних зв'язках?
3. Охарактеризуйте процес утворення ТНК як наслідок інтернаціоналізації сучасного виробництва. Наведіть приклади провідних ТНК, діяльність яких поширюється й на Україну.

• **Просторові аспекти міжнародних економічних зв'язків України з регіонами та країнами світу.** У системі міжнародних економічних відносин Україна прагне бути активним учасником. Зовнішньоекономічна діяльність є важливою складовою товарного обігу, економічної та зовнішньої безпеки держави. Аналіз вартісного обсягу операцій зовнішньої торгівлі (табл. 1) свідчить про існуючі тенденції поступового скорочення обсягів експорту та імпорту в останні роки.

Таблиця 1. Показники зовнішньої торгівлі України, 2008–2016 рр.

Рік	Експорт, млрд дол.	Імпорт, млрд дол.	Зовнішньоторговельний обіг, млрд дол.
2008	78,8	92,0	170,8
2010	62,1	65,8	127,9
2012	80,9	89,8	170,7
2014	64,1	60,8	124,9
2016	45,1	44,5	89,6

Причинами істотного зменшення імпорту є зниження купівельної спроможності населення України, скорочення потреб у високотехнологічному імпорті, загострення військового конфлікту на територіях промислового виробництва. Серед причин скорочення експорту слід назвати зниження світових цін на сировинні товари, несприятливу кон'юнктуру світового ринку, зміну пріоритетів щодо партнерства в зовнішній торгівлі, скорочення обсягів співпраці з історично пріоритетними імпортерами, посилення вимог зовнішніх ринків щодо якості вітчизняної продукції тощо.

Особливисть сучасної геополітичної ситуації в Україні полягає в тому, що зв'язки з країнами СНД зазнають змін через нові реалії в сфері економічного і політичного суверенітету та орієнтацію на світові ціни. Одночасно поліпилися перспективи для економічної співпраці України з економічно розвинутими країнами (табл. 2). З'явилася можливість проводити активнішу торговельну політику стосовно країн, що розвиваються, особливо на Близькому та Середньому Сході, у Південній та Південно-Східній Азії. Ці регіони можуть постачати нам нафту, бавовну, джут, чай, каву, натуральний каучук в обмін на метал, машини та обладнання, зерно, цукор, тобто товари, попит на які в цих країнах і регіонах розширюється.

Протягом останніх років основні позиції *українського експорту* залипилися майже незмінними. У структурі товарного експорту в 2016 р. переважали чорні метали (19,9 % від загального обсягу експорту), зернові культури (16,7 %), жири та олії тваринного або рослинного походження (10,9 %), електричні машини (5,7 %), руди, шлак і зола (5,4 %), механічні машини (4,3 %) та насіння і плоди олійних рослин (4,2 %). У структурі *імпорту* товарів значна частка традиційно припадала на мінеральне паливо, нафту і продукти її перегонки (20 %), механічні машини (11,9 %), електричні машини (8,2 %), засоби наземного транспорту (7,2 %), пластмаси, полімерні матеріали (5,6 %) та фармацевтичну продукцію (4,1 %).

Зовнішньоторговельні операції з товарами у 2016 р. Україна здійснювала з партнерами із 226 країн світу. Експортували товари до 198 країн світу, імпортували – із 207 країн. Найбільшими торговельними партнерами України у 2016 р. були країни ЄС, Росія, Білорусь, США, Китай, Туреччина тощо (табл. 3).

Таблиця 2. Структура експорту товарів з України за регіонами світу, 2015 р.

Регіон	Експорт, млрд дол.	Частка світового експорту, %
Європа	10 676,1	34,1
Азія	10 335,8	33,0
СНД	6 506,0	20,8
Африка	3 049,6	9,7
Америка	684,8	2,2
Австралія і Океанія	11,4	0,04

Таблиця 3. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами, 2016 р.

	Експорт	Імпорт	Торговельний баланс, млн дол.
	млн дол.	млн дол.	
Австрія	361,3	465,0	826,3
Білорусь	903,1	2777,7	3680,8
Велика Британія	317,7	709,2	1026,9

	Експорт	Імпорт	Торговельний баланс, млн дол.
	млн дол.	млн дол.	
Грузія	390,8	65,7	456,5
Єгипет	2266,4	48,7	2315,1
Ізраїль	488,5	184,8	673,3
Індія	1903,0	486,1	2389,1
Іспанія	1004,5	500,9	1505,4
Італія	1929,5	1358,2	3287,7
Казахстан	400,1	434,2	834,3
Канада	28,8	217,3	246,1
Китай	1832,5	4687,6	6520,1
Литва	258,2	492,5	750,7
Малайзія	126,2	167,5	293,7
Молдова	481,1	47,6	528,7
Нідерланди	995,3	546,8	1542,1
Німеччина	1423,7	4318,4	5742,1
Південна Корея	413,7	255,2	668,9
Польща	2200,0	2693,3	4893,3
Росія	3592,9	5149,3	8742,2
Румунія	716,9	380,7	1097,6
Саудівська Аравія	592,8	139,4	732,2
США	426,5	1687,8	2114,3
Туреччина	2049,0	1098,5	3147,5
Угорщина	1053,0	801,9	1854,9
Франція	453,6	1530,5	1984,1
Японія	185,2	551,8	737

● **Великі ТНК в Україні.** За даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD), в Україні наявні більше ніж 7,5 тис. філій іноземних ТНК. Найбільшими компаніями, що працюють в Україні, є такі: в *агропромисловій і харчовій сферах* – Cargill, Nestle, Kraft Foods, Kernel, Coca-Cola, PepsiCo, у *нафтопереробній промисловості* – російські «ЛУКОЙЛ», «ТНК», «Татнефть», «Славнефть», «Група Альянс», «ЮКОС» і казахська «Казахойл»; у *сфері транспортування нафти* – російські «Сургутнефтегаз», «Роснефть», «Транснефть», «Сибнефть»; у *сфері поставок і транспортування газу* – російські «Газпром» та «Ітера». Зі 100 найбільших ТНК світу лише 20 % представлено в Україні, при цьому більшість із них займаються обмеженим продажем власної продукції і лише окремі (Procter & Gamble, Johnson & Johnson, Philip Morris International, McDonald's та ін.) розвивають власне виробництво, що свідчить про незначний ступінь проникнення транснаціональних бізнес-груп в економіку України.

Транснаціоналізація української економіки передбачає також створення власних транснаціональних корпорацій. Утім формуванню українських ТНК заважає політична та економічна нестабільність у країні, падіння курсу національної валюти, слабкість ринкового механізму, нерозвиненість внутрішнього інвестиційного ринку, інформаційна відсталість країни. Тому наразі можна говорити про існування всередині країни лише **фінансово-промислових груп (ФПГ)**, які в перспективі можуть перетворитися у транснаціональні корпорації. Це стосується насамперед таких ФПГ, як «Індустріальний союз Донбасу», «System Capital Management», група «Приват», «ДСН» Холдинг, НВГ «Інтерпайп», «Укрнафта», «УкрАВТО», «Укрпромінвест», «Roshen».

ПОМІРКУЙТЕ

1. Використовуючи додаткові джерела інформації та Інтернет, наведіть приклади: а) країн-інвесторів та великих ТНК в Україні; б) районів транскордонного співробітництва; в) міжнародних науково-технічних проектів за участю України. 2. Покажіть на карті: а) напрямки товарного експорту з України; б) міжнародні транспортні коридори на території України; в) основні туристичні потоки до України.

● **Участь України в процесах європейської економічної інтеграції.** Для України європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС.

Політичні переваги інтеграції України в ЄС пов'язані зі створенням надійних механізмів політичної стабільності, демократії та безпеки. Зближення з ЄС є гарантією, а виконання його вимог – інструментом розбудови демократичних інституцій в Україні. Крім того, членство в ЄС відкриє шлях до колективних структур спільної безпеки Євросоюзу, забезпечить ефективнішу координацію дій з європейськими державами у сфері контролю за експортом і нерозповсюдження зброї масового знищення, дасть змогу активізувати співробітництво в боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, контрабандою, нелегальною міграцією, наркобізнесом тощо.

Як відомо, Європейський Союз і Україна почали переговори щодо Угоди про асоціацію ще у 2007 р., а в 2008 р. – щодо поглибленої і всеохопної зони вільної торгівлі (ЗВТ) як невід'ємної складової частини Угоди про асоціацію. Довгі роки плідної роботи дали змогу Верховній Раді України та Європейському парламенту 16 вересня 2014 р. ратифікувати Угоду про асоціацію між ЄС та Україною, що дало можливість розпочати тимчасове застосування відповідних положень Угоди про асоціацію з 1 листопада 2014 р. Навесні 2017 року Європейський Союз завершив усі процедури для запровадження *безвізового режиму* для України (мал. 118). Опівночі на

Мал. 118. Підписання Угоди про безвіз 17.05.2017 у Страсбурзі

11 червня громадяни України отримали право на безвізові поїздки до країн ЄС та деяких окремих країн – членів Шенгенської зони.

З 1 січня 2016 р. набула чинності Угода про *зону вільної торгівлі* між Україною та ЄС. Формування цієї зони матиме для нашої країни неабиякі позитивні наслідки в таких сферах:

- поліпшення доступу до ринків ЄС стимулюватиме нарощення виробництва української економіки і ВВП України зростатиме;
- уповільниться зростання індексу споживчих цін через посилення конкуренції з боку іноземних товарів;
- курс гривні стане гнучкішим, утворяться умови до режиму вільно конвертованої гривні;
- зниження торговельних бар'єрів стимулюватиме збільшення руху товарів між країнами в обох напрямках.

Однак виникнуть із часом і деякі проблеми, зокрема, ризик збанкрутування неконкурентоспроможних вітчизняних фірм з відповідним скороченням робочих місць; ліквідація імпорتنих тарифів зменшить доходи до бюджету; розробка і впровадження нових стандартів і правил походження товарів потребують підвищення державних витрат. Проте ці проблеми не є такими, що їх не можна подолати. Крім того, зростання конкуренції європейських фірм на українському ринку стимулюватиме процес технологічної перебудови вітчизняних підприємств і підвищення їх конкурентоспроможності. Перешкодою вступу України до Європейського Союзу є те, що за деякими важливими параметрами вона до цього ще не готова. Її економіка значно поступається передовій європейській за низкою показників більшості країн ЄС. Часто змінюється законодавство в економічній сфері, що відлякує інвесторів. Технологічна база промисловості застаріла, транспортна інфраструктура значно поступається європейській. Те саме стосується продуктивності праці. Коли ці проблеми вдасться подолати, Україна вступить до Європейського Союзу як гідна держава на рівних правах.

Європейський вибір України відкриває нові перспективи співробітництва з розвинутими країнами континенту, надає можливості економічного розвитку, зміцнення позицій України у світовій системі міжнародних відносин. Це – найкращий спосіб реалізації національних інтересів.

Запитання і завдання

1. Яка роль зовнішньоекономічної діяльності України?
2. Охарактеризуйте динаміку, структуру й географію експортно-імпорتنих зв'язків України.
3. Визначте часові та просторові тенденції розвитку торговельних зв'язків України. Обґрунтуйте залежність обсягів і структури торгівлі України з країнами світу від рівня їх економічного розвитку.
4. Яке місце посідає Україна в сучасному процесі транснаціоналізації економіки світу? У яких сферах діяльності найбільш відчутний вплив світових ТНК?
5. Оцініть перспективи утворення вітчизняних ТНК.
6. Доведіть важливість євроінтеграції України. Які зміни міжнародної спеціалізації України зумовлені інтеграцією в європейський економічний простір?

Література

1. Безуглий В. В., Козинець С. В. Регіональна економічна і соціальна географія світу: Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 688 с.
2. Безуглий В. В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн: Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 704 с.
3. Глобальні проблеми світу. Атлас. – ДНВП «Картографія», 2009. – 144 с.
4. Дахно І. І. Країни світу. – К.: МАПА, 2007. – 606 с.
5. Дорошко М.С., Кривонос Р.А., Крижанівський В.П., Сербіна Н. Ф. Країнознавство. Країни СНД, Європи і Північної Америки: Навч. посіб. – Київ: Ніка-Центр, 2009. – 310 с.
6. Дубович І.А. Країнознавчий словник-довідник. – Львів: Видавничий дім «Панорама», 2003. – 580 с.
7. Економічна і соціальна географія світу / За ред. С.П. Кузика. – Львів: Світ, 2003. – 743 с.
8. Європейський Союз. Словник-довідник / Ред. М. Марченко. – К.: К.І.С., 2005. – 142 с.
9. Гнатъев П.М. Країнознавство. Країни Азії: Навч. посіб. – Чернівці: Книги-XXI, 2006. – 423 с.
10. Країни світу: Енциклопедичний довідник / Уклад. Н.О. Чумаслова. – Х.: ВД «Школа», 2008. – 384 с.
11. Мальська М.П., Антонюк Н.В., Занько Ю.С., Ганич Н.М. Країнознавство: теорія та практика: Підручник. – Київ: ЦУЛ, 2012. – 527 с.
12. Масляк П. О., Олійник Я. В., Степаненко А. В. Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії світу. – К.: Лібра, 1996. – 328 с.
13. Олійник Я.В., Шищенко П.Г., Степаненко А.В., Масляк П.О. Географія. Навч. посіб. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – 455 с.
14. Страны и народы: Науч.-попул. географо-этнографическое изд.: В 20 т. / Под ред. И. Т. Фролова. – М.: Мысль, 1979.
15. Сюткін С.І., Леонтъева Г.Г. Економічна і соціальна географія. Зарубіжні країни. Книга-зошит: Навч. посіб. – Суми: Вид-во «Університетська книга», 2003. – 246 с.
16. Энциклопедия для детей. Т. 3. География / Гл. ред. М.Д. Аксенова. – М.: Аванта+, 2001. – 704 с.
17. Энциклопедия для детей. Т. 13. Страны. Народы. Цивилизации / Гл. ред. М.Д. Аксенова. – М.: Аванта+, 2006. – 704 с.
18. Юрківський В. М. Країни світу – К.: Либідь, 1999. – 368 с.

Інформаційні Інтернет-ресурси

1. Всесвітня туристська організація. Офіційний сайт. Режим доступу: www.unwto.org
2. Книга фактів ЦРУ. Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
3. Європейський Союз. Офіційний сайт. Режим доступу: <http://europa.eu/>
4. Міністерство закордонних справ України. Режим доступу: <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu>;
5. Організація Північно-Атлантичного договору. Режим доступу: <http://www.nato.int>;
6. ООН. Офіційний сайт. Режим доступу: <http://www.un.org/>
7. Представництво України при Європейському Союзі. Режим доступу: <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu>
8. Світова організація торгівлі. Режим доступу: <http://www.wto.org>

Зміст

ВСТУП

§ 1. Що вивчає курс «Географія: регіони і країни».	
Субрегіони світу	3
§ 2. Глобалізація як тенденція розвитку сучасного світу.	
Політична карта світу	7

РОЗДІЛ I. ЄВРОПА

Тема 1. Загальна характеристика Європи	11
§ 3. економіко-географічне положення Європи.	
Політична карта Європи.	12
§ 4. Природні умови і ресурси Європи. Населення	17
§ 6. Особливості економіки країн Європи	23
Тема 2. Країни Європи	31
§ 7. Німеччина.....	31
§ 8. Франція	38
§ 9. Велика Британія	44
§ 10. Італія.....	50
§ 11. Польща	56
§ 12. Білорусь.....	62
§ 13. Росія.....	66

РОЗДІЛ II. АЗІЯ

Тема 1. Загальна характеристика Азії	75
§ 14. економіко-географічне положення Азії.	
Сучасна політична карта Азії.....	76
§ 15. Природні умови і ресурси Азії. Населення	79
§ 16. Особливості економіки країн Азії	84
Тема 2. Країни Азії	92
§ 17. Японія	92
§ 18. Китай	99
§ 19. Індія.....	105

РОЗДІЛ III. ОКЕАНІЯ

Тема 1. Австралія	113
§ 20. Загальна характеристика Австралії	114
Тема 2. Мікронезія, Меланезія, Полінезія	119
§ 21. Загальна характеристика країн Океанії.....	119

РОЗДІЛ IV. АМЕРИКА

Тема 1. Загальна характеристика Америки	124
§ 22. економіко-географічне положення Америки. політична карта Америки.	125
§ 23. Природні умови і ресурси Америки. Населення	128
§ 24. Особливості економіки країн Америки	132
Тема 2. Субрегіони та країни Америки	138
§ 25. США	138
§ 26. Канада.....	145
§ 27. Бразилія	151

РОЗДІЛ V. АФРИКА

Тема 1. Загальна характеристика Африки	159
§ 28. економіко-географічне положення Африки. Політична карта Африки	160
§ 29. Природні умови і ресурси регіону. Населення Африки	163
§ 30. Особливості економіки країн Африки.....	166
Тема 2. Країни Африки	171
§ 31. Єгипет	171
§ 32. ПАР	176

РОЗДІЛ VI. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ПРОСТОРИ

Тема 1. Україна в геополітичному вимірі	183
§ 33. Україна на сучасній геополітичній карті світу.....	183
Тема 2. Україна в системі глобальних економічних відносин	188
§ 34. Міжнародні економічні зв'язки України	188